

100 éves a Hadtörténelmi Intézet és Múzeum
1918–2018

100 éves a Hadtörténeti Intézet és Múzeum 1918–2018

HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum
Budapest, 2018

Kiadja a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum
Felelős kiadó: Dr. Kovács Vilmos ezredes, parancsnok

Szerkesztette: Závodi Szilvia

A kötetben szereplő fényképeket Szikits Péter,
Bálint Ferenc és Soós Péter készítette

Az archív fényképek a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum
Fotóarchívumából származnak

A kötet létrehozásában közreműködött Bíró Edina,
Bókkon Imre, Csákvári Kristóf, Gáspárné Ács Márta,
Hatala András, Hegedűs Annamária, Hegedűs Ábel,
Kovács Tibor, Laczovics Erika, Németh Tibor,
Romsics Réka, Suba János, Tőrös István

A címlapon a Hadtörténeti Intézet és Múzeum épülete,
a hátsó borítón tiszti spontonok (rövidebb rangjelölő
szálfegyverféle a 17-18. században) láthatók.

Minden jog fenntartva, beleértve bármely típusú sokszorosítás,
utánnymás, számítógépes adatfeldolgozás jogát,
az egyes részleteket illetően is.

HADTÖRTÉNETI
INTÉZET ÉS
MÚZEUM

HADTÖRTÉNETI
1918-2018

© HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 2018
© Szerzők, 2018

ISBN 978-963-7097-92-8

A kötetet és a borítót tervezte Renkó Marcsi
A kötetet nyomtatta: Kurrens Print Kft.

Tartalom

Lectori salutem!	7
Előzmények	9
A Hadtörténeti Intézet és Múzeum épületének története	10
A Hadtörténeti Intézet és Múzeum díszudvara	15
Szervezeti változások 1918 novemberétől napjainkig	17

A HADTÖRTÉNETI MÚZEUM

A Hadtörténeti Múzeum története	22
---------------------------------	----

A Hadtörténeti Múzeum gyűjteményei

A Hidegfegyver Gyűjtemény	52
A Korai Lőfegyver Gyűjtemény	56
A Modern Lőfegyver Gyűjtemény	60
A Lőszergyűjtemény	66
A Műszergyűjtemény	70
A Numizmatikai Gyűjtemény	74
Az Egyenruha és Felszerelés Gyűjtemény	80
A Zászlógyűjtemény	86
A Pecsét- és Bélyegző Gyűjtemény	92
A Tárgyi Emlékanyag Gyűjtemény	94
A Képzőművészeti Gyűjtemény	98
A Haditechnikai Gyűjtemény	104
A Modell- és Makettgyűjtemény	108
A Hadirégészeti Gyűjtemény	112
A Kéziratos Emlékanyag-gyűjtemény	116
A Fotóarchívum	124

A Könyvgyűjtemény 128

A Plakát- és aprónyomtatványtár 132

Az Adattár 140

A Hadtörténeti Múzeum múzeumpedagógiai tevékenysége 141

A HADTÖRTÉNETI INTÉZET

A Hadtörténeti Intézet szervezeti kerete és kutatásai 146

A Hadtörténelmi Közlemények című tudományos folyóirat és a Hadtörténelmi Közlemények Szerkesztősége 150

A Hadtörténeti Könyvtár közel száz éve 154

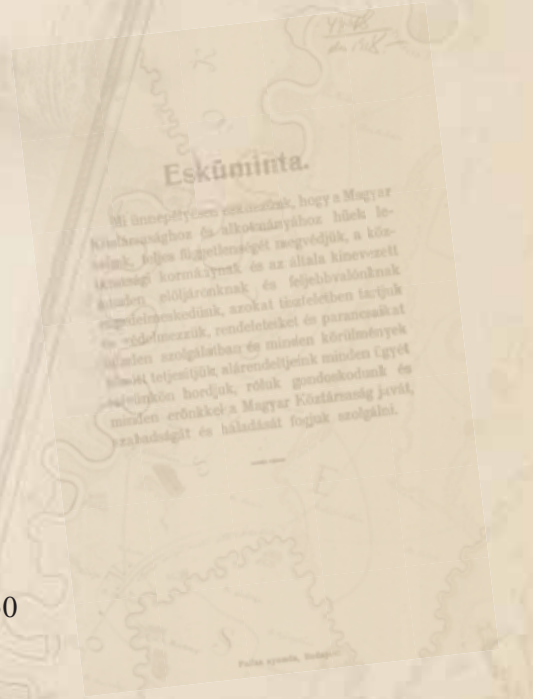
A Hadtörténeti Könyvtár gyűjteményei 164

A HADTÖRTÉNELMI LEVÉLTÁR ÉS IRATTÁR

A Hadtörténelmi Levéltár és Irattár 172

A Hadtörténeti Térképtár 212

A Hadtörténeti Intézet és Múzeum parancsnokai és főigazgatói 1918–2018 238

Lectori salutem!

Egy évszázada, hogy a hazánknak tragikus veszteséget okozó első világháború vég-óráiban létrejött két – a Nagy Háború írásos forrásainak, tárgyi emlékeinek összegyűjtését, megőrzését célul kitűző – kulturális intézmény: a Hadtörténelmi Levéltár és a Hadtörténelmi Múzeum.

Az elmúlt évtizedek alatt szakemberek generációi munkálkodtak az intézmények mindenkori feladatainak teljesítése érdekében. Ez idő alatt egy olyan komplex, hadtörténelmi profilú intézmény jött létre, amely egyszerre kutatóhely, levéltár, könyvtár és múzeum. Összefoglalóan egy Európában egyedülálló hadtörténelmi kompetenciaközpont.

Úgy gondoljuk, hogy a 100. évfordulón már elmondható, hogy az alapítók maradandót alkottak. A két alap-intézmény – más szervezeti egységekkel, kutatóhelyekkel, gyűjteményekkel kiegészülve, kiteljesedve – nemzeti hadtörténelmünk szimbolikus helyszínén, a budai Várnegyed északnyugati részén, tényleges ostromok véráztatta várfalain, feltáratlan titkos alagutak

főlt, Hadtörténelmi Intézet és Múzeum néven ma is áll. Emlékeztet hadimúltunkra, a tárgyi és írásos emlékek gyűjtésével, őrzésével, bemutatásával és kutathatóságával szolgálja hazafias érzéseink ébrentartását, az új generációk hazaszeretetre való nevelését.

100 éves jubileumunkat e kötet kiadásával is emlékeztetéssé kívánjuk tenni. Úgy véljük, intézményünk elég komoly múlttal rendelkezik ahhoz, hogy oldottabb hangvétell, a látogatók és az olvasók minél szélesebb rétegeit megszólítani képes kiadványt adjunk az érdeklődők kezébe. A hangsúlyt az elődeink által ránk bízott, általunk begyűjtött muzeális, levéltári, könyvtári s más történelmi emlékek, gyűjteményeink bemutatására helyeztük. Célunk a jelen és jövő társadalmának szolgálata.

Meggyőződésünk, hogy a múlt jelenségeinek, történéseinek, tárgyainak, összefüggéseinek ismerete nélkül – reális alapokon nyugvó jövőt nem lehet építeni. Ezért van különösen fontos szerepe a múltbéli emlékek gyűjtésének, megőrzésének, közreadásának.

Dr. Kovács Vilmos ezredes
a HM Hadtörténelmi Intézet és Múzeum parancsnoka

Előzmények

A Hadtörténeti Intézet és Múzeum 2018-ban ünnepli fennállásának 100 esztendő évfordulóját. 1918-ban azzal a feladattal alapították meg, hogy összegyűjtse, megőrizze, feldolgozza, a tudományos kutatás és a nagyközönség számára hozzáférhetővé tegye a magyar hadtörténelem emlékeit.

Az intézményalapítás gondolata azonban jóval korábbi, szinte egyidős a polgárosodással, a nemzet születésével. A 18–19. század fordulóján tesznek hazánkban először nagyobb erőfeszítéseket arra vonatkozóan, hogy nemzeti intézményeket alapítsanak. Igazi fegyverarzenál azonban nem született, mert a hajdani leggazdagabb magyar főurak nagy fegyvergyűjteményeit megszerezni már nem lehetett. Részint azért, mert elkallódtak, vagy törvénytelen elkobzások miatt kerültek idegen kezekbe. Azok a főúri családok pedig, amelyek az uralkodóház iránti töretlen hűségük jutalmaként megőrizhették fegyvergyűjteményüket, nem szívesen váltak meg e becses relikviáktól.

Az 1848–49-es forradalom és szabadságharc leverését követően az önálló Hadtörténeti Múzeum alapítása nem kerülhetett napirendre. Később, az 1867-es kiegyezést követően állandó követelés volt, hogy a paritásnak megfelelően ne

egy, központosított, hanem két hadimúzeum legyen: egy osztrák Bécsben és egy magyar Budapesten. Ez az óhaj azonban nem teljesülhetett.

A 19. század második felében – kisebb-nagyobb szünetekkel – állandóan napirenden szerepelt a magyar Hadtörténeti Múzeum és Levéltár létrehozásának igénye. Az osztrák hatóságok ezt a követelést nem támogatták. Ferenc József mint Legfőbb Hadúr, a hadsereget tartotta a trón és a birodalom legfontosabb támaszának, amelyben semmi módon nem tűrte a nemzeti jelleg megjelenését. Utóda, IV. Károly támogatólag állt egy ilyen típusú intézmény létrehozásához, de a Budapesten alapítandó „magyar nemzeti hadi Múzeum és hadi Levéltár” alapításáról szóló tervezet az 1918 őszén beállott viszonyok között legfelsőbb jóváhagyás nélkül maradt. 1918. november elején pedig a Hadügyminisztérium szervezetén belül megalakult a mai Hadtörténeti Intézet és Múzeum jogelődje, amely 1919 januárjától Hadtörténelmi Levéltár és Múzeum néven működött.

(A fejezet Korsós László 1993-ban megjelent, a Hadtörténeti Múzeumról szóló füzet szövege alapján készült.)

A Hadtörténeti Intézet és Múzeum épületének története

A Hadtörténeti Intézet és Múzeum a Vár területének északnyugati sarkát foglalja el, a Kapisztrán tér, a Tóth Árpád sétány, az Esztergomi rondella (Prímás bástya) és a Budavári Önkormányzat épülete által körülhatárolt részen. Az épület Kapisztrán tér felé eső része megőrizte eredeti klasszicista arculatát, míg a Tóth Árpád sétányra néző nyugati és az északi homlokzatát többször átalakították. Az épület udvarában 1987–1990 között végzett ásatások a budai Várhegyen, a mai palota helyén állt királyi vártól északra települt polgárváros – IV. Béla korabeli – városfalának maradványait tárták fel. A Múzeum nyugati szárnyának alapjai erre a középkori városfalra épültek. Ettől délre két 14. században épült középkori ház alapjai kerültek elő. A városfalhoz közel talált fémöntő kemence maradványai arról tanúskodnak, hogy itt a 13. században ipari tevékenység is folyt. A két házat a középkor folyamán legalább egyszer átépítették; az épületek megérték a török kort is. A török hódoltság ideje alatt sűrűn sorakoztak itt a házak egészen 1686-ig, amikor is a Budát ostromlóknak e helyt sikerült először betörniük a várba; nem csoda, hogy az ostromot követően pusztaságként ábrázolják a térképek.

A középkori városfalmaradvány az intézmény udvarán

A Nándor-laktanya az 1920-as években (képeslap)

A hely hadászati fontosságára jellemző, hogy az 1696-ban készült budai házjegyzék e területen már két új kaszárnyát (Soldatenhäuser) említ, amelyek a nyugati bástyafalra merőlegesen álltak. Ezek a többszöri átépítés ellenére sem elégitették ki a katonai hatóságok igényeit, mert a főváros 19. századi nagyarányú fejlődésével a katonai parancsnokság is lépést kívánt tartani, ezért az új kaszárnya felépítésének ügyét már 1841-ben tárgyalták az illetékes katonai szervek. A régi laktanyaépület lebontását és helyette egy, nagyobb kaszárnyaépület felépítését 1843-ban rendelték el.

A tér északi oldalán áll a mai Budavári Önkormányzat (a volt Állami Nyomda) épülete, amely eredetileg Kimnach Lajos építőmester 1827 és 1834 között épült kétemeletes klasszicista lakóháza volt. Ennek nyugati falához csatlakozik a hajdani kaszárnya déli szárnya, a mai Hadtörténeti Intézet és Hadtörténelmi Levéltár.

A kaszárnya nyugati szárnya, a Hadtörténeti Múzeum, homlokzatával a Tóth Árpád sétányra néz; rövidebb, keleti homlokzatával zárja le az így kialakult Kapisztrán teret. Az építkezés 1844-ben kezdődött és 1847-ben fejeződött be. A tiszti szárny (a későbbi Kapisztrán térre néző déli épületrész) teljesen elkülönült a legénységi szárnytól (a mai Tóth Árpád sétánnyal párhuzamos nyugati épületrész). Az új kaszárnya kivitelezését versenytárgyaláson ifjabb Dankó József budai építőmester nyerte el. Az építkezés Josef Glaeser mérnök-őrnagy felügyelete alatt zajlott, aki mint a Budai Erődítési Igazgatóság parancsnoka fontos szerepet játszott a tervek készítésében és módosításában is.

1849-ben Buda ostroma során az épületet több ágyúgolyó-találat is érte. 1869-ben a laktanya udvarának északkeleti sarkában tizennégy lovat befogadó istállót alakítottak ki. Az északi

szárny 1892-ben Hoepfner Guido tervei alapján készült el.

1926-ban kezdődött meg a nyugati – legénységi – szárny átalakítása Gyulányi István tervei szerint a Hadimúzeum céljaira. Ekkor nyerte el a nyugati homlokzat középső, kiugró része a két emeletet átfogó jellegzetes architektúráját, a bejárat előtt toszkán oszlopos kapuzattal. Az eredetileg kőkeretes ikerablakokat kibontották és egyetlen széles nyílássá foglalták össze az ablakpárokat és a legénységi termeket – amennyire lehetséges volt – kiállító-helyiségek számára alakították át. Valószínűleg akkor építették ki kétemeletesre a mai Kapisztrán tér 1. számmal (Budavári Önkormányzat) határos, rövid keleti oldalszárnyat.

Az átalakított nyugati, egykori legénységi szárnyat 1929-ben adták át a Múzeum számára, a térre néző szárny továbbra is kaszárnya maradt. Az új épületben az első kiállítás 1937. május 29-én nyílt meg.

Az épület a második világháború alatt, 1944 decembere és 1945 februárja között a bombatalálatok, tüzérségi lövedékek és aknák pusztító hatására 80%-os kárt szenvedett, a külső főfalak 30%-a, a tetőszerkezet 75%-a elpusztult. A Hadimúzeum két emelet magasságú, 53 helyiségből álló épületében csak három terem maradt olyan állapotban, hogy kisebb-nagyobb javításokkal alkalmassá váljék a gyűjtemény befogadására. 1945 májusában kezdődtek meg az épület helyreállítási munkálatai. Szeptember elején már körülbelül 100 munkás dolgozott a romok eltakarításán és az építkezésen. Decemberben nyolc helyreállított helyiség volt készen, az épület tetőzetének a fele azonban még hiányzott. A rekonstrukciós munkákat Legény Zoltán építész tervei alapján 1947-ben kezdték el, a helyreállítás 1952-től Imrényi Szabó Imre mérnök vezetésével nagyobb ütemben folyt. Elsőként az összeomlott délnyugati szárnyat építették újjá. A Kapisztrán téri főhomlokzatot eredeti formájában rekonstruálták, a nyugati szárny

homlokzatát átalakították: az előtte lévő toszkán kapuzat oszlopait görög dór formában átfaragták és tetején mellvédrácsként egy lebontott Hild-féle épület klasszicista folyosórácsát használták fel. A kapubejárat tölgyborítású részeit klasszicizáló stílusban építették újjá. Az 1849-es várostrom idejéből származó, a magyar tüzérség belövéseit idéző és a homlokzatba falazott golyókat változatlanul meghagyták. Az 1892-ben épült északi toldalékszárny eklektikus homlokzatát a déli szárnyéhoz igazították, belső kiképzését megváltoztatták, így például a földszinten két emelet magasságú csarnokot alakítottak ki. A felújítási munkálatok ideje alatt az egész épüleategyüttest átadták a későbbi Hadtörténeti Intézet és Múzeum számára.

A Hadtörténeti Intézet és Múzeum épülete az 1970-es években

Az épületrészek udvari homlokzataiba az új-
jáépítéskor – díszítőelemként – gótikus és barokk
kő-faragványokat illesztettek. Ezek tulajdon-
képpen a Mátyás-templom elemei, amelyeket
annak Schulek-féle átépítése után a Kapisztrán
téri helyőrségi Mária Magdolna-templomba
építettek be. Az 1945-ös ostrom során megsé-
rült – és a tornya kivételével lebontott – temp-
lomból származó maradványok ekkor kerültek
át a múzeumba.

1964-ben az intézmény udvarán kétszintes
raktárépületet emeltek, ám az sem enyhítette
az elhelyezési gondokat. Az 1970-es években
már napirendre került egy újabb építmény lét-
rehozása is. A munkálatok során napvilágra
került középkori építészeti emlékek miatt azon-
ban a munkát 1987-ben le kellett állítani, így ez
a terv nem valósulhatott meg.

1992–1993-ban átfestették a homlokzatot,
ekkor lett az épület sárgából fehér színű. Húsz
évvel később, 2012–2013 folyamán újabb felújítási
munkálatok kezdődtek az intézmény épü-
letében, megújult a teljes utcai és udvari hom-
lokzat, kijavították és átmázolták az ablakokat,
a Múzeum bejárati csarnoka is átalakult.

A HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum
(Nándor-laktanya) épülete (Kapisztrán tér
2–4., Anjou sétány 8.; Tóth Árpád sétány 40.)
1949 óta szerepel a hivatalosan kiadott mű-
emlékjegyzékekben, nemzetgazdasági szem-
pontból kiemelt jelentőségű nemzeti vagyon-
nak minősülő, műemléki védelem alatt álló
építmény-együttes.

*(Jelen írás Sisa József műemléki tudományos
dokumentációja alapján készült.)*

A Hadtörténeti Intézet és Múzeum díszudvara

Az intézmény díszudvara a Haditechnikai Park kitelepítését követően kiállítóhelyből 2002 folyamán alakult át ünnepek befogadására alkalmas emlékparkká. A rendszerváltást követő időszakban a gondozott, gyepesített területen a Vereckei-hágótól, a Doberdóról, a Don-kanyar vidékéről, a felvidéki Kéméndről és az erdélyi Torda környékéről hozott, magról nevelt fák

mára tekintélyes méretű fenyővé növekedve emlékeztetnek az egykori hadszínterekre. A belső homlokzaton elhelyezett, igen változatos tematikájú emléktáblák között helyet kapott néhány olyan, szépen restaurált műtárgyunk, amely a második világháború előtt is falainkat díszítette, de később ideológiai okokból eltávolították őket.

Az intézmény díszudvara

Ilyen például a múzeum épületszárnyának udvarra néző falán az egykori cs. és kir. 82. gyalogezred emléktáblája (újraállítva 2004-ben), amely jelenleg az 1914-es gorodoki lovasroham „sturmoló” huszárait ábrázoló bronz dombormű (Nemes György alkotása, újraállítva 2004-ben) és a m. kir. 15. trencsényi gyalogezred világháborús harcait térképszerűen is megörökítő, az ezred hadkiegészítési körzeteit adó megyék féldomborművű címereivel ékesített nagyméretű emléktábla (újraállítva 1997-ben) között helyezkedik el.

Az udvar Kapisztrán tér felőli bejárata mellett két bronz mellszobor emlékeztet nevezetes elődeinkre: vitéz Aggházy Kamil (1882–1954) m. kir. ezredesre, a Hadtörténeti Múzeum és Gabányi János (1871–1934) m. kir. ezredes, címzetes tábornokra, a Hadtörténelmi Levéltár alapítójára. (Gulácsy-Horváth Zsolt alkotása, 2002–2003)

Az udvar leglátványosabb és legkorábbi műemléke a budai polgárváros védelmére a tatárjárás után, a 13. század közepén épült várfal és patkótorony maradványa, amely az 1987–88-ban végzett régészeti feltárás eredményeként került napvilágra. A „Halottak napi gyertyagyújtás” az állami katonai protokoll szerves részévé vált, november 1-jén az emléktáblák mindegyikénél mécsesek gyúlnak az elesettekre emlékezve – a legtöbb a Don-kanyar esettjeire és eltűntjeire emlékeztetőnél, valamint a Hadi-fogoly-emlékműnél („Didergő katona”, a Volt Hadifoglyok Bajtársi Szövetsége állította 1997-ben). Az ismeretlen katona jelképes sírhantja

stílszerűen a torony-maradvány közelében került kialakításra, itt kerül sor a központi gyertyagyújtásra is.

Természetesen időjárásra kevésbé érzékeny tűzérési harceszközök – ágyúcsövek, elsősorban a 18. századból – is bemutatásra kerülnek, a sok szép darab közül talán a legérdekesebb az a 36 mázsa súlyú, igen tekintélyes méretű, „Hosszú Hasszán”-nak becézett bronz török lövegcső, amely Budán készült, s valószínűleg szereplője volt a 145 évig tartó török megszállástól 1686 őszén a várost és várat sikeresen felszabadító véres harcoknak. A műtárgy a Múzeum tőzsomszédságában, az Esztergomi-rondella föld-feltöltéséből került elő 1935-ben, a Görgei-szobor alapozásakor. De tanulmányozható itt – egyebek mellett – az 1914/35M 10 cm-es fogatolt tarack is.

A sok vihart kavart egykori Hentzi-emlékmű egyik megmaradt mellékalakja, a Vértanúság az épület északkeleti udvari emeleti pillérén áll.

A díszudvar hátsó, romok mögötti részén is találunk – ezúttal modernebb – hadiemlékeket. Különlegességnek számít az egykori jugoszláv határon az 1950-es években kiépített erődvonalon egyik géppuskás erődjének rekonstrukciója, amelybe az eredeti létesítményből kiemelve egy második világháborús német Pz.IV-es harckocsi kupoláját építették be. Ugyanitt szemlélhetik meg a látogatók, immár veszélytelenül, a nyugati határainkon a hidegháború éveiben szolgáló határzár, a fogalommal vált „vasfüggöny” egy részletét.

Makai Ágnes

Szervezeti változások 1918 novemberétől napjainkig

A Hadügyminisztérium I. csoportjának 1918. november 11-én kelt új ügykörbeosztása szerint az I. csoport 10. osztálya alá tartozott a „Hadi Levéltár”. Az egykorú alosztály-parancskönyvből kiderül, hogy akkor a levéltáron belül nyolc részleg működött: az iratcsoporton és a fényképezési csoporton kívül hat iratmásoló csoport. 1918. december 19-én jelent meg a csoportok sorában a „muzeális csoport”, amelynek a vezetője az az Aggházy Kamil volt, aki 1916. április 2-től teljesített szolgálatot a minisztériumi iratcsoportnál és a később önállóvá vált Múzeum igazgatója is lett. Bár kinevezésére vonatkozó konkrét irat nincs, de valószínűsíthető, hogy ugyancsak november elejétől Gabányi János alezredes lett a levéltár vezetője.

Az intézmény rendeltetésszerű működését a megalakulást követően számos akadály gátolta. Megoldatlan volt az intézmény elhelyezése (az összegyűlt levéltári anyag és a beosztottak egy része az Országos Levéltár új, Bécsi kaputéri épületének III–IV. emeletén kapott ideiglenesen helyet, télen fűtetlen szobákban), kevés pénz állt rendelkezésre a szervezet fenntartásához, folyamatosan csökkent a létszám, de

leginkább a katonai felső vezetés érdeklődése, erkölcsi támogatása.

A minisztérium egészét érintő, 1919. január eleji átszervezés kapcsán pedig már „a Magyar Hadügyminisztérium (10. osztály) Hadtörténelmi Levéltára és Múzeuma” néven szerepelt az intézmény, amely három szerkezeti egységből állt.

1. Vezetőség. Ide tartozott egy különleges alkalmazású törzstiszt, egy segédtszt (egyúttal irodavezető is), a gazdasági hivatal főnöke és a személyügyek előadója a könyvtárossal, valamint a történelmi-irodalmi ügyek előadója a könyvkötészettel és a fényképezéssel. Vezetője Gabányi János alezredes volt.

2. Levéltár. Ide tartozott az átvevő csoport, lajstromozó, és kitüntetési javaslatok osztálya, valamint a feldolgozó csoport a másoló és rendező, fordító és fényképezési osztállyal. Vezetője Zipser Ödön százados volt. A térképtárat 1919. február 1-jén csatolták a levéltár állományához.

3. Múzeum. Ide a háborús és történelmi képek, valamint emlékek tartoztak.

A Tanácsköztársaság idején „az új átalakulás a Hadtörténelmi Levéltár és Múzeum szervezetét, személyi beosztását és ügykörét semmi tekintetben sem” érintette, ám a 10. osztály hatásköréből

átkerült a Koszmanszky alezredes vezette 7. osztályhoz, szervezete pedig ekkor egészült ki a könyvtári csoporttal.

1919 decemberétől 1920 elejéig a Fővezérség X. csoportját alkotta, ezután 1922-ig a III. csoportfőnök útján közvetlenül a minisztériumnak, illetve a kiképzési csoportfőnök útján a vezérkari főnökségnek volt alárendelve.

1920-tól többé-kevésbé szinte minden évben változott a szervezet, de ha áttekintjük ezeket, azt láthatjuk, hogy 1927-ig lényegében hat nagy csoportra tagolódott az intézmény:

1. Vezetőség vagy Főigazgatóság a titkári irodával, az átvevő és nyilvántartó irodával és a gazdasági hivatallal.

2. Levéltár, amely esetenként külön osztályban kezelte a világháború előtti – úgynevezett Régi Levéltár – és világháború alatti iratokat, majd a világháború utániakat, de ettől függetlenül a munkacsoportjai konkrét tevékenységük szerint különültek el (hadműveleti iratok, hátsországi iratok, térképek, fényképek, hadrendek, személyügyi nyilvántartás, kitüntetések, fegyvertények csoportjai).

3. Irodalmi osztály és szerkesztőségek rajzoló osztállyal és kiadóhivatallal. Az osztály hadtörténetírói tevékenységének a középpontjában a világháború katonai eseményeinek, hadműveleteinek a feldolgozása állt.

4. Könyvtár tudományos és szépirodalmi csoporttal. (A Könyvtár 1923-ban egyesült a Tiszti Kaszinó könyvtárával és elköltözött annak épületébe.)

5. Bécsi csoport, amely kezdetben felszámoló tevékenységet folytatott, később anyaggyarapítás (másolás) volt a feladata.

6. Múzeum, amely időnként külön vált a fenti szervezettől.

1920 szeptemberében az egységes intézmény állománya egy tábornok, 18 törzs- és főtiszt, illetve egy műszaki tisztviselő volt, rajtuk kívül még 29 főtisztet, egy gazdasági tisztet, két

rajzoló tiszttel, két fényképész-tisztet tartottak szükségesnek a szolgálat ellátására.

Az 1921. március 16-án kelt HM rendelettel a M. kir. Hadtörténelmi Levéltár és Múzeumot a HM-től leválasztva külön állománytestté – önálló intézménnyé – nyilvánították. Ekkor igazgatóként Rubint Dezső tábornok állt az élén, állományában 75 hivatásos állományú dolgozott. (Egy 1920-ban keletkezett tervezet 208 tisztet és 188 polgári alkalmazottat, összesen 396 főt tartott szükséges létszámnak.) A békeszerződés végrehajtása során az intézmény 1922. április 29-én kivált a honvédség kötelékéből és először a Belügyminisztérium, majd a Vallás - és Közoktatásügyi Minisztérium színelője alá került. Ugyanazon év november 15-én szétválasztották a levéltárat és a múzeumot. A valószínűsítést természetesen továbbra is a Vezérkari Főnökség és a Honvédelmi Minisztérium gyakorolta, a Levéltárból és a Múzeumból azonban „eltűntek” a katonák: nem viselhettek egyenruhát, a katonai rangokat különböző elnevezések alá „rejtették”. (vezérőrnagy: vezértanácsnok, ezredes: főtanácsnok, alezredes: tanácsnok stb.) A létszámot összesen 130 főben határozták meg. 1928 júniusáig működött így az intézmény, amikor visszakerült a Vezérkari Főnökséghez, de a katonai rangok viselését csak fokozatosan engedélyezték. A Levéltár és a Múzeum különállása továbbra is megmaradt, csak a nevük változott 1930. május 1-jétől: M. kir. Hadilevéltár, illetve M. kir. Hadimúzeum megnevezésre, élünkön 1920–21-ben igazgató, 1939-ig főigazgató, 1945-től 1990-ig parancsnok, majd 2011-ig ismételt főigazgató, 2011-től pedig Dr. Kovács Vilmos ezredes személyében parancsnok áll.

1939-ben külön személyügyi csoport alakult.

1944 januárjától a Vezérkari Főnökség 1. osztályának irányítása alá kerültek.

Az intézmény hivatali elhelyezése a megalakulás után, mint említettük az Országos Levéltár

még teljesen el nem készült új épületének – Bécsi kapu tér 4. – III–IV. emeletén történt. A már kezdetben is szűkös körülmények közepette a hamarosan beérkező nagy mennyiségű levéltári és múzeumi anyag egyre sürgetőbbé tette az elhelyezés megoldását. A honvédelmi miniszter 1921 elején végül kiutalta a Múzeum számára az Üllői úti Mária Terézia-laktanya egy részét, ahova az átköltözés a nyár folyamán meg is történt. A Múzeum 1929-ben költözött fel mai, végleges helyére, a várbeli Nándor-laktanyába, és 1937. május 29-én nyílt meg első kiállítása. Budapest ostromakor mind a Nándor-laktanya, mind az Országos Levéltár épülete súlyos károkat szenvedett, a raktárainak egy része is a romok alá került.

Az intézmény történetének háború utáni első évei a romok eltakarításával, valamint a gyűjtemények ismételt összegyűjtésével teltek. Az újjászerveződés jogi alapját a Honvédelmi Minisztérium 22.757/1945. számú, április 24-én kiadott rendelkezése vetette meg, amely intézkedett a Hadilevéltár és Múzeum megalakításáról. Tényleges működését a Szövetséges Ellenőrző Bizottság (SZEB) május 5-től engedélyezte Hadilevéltár és Hadimúzeum néven. Május 15-től azonban a SZEB már csak a Múzeum működéséhez járult hozzá, így a Levéltár a Honvédelmi Minisztérium osztályaként funkcionált, iratait a Múzeum vette gondozásába. Az újjászervezés dr. Erdélyi Gyula ezredes, a Központi Könyvtár volt parancsnoka vezetésével indult meg. Mindenekelőtt a várban az Országos Levéltár és a Hadimúzeum romjai alá temetett értékeket kellett a lehető legrövidebb idő alatt kiszabadítani. Mivel a levéltári iratanyagot az Országos Levéltár épületéből el kellett szállítani, megkezdtek a laktanya egyik szárnyának átépítését levéltári raktárak céljára. 1945 májusától júliusáig tartott, míg a Bécsi kapu téren a korábban 60 helyiségben tárolt iratokat a Nándor-laktanya néhány épen

maradt termébe és folyosóira áthordták. Az év őszére több helyiséget sikerült helyreállítani, így megkezdődhetett az evakuált levéltári és múzeumi anyag visszaszállítása.

A Hadimúzeum keretében 1946. október 1-jétől két alosztály kezdett működni, a múzeumi mellett a levéltári is, állománya nyolc tisztből, egy tiszthelyettesből és hét polgári alkalmazottból állt. E két alosztályon kívül a parancsnokság alá tartozott még a Könyvtár és a Térképtár, valamint a restauráló szakosztály.

Figyelemre méltó, hogy az ország újjáépítése közben már 1946 decemberében megfogalmazták egy „Honvéd Tudományos Intézet” tervét, amely alapjában a következő évtizedekben kialakult szervezetet körvonalazta. Az elképzelés szerint az egységes parancsnokság alatt álló intézmény alapvető alkotó elemei a Bécsi Kirendeltséget is magában foglaló Levéltár; a kiállítási csoportból, restauráló műteremből és műhelyekből álló Múzeum; a Könyvtár a Térképtárral együtt, valamint egy úgynevezett Irodalmi alosztály, amelyben a hadtörténész kutatók mellett a Hadtörténelmi Közlemények Szerkesztősége is helyet kap.

Nyilván a levéltárügy országos rendezése is hatással volt arra, hogy 1947 márciusától ismét dolgozhatott a Levéltár. Az 1947. márciusi szervezési utasításban alapvetően kettős funkciójú intézményt hagytak jóvá, amely elnevezésében – Honvéd Levéltár és Múzeum – is tükröződött. Parancsnoka, 1949 februárjában bekövetkezett haláláig, Erdélyi Gyula maradt. Ettől az időponttól 1950 szeptemberéig dr. Szentnémetényi Béla ezredes látta el a parancsnokságot. A létszám 1947-re 16 főről 33-ra növekedett. A rendszeresített létszámot az intézményben valóságosan dolgozó személyek száma általában jelentősen meghaladta: 1948 decemberében 76 fő volt a létszám.

1948 augusztusában a Minisztertanács, a Honvédelmi Minisztérium előterjesztését

elfogadva, engedélyezte a Honvéd Levéltár Bécsi Kirendeltségének működését (a SZEB már 1946-ban engedélyezte munkáját). A kirendeltséget egészen az 1950-es évek közepéig a korábban is Bécsben dolgozó Moravék Elek vezette.

1950 októberében az intézmény két különálló részre vált szét: Hadtörténelmi Levéltárra a Vezérkar alárendeltségében és a Hadtörténelmi Múzeumra a Politikai Főcsoportfőnökség irányítása alatt. Az 1950-es évek átszervezése során kezdett működni a Levéltáron belül a Térképtár és a katonai nyilvántartó, amely elhelyezési gondok miatt néhány év múlva a Központi Irattárhoz került át. 1954-ben a Honvédelmi Minisztérium létrehozta a Hadtörténelmi Intézet és Múzeum elnevezésű intézményt. A Hadtörténelmi Intézet személyi állománya 27 katonából és 29 polgári alkalmazottból állt, míg a Hadtörténelmi Múzeumban 13 katona és 15 polgári személy dolgozott. A Hadtörténelmi Levéltár önállóságát csak 1958 októberében állították vissza, ekkor az összintézmény neve is újból Hadtörténelmi Levéltárra és Múzeumra változott, s így maradt 1961-ig. Ekkor, most már napjainkig tartóan ismét az 1954-es szervezetet állították vissza. 1968-ban a könyvtár az akkor létrehozott Hadtudományi Intézet szervezetébe került, ahonnan annak megszűnte után, 1975-ben jutott vissza az anyaintézmény állományába.

A Hadtörténelmi Intézet és Múzeum személyi állománya – időnkénti visszaesésekkel és megtorpanásokkal – 1980-as évek elejére 105–110 főre emelkedett. A létszám 50%-át a tudományos (hivatásos és polgári) állomány képezte.

Az 1990-es évek második felében bővült a Hadtörténelmi Intézet és Múzeum feladatköre. Először az 1996. január 1-jéig a Honvédelmi Minisztérium alárendeltségében működő Központi Irattár olvadt bele az intézménybe, majd 1997. október 1-jétől a Hadírsírgondozó Iroda tagozódott be a Hadtörténelmi Intézet és Múzeum szervezetébe. A fent nevezett két részleg 2000-től 2010-ig Központi Irattár és Hadírsírgondozó Iroda néven működött, majd a hadírsírgondozás 2010 októberétől ismét közvetlen minisztériumi keretek között folytatta tevékenységét, 2012-től pedig a HM Társadalmi Kapcsolatok és Háborús Kegyeleti Főosztály szervezetében.

2016. szeptember 1-jétől két régi-új szervezeti egységgel – a Katonai Emlékezet és Hadírsírgondozó Igazgatósággal, valamint a Centenárium Pályázati Igazgatósággal – bővült a HM Hadtörténelmi Intézet és Múzeum. A Katonai Emlékezet és Hadírsírgondozó Igazgatóság munkatársainak feladata a hadírsírgondozás tudományos kutatással és háttérbiztosítással kapcsolatos tevékenységének, tervezése, szervezése és koordinálása. A 2016-os szervezeti átalakítással létrejött másik új elem, a Centenárium Pályázati Igazgatóság legfontosabb feladata a HM HIM által kiírt, első világháborús hadisírok és emlékhelyek felújítására szóló pályázat lebonyolítása. Az igazgatóság ebben a formájában 2018 tavaszáig működött, majd feladatait a Gazdasági és Pályázati Igazgatóság vette át.

2018-ra az intézmény személyi állománya elérte a 200 főt.

Farkas Gyöngyi

A HADTÖRTÉNETI MÚZEUM

A Hadtörténeti Múzeum története

ELŐZMÉNYEK

A magyar Hadtörténelmi Múzeum megteremtésének gondolata az 1867-es kiegyezést követően meg-megújuló elvárásként jelentkezett a politikai, illetve a szakmai közéletben. Kiváltképp, mivel időközben létrejött Bécsben – az Arsenal területén – az Osztrák–Magyar Monarchia régi hadi emlékeket bemutató központi múzeuma – Udvari Fegyvermúzeum, majd Hadsereg-történeti Múzeum –, ahol a magyar hadtörténelem számos, évszázadokon át Bécsbe vándorolt relikviája is kiállításra került.

A Magyar Tudományos Akadémia Hadtudományi Bizottsága 1888-ban egy magyar Hadtörténeti Múzeum létesítéséről szóló indítványt terjesztett a vallás- és közoktatásügyi miniszter elé, amely kezdőlépésként a Magyar Nemzeti Múzeumban „magyar hadtörténelmi osztály” létesítését javasolta. Egy-egy hadi emlékeket is felvonultató, nagyszabású kiállítás – mint amelyet a Buda török megszállás alóli, 1686-os visszavívásának évfordulójára emlékezve 1886-ban, vagy az 1848–49-es ereklyékből 1891-ben a Vigadóban rendeztek – újfent előtérbe állította az önálló magyar hadimúzeum létesítésének kívánalmát.

Az 1896-os ezredéves (millenniumi) kiállítás magángyűjteményekből is kölcsönzött páratlan

hadtörténelmi anyagának egy része – annak ellenére, hogy a rendezők egyben tartására törekedtek – megint a bécsi közgyűjteménybe került, más részei követhetetlen utakon tűntek el a szakemberek szeme elől.

Az első világháború új helyzetet teremtett. A jórészt már a kezdetektől tudatosan összegyűjtött háborús relikviák sokasága, valamint a roppant mennyiségű hadizsákmány elhelyezésére a központi bécsi Heeresgeschichtliches Museum nem volt képes. Ezt a lehetőséget báró Szurmay Sándor magyar honvédelmi miniszter egy önálló budapesti hadimúzeum alapításának előmozdítására használta ki. A tervezett új intézmény magvát a Honvédelmi Minisztérium 1915. november 6-án már létező levéltári osztályának múzeumi gyűjtést is végző alcsoportja alkotta volna, a levéltárat továbbra is magába foglalva. Hosszabb politikai csatározások után 1918 nyarára az uralkodó előzetes hozzájárulásával ez a terv a Minisztertanács elé került, amely elfogadta az elképzelést, és hozzájárult ahhoz, hogy az új múzeumot a főváros által a Gellért-hegyen ingyen átengedendő területen építsék fel. Az építés költségeire húsz-, a muzeális anyagok megszerzésére ötmillió korona összköltséget szavaztak meg.

A Hadimúzeum számára 1921-ben utalták ki az Üllői úti Mária Terézia-laktanya egy részét, amelyet 1928-ig használt raktárként, irodaként és kiállítóterként

A HADTÖRTÉNETI MÚZEUM TÖRTÉNETE 1918 ÉS 1945 KÖZÖTT

A Monarchia összeomlása miatt azonban az elképzelésről végleges döntés már nem született.

1918 november közepén a Honvédelmi Minisztérium 1/a osztályának munkatársai – Gabányi János (1871–1934) alezredes, később tábornok és Aggházy Kamil (1882–1954) százados, később ezredes saját kezdeményezéséből megteremtették a Hadtörténelmi Levéltárat, illetve a Hadtörténelmi Múzeumot. A tényleges munka

– a Magyar Országos Levéltár épp csak elkészült épületében – szinte azonnal megindult, hiszen a világháborús anyagon túl a két nagy politikai átalakulás – a Magyar (Nép)köztársaság, illetve 1919. május 21-én a Magyar Tanácsköztársaság létrejötte – tárgyainak és dokumentumainak szisztematikus gyűjtésével sem lehetett várni.

A M. kir. Hadtörténelmi Levéltár („Hadi-levéltár”) és a M. kir. Hadtörténelmi Múzeum

(„Hadimúzeum”) sorsa tehát kezdettől fogva összekapcsolódott. Az elkövetkező évtizedekben megnevezésük időnként változott, tükrözve a pillanatnyi helyzetet, amelyben az 1945-ig külön székhelyű, ám szervezeten néha különvált, máskor összekapcsolódó két közgyűjtemény létezett. Általában a M. kir. Honvédség szervezetébe tagolódott, rövid időszak(ok)ra a kultuszminisztériumhoz csatolták.

Múzeumunk 1920 júniusában mintegy 5400 muzeális tárgya számára az Üllői út 49. szám alatti Mária Terézia-laktanya első emeletének felét kapta meg átmeneti helyként. A súlyos gazdasági viszonyok között a múzeumi munka

jóformán csak az anyag megóvására szorítkozott, s mialatt magánszemélyektől, illetve a megszűnő katonai alakulatoktól folyamatosan érkeztek a muzeális tárgyak, nyilvános, állandó kiállításra gondolni sem lehetett a hely szűkössége miatt. Elődeink előrelátásáról tanúskodik, hogy már ekkor kidolgozták a későbbi országos közgyűjtemény szervezeti és működési rendjét, kikristályosodott a későbbi munkatársi gárda. A Gubacsi úton létrehozták a nagytechnika befogadására alkalmas raktárt. Intézményünk tehát megindult a „múzeummá válás” útján.

1922 novemberében az addig kettős intézményt szétválasztották, s az immár önálló

A IV. számú kiállítási terem a Mária Terézia-laktanyában

A Hadtörténelmi Múzeum végső otthona a Nándor-laktanya lett, amelyet 1926–1929 között átépítettek, hogy megfeleljen a múzeumi céloknak

Múzeum parancsnoka Lucich Károly vezérőrnagy, altengernagy (1868–1952) lett.

A Múzeum megszervezésében és felvirágoztatásában elvülhetetlen érdemeket szerzett Aggházy Kamil, akinek élete – különösen harctéri megrokkánását követően – autodidakta hadtörténészként, tudomány- és intézményszervezőként elválaszthatatlanul egybefonódott a közgyűjtemény sorsával. Igen szerencsésen választotta meg munkatársait: a sokoldalú művelődéstörténész Borsody-Bevilaqua Bélát (1885–1962), a numizmatikus Karny Rezsőt (1876–1958), vagy éppen Görgey Aladárt (1883–1945), a könyvtár vezetőjét, aki 1945 őszén bekövetkezett

halálának pillanatáig a műtárgyakat mentette és azonosította.

A Múzeum végső otthona a budai várban lévő Nándor-laktanya 1926–1929 között átépített, Vérmezőre néző szárnya lett. A volt kaszárnya átalakítása, abban korszerű körülmények kialakítása, a törzsgyűjtemény átszállítása és az állandó kiállítási koncepció kimunkálása azonban hosszabb időt vett igénybe, csak 1937-ben fejeződött be. Így ez év május 29-én, a Hősök Napján nyílt meg az első kiállítás, 36 kiállítóteremben és 260 méternyi folyosón. Az épület földszintjén az 1686–1914 közötti időszak történetét tekinthették meg a látogatók, az első emeleten a „Nagy Háború” emlékeit

helyezték el, míg a másodikon a szakgyűjtemények kaptak helyet. A megnyitót, amelyen Róder Vilmos honvédelmi miniszter tartott avató beszédet, Horthy Miklós kormányzó is megosztotta jelenlétével.

A Múzeum jelentőségének növekedését mi sem jelzi jobban, mint hogy az 1920–30-as években jelentékeny számú és értékű nemzeti kincs birtokosa lett. Ezek között mérőkövetnek számított – az 1926. május 26-án Baden bei Wienben az osztrák szövetségi kormánnyal kötött egyezmény értelmében – a bécsi Heeresmuseumból a 2000 darabot

meghaladó magyar vonatkozású tárggyűjtemés hazakerülése. Ugyanakkor magánszemélyektől, testületektől származó önzetlen adományok, letétek, vásárlások, kül- és belföldi aukciós vételek révén a gyűjtemény számos kiemelkedő, például 1848–49-es nemzeti ereklyével, a Habsburg-család több tagjának katonai egyenruháival, csapattestektől begyűjtött emlékanyaggal, sőt nagyobb gyűjtemény-együttességekkel is gazdagodott. Múzeumunk ezekben az években építette ki országos gyűjtőhálózatát, kapcsolatait más hazai és külföldi társintézményekkel.

A Hadimúzeum 1928-ban kezdte meg átköltözését a Mária Terézia-laktanyából a Nándor-laktanyába. A képzőművészeti alkotások kirakodása a Tóth Árpád sétány felőli bejáratnál, 1929. június 3.

A Hadtörténeti Múzeumot a nyugati várfal felől a Tóth Árpád sétány, – korábbi nevén Bástya sétány – határolja. A kép az 1930-as években készült, amikor a múzeum előtt még egy lejtős sétány vezetett le a Lovas útig

1920-ban a Múzeum indította el a budavári honvédünnep sorát. Kezdeményező szerepet játszott a mohácsi emlékűnnep (1926) megrendezésében, a Budapest és Mohács közti útvonal emléktábláinak felállításában. Elévülhetetlen érdemeket szerzett az intézmény a hősi sírok kataszterének összeállításával, a különböző temetőkben nyugvó jeles katonák emlékének ápolásával. 1924-ben megalakította az Országos Magyar Hadimúzeumi Egyesületet, ennek útján szak- és népszerűsítő cikkeket, múzeumi és bajtársi híreket közlő újságot – Hadimúzeumi Lapok – később História – adott ki, megszervezte a vidéki fiókegyesületeket (Debrecen, Nyíregyháza, Szeged stb.), a bajtársi szervezetek tevékenységét a Hadimúzeum szolgálatába állította.

A Tóth Árpád sétány és az Esztergomi rondella a Múzeum műtárgyaival és a frissen ültetett fákkal, az 1930-as években

A Tóth Árpád sétányt záró Esztergomi rondellán a Görgei Artúr 1848-as honvéd tábornokot ábrázoló lovasszobor, ifj. Vastagh György alkotása 1935. május 21-én került felállításra

Az elkészült állandó, mintegy 3600 négyzetméter alapterületű kiállítást nagyszabású ünnepség keretében 1937. május 29-én Róder Vilmos vezérezredes, honvédelmi miniszter nyitotta meg

A Hadtörténeti Múzeum Várba költözése után a honvédelmi miniszter elrendelte az intézmény és gyűjteményei tíz esztendőes tevékenységének felülvizsgálatát. A Nemzeti Múzeum szakembereinek bevonásával végzett átvilágítás tanulságai mellett arra is alkalmat nyújtott, hogy 1935 októberében a két intézmény egymást óhatatlanul átfedő gyűjtőkörét elhatárolják egymástól: a múzeumok hadtörténelmi gyűjtési területei között határköül 1715 szolgált, amely évben a magyar országgyűlés törvényt hozott az állandó katonaság tartásáról. E megegyezés alapján történt meg az érintett anyagok kölcsönös kicserélése. A Hadimúzeumból elsősorban a nálunk összegyűjtött törökkori tárgyak kerültek átadásra, míg

a Nemzeti Múzeumtól főként az 1848–49-es szabadságharc értékes relikviáit kaptuk meg.

A Hadimúzeumhoz megalapításától kezdve hozzátartozott a szakkönyvtár (kézikönyvtár, ma: Könyvgyűjtemény), az Európában is egyedülálló katonai szabályzatgyűjteménnyel. Többek között festő-, szobrász- és fényképész-műteremmel, fa- és fémműves-műhellyel, valamint a kelléktárral is rendelkezünk.

A második világháborúban az 1943-as esztendő volt az utolsó, amelyben teljes intenzitással működött a Múzeum, sőt újabb látványosságokkal is bővült, mint például az „orosz terem”. A Múzeum egyik tisztjét hadműveleti területre, aktív gyűjtésre indították útba; de a rendszeres

Az I. számú kiállítási terem a megnyitás előtti pillanatokban, 1937

Az állandó kiállítás VI. számú terme, ahol az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc emlékeit mutatták be

Az 1848–1849-es szabadságharc végén, az augusztus 13-i világosi fegyverletételkor a honvédség zászlóinak nagy része az orosz cári csapatok zsákmánya lett. A szovjet és a magyar kormány között lezajlott tárgyalások értelmében 56 honvédzászló és lovassági lobogó ünnepélyes keretek között 1941. március 20-án visszakerült hazánkba. Az ünnepség végén a zászlókat a Hadtörténeti Múzeumban helyezték el

légibombázások miatt már muzeális anyagvédelmi rendszabályokat is életbe léptettek. 1944 elejétől az értékesebb darabokat ládába csomagolva a Múzeum pincéjében helyezték el, hét teremnyi kiállítást azonban továbbra is üzemeltettek.

Mivel a front elérte Magyarországot, a honvédelmi miniszter 1944 októberében elrendelte az intézmény munkatársainak és muzeális tárgyi anyagának kitelepítését. A menteni kívánt gyűjtemények a Veszprém megyei Doba községhez tartozó somlói Erdődy-kastélyig jutottak el. Az átszállítási parancs egyértelműen az értékesebb anyagra vonatkozott, de ma már nem állapítható meg, hogy pontosan mi került evakuálásra. A fennmaradt kimutatás 883 ládát sorol fel, amelyet tíz vagonban szállítottak

el. A visszamaradt anyagról ismereteink szerint feljegyzés nem áll rendelkezésre, a nyilvántartások pedig hiányossá váltak. – Somlói vároton a kitelepült személyzet szakmai tevékenységét nem folytathatott, de Turányi (Thurner) Géza (1892–1952), 1920 óta a Múzeum fáradhatatlan munkabírási titkára, személyes kapcsolatait messzemenően felhasználva megakadályozta a gondjaira bízott gyűjtemény megsemmisítését vagy külföldre vitelét. 1945 márciusában a kastélyt a közeledő szovjet csapatok elől menekülve mindenki elhagyta, utóbb a személyzet szovjet fogságba került; a muzeális értékek így őrízetlenül maradtak, mintegy 80%-uk tönkrement. Később a szovjet parancsnokság egy részületet – köztük a zászlógyűjteményt – elszállította.

1945-ben a sorozatos bombázások, majd a fővárosban s különösen a Várnegyedért vívott harcok során a Múzeum épülete súlyos károkat szenvedett. Délnyugati sarka földig rombolódott, a tetőszerkezet háromnegyede elpusztult. A megmaradt részek is használhatatlanná váltak, jórészt maguk alá temették mindazt, aminek evakuálására nem került sor: erről mai napig ékesszólóan tanúskodnak a Könyvgyűjtemény átlótt szakkönyvei, a vízfoltos, sáros kéziratok, a kitüntetés- és éremtöredékek. A kiállítási tárlók zöme megsemmisült, egyetlen ép ablak sem maradt.

A Múzeum
műtárgyállományának
kirakodása a somlói
Erdődy-kastély
parkjában

A második világháború bombázásai és a Budai vár ostroma következtében a Hadtörténeti Múzeum épülete súlyos károkat szenvedett. A Görgei-szobor elpusztult

A főbejárat és a fölötté lévő két emelet teljesen beomlott

A HADTÖRTÉNETI MÚZEUM TÖRTÉNETE A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚ UTÁN

A hadiállapot megszűnte után a Múzeum különféle katonai, polgári és pártszervek révén azonnal igyekezett lehetőséget teremteni a megmaradt muzeális anyagok felmérésére, illetve a széthordott tárgyak összegyűjtésére. A Doba-Somlóvárra küldött munkatárs, az 1940-es évek eleje óta a Múzeumban szolgáló, 1949–50-ben ezredes-parancsnokként tevékenykedő dr. Szentneményi (Valentin) Béla (1906–199?) munkálkodása révén 1945 őszére viszonylagos képet nyertek a pusztulás mértékéről. A többszörös fosztogatás-hullám után megmaradt

tárgyakat októberben Budapestre szállították. Közben a Hadimúzeumban is folyt a romeltakarítás: a hazahozott ládákat nyolc úgy-ahogy „helyreállított”, azaz betéglázott ablakú, esővíztől csak részben védett, földszinti teremben zsúfolták össze. A helyzetet csak nehezítette, hogy az 1918 óta az Országos Levéltárban működő Hadilevéltár anyagait szintén biztonságba kellett helyezni a rommá lőtt épületből s Erdélyi Gyula (1892–1949) igazgatásával erre is csak a Múzeum épen maradt helyiségeit használhatták.

1945-ben a somlói Erdődy-kastélyba szállított zászlógyűjtemény őrízetlenül maradt, majd a szovjet Vörös Hadsereg kezébe került, amely újból kiszállította az országból. A műtárgyak végül 1948. április 4-én kerültek újra magyar tulajdonba

1949. május 21-én még romos állapotok között nyithatta meg újra a látogatók előtt kapuit a Hadtörténeti Múzeum

Mivel a Szövetséges Ellenőrző Bizottság csak a Múzeum működéséhez járult hozzá, 1945. május 15-től a Magyar Hadimúzeum, majd 1946. szeptembertől 1947 márciusáig a Honvéd Múzeum nevet viselte az intézmény. Alapvető gondokkal küszködtek a szakemberi gárda létszámát illetően – a „dobai különítményből” jóformán mindenki szovjet hadifogságba került, a fővárosban maradtak kevés kivétellel szétszóródtak. Nagy gondot jelentett a raktározás nyomorúságos állapota is.

1949-ig a Múzeum – kevés kivétellel teljes egészében kicserélődött – munkatársi gárdája elsősorban az épület tatarozására, illetve a gyűjtemény minél jobb körülmények közti elhelyezésére koncentrált. Számba vették a veszteségeket, újból megkezdődött a gyűjteménygyarapítás. Az ország különböző pontjairól hoztak be igen változatos adományokat, de a gyűjtésben,

A Múzeum 1949-ben megnyitott kiállításának 1848-as terme a visszakapott zászlókkal

A déli szárny helyreállítási munkái, 1951

beszolgáltatásban a hivatalos és társadalmi szervek is jeleskedtek. Minden egyes anyagcsoportnak külön szakelőadója lett, aki a hadtörténelem egy meghatározott korszakáról is referált. Meg kell emlékeznünk dr. Csillag Ferenc (1907–1989) katonatiszt-fegyvertörténészről, akit szovjet hadifogságból hazatérve 1950-től 1971-ig parancsnokként – utolsó rangja: ezredes – köztisztelet övezte, karizmatikus vezetője volt a Múzeumnak.

Intézményünk háború utáni első ideiglenes kiállítását a vármegyeházán nyitotta meg: 1947. március 15-én a magyar partizánemlékeket és a Múzeum 1848–49-es anyagát tárta a látogatók elé. 1948-ban összes megmaradt 48-as relikviáját felvonultatta a Magyar Nemzeti Múzeumban megrendezett központi centenáriumi kiállításon.

Kiemelkedő nemzeti eseményt jelentett – nemcsak intézményünk számára – az 1848–49-es zászlók második hazatérése 1948 szeptemberében. Valójában ekkor nem kizárólag ezeket adták vissza a szovjet hatóságok, hanem a Múzeum zászlógyűjteményének más becses tételeit is, mintegy 200 lobogót.

A Hadtörténeti Múzeum csupán Budavár 1849-es visszavívásának századik évfordulóján, 1949. május 21-én nyithatta meg saját épületének kapuit: a hattermes kiállítás az új néphadsereget és a kor szellemében elődeinek tartott 1848–49-es honvédsereget, az 1919-es Vörös Hadsereget és az 1936–1945 közti időszak magyar antifasisztáit mutatta be. Két helyiségben pedig a fegyver- és a levéltári anyagból kaptak ízelítőt a látogatók.

A honvédelmi nevelés irányelveinek következményeként a honfoglalástól a Magyarország felszabadításáig terjedő korszak hadtörténelmét bemutató állandó kiállítást kellett létrehozni. Katonák a páncélvonat makettjével, „Az 1919-es Magyar Tanácsköztársaság Vörös Hadserege” című kiállításrészben, 1968

A Népköztársaság Elnöki Tanácsa 1949. évi 13. törvényerejű rendelete létrehozta az állami tulajdonú nemzeti múzeumokat, valamint az állam által fenntartott közületi múzeumok hálózatát; utóbbiak közé szakmúzeumként a Hadimúzeum is bekerült.

A kiállítási tematikát egyértelműen a politikai elvárások szabták meg. Ebbe azonban jól illeszkedett 1950-ben a Bem József halálának 100. évfordulójáról való megemlékezés, valamint 1953-ban a Történeti Múzeummal közösen megvalósított Rákóczi-kiállítás, amelynek létrehozásába az Országos Levéltár és a Széchényi Könyvtár is bekapcsolódott. 1955-ben megnyílt a második világháború befejezése, a német megszállás alóli felszabadulás tizedik évfordulójára rendezett látványos kiállítás.

A Múzeum északi szárnyában kialakított két szint belmagasságú, mintegy 300 m²-es terem a későbbiekben lehetőséget kínált a gyűjteményben levő tekintélyes tüzérségi anyag bemutatására. A hat ló vontatta tüzérfogat, több mint 30 löveg, lövegcső, műszer jelenítette meg a 14. századi bombardátót a 20. századi 120 mm-es aknavetőig a tüzérség fejlődését.

Helyreállíthatták, újrarendezhették végre a Múzeum háború alatt csodával határos módon nagyrészt épen maradt, speciális, beépített polcrendszerrel ellátott könyvtárát is, amely egyben – ma is – olvasóteremként is funkcionál. Napjainkban megálmodója, Aggházy Kamil nevével viseli.

Az 1963. évi 9. számú Elnöki Tanácsi törvényerejű rendelet a Hadtörténeti Múzeumot

1963–1964-ben a Hadtörténeti Múzeum udvarán létrehozták a Haditechnikai Parkot. Az udvar kedvelt látogatói célpont, egyben kulturális rendezvények helyszíne volt

országos hatáskörű intézménnyé emelte, amely arra hivatott, hogy időben és térben teljességre törekedve összegyűjtse, őrizze, megóvja, feldolgozza és bemutassa a magyar és a magyar vonatkozású hadtörténelem tárgyi emlékeit. Ez a státus nemcsak annak elismerését jelentette, hogy a Múzeum gyűjteménye nemzeti kulturális örökségünk szerves része, s így minden szempontból jogi védelem alatt áll, hanem széleskörű jogok biztosításával kötelezettségeket is rótt a Múzeumra, például az országos szakfelügyelet vagy a gyűjteményfeldolgozás minősége tekintetében.

A kultúrpolitikai elvárások okán a korábbi 1715-ös gyűjtőköri határ is megváltozott. A honvédelmi nevelés irányelveinek következményeként a honfoglalástól a Magyarország felszabadításáig terjedő korszak hadtörténelmét bemutató állandó kiállítást kellett létrehozni, amelyet 1960–1968 között, tíz teremben rendeztek meg folyamatosan a munkatársak.

1963–1964-ben született meg az udvaron a Haditechnikai Park, amely generációk számára emlékeztető módon mutatta be a gyűjtemény újabb részét képező haditechnikai eszközeit: harckocsikat, repülőgépeket, lokátorokat, lövegeket. Az egykori kisdíjakok ma is nosztalgiával idézik föl, hogy a Park mindentudó felügyelője engedélyével olykor be is mászhattak a csodás-félelmetes hadieszközök belsejébe. A Park osztatlan népszerűséget élvezett az idősebbek

körében is, akik eközben az árnyas fák alatti padokon mesélték katonaelményeket.

Ezt követte a vidéki parkok kiterjedt hálózatának megteremtése, majd a hadseregben kampányszerűen létrejövő csapatmúzeumok szakmai támogatása. Nagyjából erre az időre tehető az egész országot bejáró első vándorkiállításunk – a páncélvonat – létrejötte is (1969).

Ugyancsak az 1960-as évektől alakultak ki a sokrétű közművelődési, oktatási feladatok, a ma már általánossá vált szabadidős programok, az iskolai oktatást segítő foglalkozások, vetélkedők feltételei. Az intézmény egyre nagyobb figyelmet fordított a sorkatonai állomány oktatására. Köztudott volt, hogy a néphadsereg katonái szolgálati idejük alatt legalább egyszer eljutottak a Hadtörténeti Múzeumba.

A megnövekedett kiállításépítési feladatok magukkal hozták a munka megosztását: 1969. december 1-jén az addig a gyűjteményi és a kiállítási munkát egységesen végző Kiállítási Osztály kettévált, és kialakult a Gyűjteményi, illetve a Kiállítási Osztály. Megélénkült a tudományos kutatás: 1971-tavaszaán megjelent a Múzeum 1. számú Értesítője. 1972-ben kuriózumként került megrendezésre a több száz magyar és külföldi rendjelet, érdem- és emlékérmeket, -keresztet felvonultató, a Nemzeti Múzeum Éremtárának kölcsönanyagával kiegészített, „Válogatott katonai kitüntetések” című kiállítás. 1973-ban

a Művelődési Minisztérium nívódíjával tüntették ki az „1848–49-es forradalom és szabadságharc” című állandó kiállítást. Ugyanebben az esztendőben nyílt meg az első átfogó időszakos egyenruha-történelmi kiállítás: „A magyar katonaviselet száz évé”-nek látványos bemutatója. Ez év nyaratól kisebb-nagyobb rendszerességgel az udvaron kaptak helyet a magyar katonazenét népszerűsítő hangversenyek. A szakkiállítások közül a tüzérség-történelmi bemutató mellett 1973-ra elkészült a pisztoly-, illetve a szálfegyver-történelmi, majd 1974-re az első nagy, héttelmes kézfegyver-történelmi kiállítás, 1977 májusára a vadász- és céllövőfegyver-kiállítás. 1976-ra megnyílt az új állandó kiállítás-sor következő eleme, amely „Az Osztrák–Magyar Monarchia és az első világháború” címet viselte.

Úttörők az 1848–49-es forradalom és szabadságharc 125. évfordulója alkalmából újrapozított, múzeumi köznevelési szempontokat is figyelembe vevő állandó kiállításban, 1973

A Magyarország felszabadulásának 35. évfordulója alkalmából készült új állandó kiállítás, 1980

Rendszeressé váltak a kortárs művészek hadseregéről készült képzőművészeti alkotásaiból, másfelől a Múzeum új szerzeményeiből évente megrendezett időszakos bemutatók. 1979-ben az állandó kiállítások sora újabb, 1918–19 eseményeit tárgyaló részlete nyílt meg, amely szintén nívódíjban részesült.

Az első fegyvernemi múzeum felavatására 1977-ben került sor: a magyar tüzérség fellegvárában, Várpalotán, az e célra felújított Zichy-kastélyban és gondozott környezetében

átfogó tüzérségtörténeti kiállítást és parkot nyitottunk meg.

Érdekes újdonságnak számított 1980-ban a szovjet–magyar űrrepülés tárgyi emlékeit, műszereit, sőt a Szojuz-35 visszatérő egységét első ízben a nagyközönségnek bemutató tárlat. Majdnem fél évtizedig vándorolt 1981-től országszerte iskolákban, helyőrségi és „civil” művelődési otthonokban az „Elődeink fegyverei – fegyvereink elődei” kiállítás. Külföldi kapcsolataink is gyarapodtak: 1983–84 folyamán,

A szovjet–magyar űrrepüléssel kapcsolatos tárgyak, műszerek – a Szojuz 35 űrhajó 7 K-T jelzésű parancsnoki (leszálló) egységét is beleértve – a nagyközönség számára a Hadtörténeti Múzeumban voltak először megtekinthetőek. A szovjet–magyar űrpáros, Farkas Bertalan és Valerij Kubaszov látogatása a Hadtörténeti Múzeum űrrepülés-kiállításán, 1980. Fotó: Benkő Imre

különösen az ifjabb nemzedékek körében, óriási sikert aratott a weimari Városi Múzeum vendégkiállítása, amelyen különféle korokat reprezentáló életképek és csatajelenetek jelentek meg ólomkatonák „tolmácsolásában”.

Magyarországon az első közgyűjtemények egyikeként az 1980-as évektől kiemelten foglalkoztunk a testi fogyatékosok múzeumlátogatásának kérdésével. 1984 óta folyamatosan nyújtunk lehetőséget a vakok és gyengénlátók különböző korosztályai számára, hogy tapintással megismerhessék Múzeumunk anyagát. Rendszeresen fogadunk mozgássérülteket is. Az esélyegyenlőség megteremtése terén elért eredményeinkkel vívtuk ki a Zsótér Pál Alapítvány által alapított díjat, amelyet közösségi elismerésként első ízben a Hadtörténeti Intézet és Múzeum érdemelt ki 1999-ben.

1980 folyamán készült el, 1985-ben anyagában bővült és átrendezésre került a második világháború eseménytörténetét és a demokratikus hadsereg létrejöttét tárgyaló állandó kiállításrész.

Állami és katonai ünnepségeken állandó szükségletként merül fel a magyar hadimúlt zászlóinak szerepeltetése. Annak kiküszöbölésére, hogy az eredeti lobogókat lengessék, egyetlen megoldás kínálkozott: egy olyan történelmi zászlósor elkészíttetése, amely rekonstrukciók alkalmazásával, másolatokkal eleveníti fel történelmünk fényes eseményeit és utal jeles alakjaira. A történelmi zászlósor először 1985 folyamán szerepelt díszszemlén, s azóta az állami protokoll részévé vált.

1986-tól egyre közelebb került a megvalósuláshoz a műemlék épület rekonstrukciója: a padlástér beépítése és egy modern épületrésszel való bővülés. Az udvart tehát ki kellett üríteni: költözött a Haditechnikai Park. Ezt a folyamatot akasztotta meg az előkészítő munkálatok során az intézmény udvarán – a várnak e részén egyébként kuriózumnak számító – 13. századi, IV. Béla király idején épített budai városfal és

patkótorony, valamint egyéb régészeti leletek megtalálása. A feltárás miatt a rekonstrukciós munka halasztást szenvedett, majd anyagiak híján végképp elmaradt.

Hetés Tibor (1930–) alezredes, majd ezredes 1975–1989 közötti múzeumparancsnok vezetői koncepciójának kiemelt törekvéseként már az 1970-es évek közepétől rendszeressé vált a nemzetközi múzeumi életben való aktív részvételünk. Ez a kapcsolatrendszer korábban elképzelhetetlen nyugati megkereséseket is eredményezett: az egykori szicíliai hadifogolytábor emlékét őrző Vittoria városával, a több nemzet fiait soraiba hívó első világháborús „Dolomitbarátokkal” az 1980-as években bontakoztak ki kapcsolataink.

1986-ban két jelentős kiállítást adtunk át a látogatóknak: bemutatóink sorát a külföldi – ausztriai, horvát és lengyel – kölcsönanyagokat is felvonultató „Budavár 1686” – a török uralom alóli felszabadulás 300. évfordulójára emlékező, látványos kiállítás nyitotta meg, egy hónapon belül pedig elkészült a hihetetlen anyaggazdagsággal ismereteket nyújtó, négy termes „Kézifegyverek története” című tárlat. 1988-ra datálódik a Dolomitbarátok Egyesülete ausztriai kiállítóhelyén, Kötschach-Mauthenben megrendezett első kiállításunk.

Az intézmény 70 éves fennállása alkalmából reprezentatív bemutató készült „Évtizedről évtizedre” címmel, amely a beszerzés időrendjében, kronologikus bontásban jórészt még soha vagy csak a második világháború előtt bemutatott muzeális tárgyainkból nyújtott szemtelgyönyörködtető válogatást, egyszerre tisztelegve a gyűjteményt gyarapító kurátorok, illetve az egykori adományozók, s mindazon személyek előtt, akik a műtárgyakat megőrizték, s akár eladással is a közgyűjteménybe juttatták azokat. A Múzeum támogatását élvező Haditechnikai Műtárgyklubja „Évszázadok, huszárhadak” címmel rendezte meg bemutató kiállítását,

amelyet nagy népszerűségnek örvendő további makett-kiállítások követtek (A második világháború haditechnikája, 1989.; Napóleoni sereg-szemle, 1991.; Öbölháború, 1991.).

„Ármádia, fotográfia – 150 éves a katonafotózás” című tárlatunk 1989-ben egy szakgyűjtemény átfogó ismertetésére vállalkozott.

Az 1989-ben bekövetkezett rendszerváltozás intézményünkre is döntő hatással volt. Új vezetés mellett új, olykor tágabb szakterületeket érintő feladatok sora várt megoldásra: például a katonai jelképrendszer, ruházat, elismerések, ünnepek megújításában való közreműködés. A kiállítások történelemszemléletének teljes

újragondolása, így az állandó kiállítások újjárendezése elodázhatatlanná vált. A kettős jogállás azonban változatlanul megmaradt: fenntartónk a Honvédelmi Minisztérium, szakmai felügyelőnket a mindenkori kulturális tárca látja el.

1991 folyamán két olyan kiállítás is készült, amely eddig érinthetetlennek tartott, de sok száz éven át a katonaeletet döntően befolyásoló témát dolgozott fel: a „Megfogyva bár... – katonai lelkészek és egyházaik 1945–51” időszaki kiállítás létrehozásával szinte egy időben nyílt meg a bécsi Hadtörténelmi Szolgálattal közösen rendezett „Dávid-csillag és kétfejű sas – Zsidó katonák a császár és király szolgálatában 1788–1918”

A budapesti Finommechanikai Vállalat óvodásainak látogatása a Hadtörténelmi Múzeumban: számukra az 1848–49-es kiállítás színes, látványos tárgyai voltak a legvonzóbbak, 1982.

Diákcsoport a Hadtörténeti Múzeum Várséta programján.

című időszaki tárlat. A Magyar Nemzeti Múzeummal közös „Rendjelek, kitüntetések” kiállításon 1991 folyamán a Numizmatikai Gyűjtemény számos kiemelkedő darabja szerepelt. Országos viszonylatban elsőként Múzeumunk vállalkozott 1956 múzeumi eszközökkel történő méltó, szélsőségektől mentes megőrkítésére („13 nap...” – Forradalom és szabadságharc Magyarországon 1956. október 23. – november 4.). A kiállítás 1991. október 23-án nyílt meg. – Első, komoly szponzori támogatással készült szakkiállításunk a bútorkönyvek varázslatos világából ízelítőt adó „Könyvszalon” volt 1991-ben.

Pongrácz Gergely, a Corvin köziek egykori parancsnoka és Kovács Ibolya – aki a forradalom leverése után a testén menekítette külföldre az 56-os zászlót – 1990. augusztus 20-án az ereklyét átadták a Hadtörténeti Múzeumnak

A HADTÖRTÉNETI MÚZEUM TÖRTÉNETE A RENDSZERVÁLTÁS UTÁN

A rendszerváltást követően felélénkült a nyugati magyar emigrációval tartott kapcsolatunk. Ennek eredményeként az általuk nagy becsben megőrzött hadtörténeti emlékgyűjtemények sorra hazakerültek, és szervesen beilleszkedtek a Múzeum kiállítási rendjébe („A hazáért mindhalálig – a m. kir. Ludovika Akadémia története 1808–1944”, 1992.; „Magyar Aero Múzeum, Oshawa”, 1992.; „A Magyar Királyi

Fegyveres Erők Múzeuma, Torontó”, 2000.). Az anyagegyüttes évekig „Hazatért gyűjtemények” összefoglaló címmel volt megtekinthető. Ma egyes kiemelkedő tárgyai az időközben elkészült állandó kiállításainkat gazdagítják.

1993-ban, a magyar királyi honvédség, illetve intézményünk jubileumára készült el a „Híretek együtt él velünk...” évfordulós időszaki kiállítás, amelyhez egy teljes intézménytörténeti rész

Részlet a „Hazatért gyűjtemények” című, a torontói Magyar Házban összegyűjtött és Múzeumunknak adományozott militaria hungarica-anyagból rendezett 2000. május 16-án megnyílt kiállításból

is csatlakozott. 1994-ben szintén az emlékezés adta a keretet az „...és Magyarország hadszíntér, 1944” tematikájú kiállításához. Ugyanekkor a „Kitüntetések művészete” című látványos bemutató a Nemzetközi Éremszövetség (FIDEM) XXIV. kongresszusa alkalmából a szakma figyelmét más szempontból is intézményünkre irányította.

Életmód-kiállításaink sorában, intézményközi kapcsolatainkban meghatározó mérföldkönek bizonyult az „Ember az embertelenségben – emlékezés az első világháborúra” című anyaggazdag, széles távlatokat nyitó tárlat, amelyet az Országos Széchényi Könyvtárban, velük közösen készítettünk. Más, egzotikus irányba nyitott kapcsolatokat 1995-ben a hagyományos indonéz fegyverekből, egy magángyűjtemény anyagából rendezett kiállítás, akárcsak a szintén főként egy magángyűjtő tárgyait felvonultató „Amerikai katonák az európai hadszíntéren 1944–45”.

1996 elején a Széchényi Könyvtár kiállítási termeiben volt látható egyik legnagyobb szakmai és közönségsiker arató, széles anyagkölcsonzáson alapuló közös bemutatkozásunk, a „Táncról tánkra – Bálok és táncvigalmak a kiegyezésről az 1940-es évekig” témakörű kiállítás. „Huszárok – egy könnyűlovas csapatnem évszázadai” címmel a legmagyarabbnak tartott katonatípus történetéből rendezett látványos bemutatóval ünnepelte múzeumunk a honfoglalás 1100. évfordulóját. A visszafoglaló háborúk időszakát három egymást követő évben az OSZK-val közösen rendezett szakkiállításon idéztük fel („Buda eliberata – A felszabadított Buda 1686”, 1996.; „Hungaria eliberata – A megszabadított Magyarország 1683–1718”, 1997.; „Theatrum Europeum 1648–1748”, 1998.).

A Múzeum két világháború közti életéhez szervesen hozzátartozott a halottak napi megemlékezés, amelynek hagyományát a rendszerült követően felújítottuk, legmagasabb állami szerveink és a diplomáciai testületek is hivatalos

programjukba illesztik. 1992 óta tradíció – hasonló szinten – 1943. január 12-e, az urivi áttörés évfordulója kapcsán, a doni tragédia felidézése is.

1998-ban „A honi hadiipar története” című kiállítás szintén a hadtörténeti kutatás eddig mostohán kezelt területére irányította a figyelmet.

1997 tavaszán magánkezdeményezésből, de a legmesszebbmenőkig közcélal Múzeumunk pártfoglalására, erkölcsi és anyagi támogatására, valamint Aggházy Kamil emlékére létrejött a Hadimúzeum Alapítvány. Kiadványokkal, a műhelyfelszerelések gyarapításával, rendezvények finanszírozásával, kiállítási költségek átvállalásával, koszorúzásokkal, technikai eszközök beszerzésével segíti a mindennapi ténykedést és végül, de nem utolsó sorban emlékérmek alapításával és adományozásával, tradícióvá vált születésnapi ünnepségeinkkel kapcsolja össze az aktív és egykori kollégák körét.

Egy kiállítás elkészültének legfontosabb háttér-munkásai a restaurátorok. Felelősségteljes, szakavatott munkájukhoz nagy ügyességre, alapos kémiai tudásra, történeti-művészettörténeti ismeretekre van szükség. Az ő érdemük, ha a kiállításra vagy raktárba kerülő értékeinket nem kell további pusztulástól, károsodástól féltelnünk. Fém-, fa-, textil- és bőralapú tárgyainkra szakosodott restaurátoraink, fegyvermesterünk évtizedek óta áll helyt e téren. Papíralapú dokumentumaink megóvásáról azonban a Hadimúzeum Alapítvány segítségével felszerelt műhely csupán 1998 óta gondoskodik.

Újabb nívódíjunkt az 1848–49-es forradalom és szabadságharc 150. évfordulójára rendezett, országos szinten elismert, nagyszabású „Fényesebb a láncnál a kard” című tárlat – amelyet a Múzeum első reprezentatív katalógusa kísért – hozta meg 1998-ban. Külön sikerként könyvelhettük el, hogy a kiállítás kapcsán sikerült korrekt szakmai kapcsolatot teremteni az aradi vértanúk relikviáit és más 1848–49-es

emlékeket őrző aradi múzeummal (Complexul Muzeal Arad).

„Hegyivadász vagyok a Kárpátokban fenn...” címmel készült el újabb szakkiállításunk 1999-ben a m. kir. honvédségnél 1939–45 közt fennállott hegyicsapatok megszervezésének 60. évfordulójára.

A kihelyezett Haditechnikai Park eszközei közben pusztulásközeli állapotba kerültek. A látogathatatlan telephelyen nem voltak biztonságban sem. Ebben a helyzetben sikerült a keceli Pintér József vállalkozót ügyünknek megnyerni: régióinkban egyedülálló mecénási tevékenységének eredményeként 2000. május 18-ától látogatható a Pintér Művek területén a Hadtörténeti Múzeum hatalmas területű, gondozott Haditechnikai Parkja.

A sokoldalú, áldozatos tevékenységet követelő múzeumi munka 2000-ben hozta meg gyümölcsét: a májusi múzeumi majálison, 18-án a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma és a Pulszky Magyar Múzeumi Társaság közös elismerésében, az országos múzeumok számára kiírt kategóriában „Az Év Múzeuma” díjban részesültünk.

A 2000. év a millenniumi megemlékezés, a konferenciával és kötetrel kísért „Kard és koszorú – ezer esztendő katonai jelképeiből” című kiállítás jegyében zajlott. Ugyanekkor kiállítással emlékeztünk meg a Haditechnikai Intézet 80 éves fennállásáról is.

2001 folyamán intézményünk bekapcsolódott a magyar millennium bécsi megünneplésébe (Vasfüggöny-kiállítás – Der Eiserne Vorhang; Császár és Király... – Kaiser und König. Eine historische Reise Österreich und Ungarn 1526–1918). – A hadtörténelem családi szálait, a katonamesterség generációkon át történő „átörökítését” szemléltettük egy család históriáján át („Katonapapák, katonafiúk”). „Vitézségért...” című tárlatunk a második világháború alatt Tiszti Arany Vitézségi Éremmel kitüntetett, eladdig

méltánytalanul kevés figyelmet kapott személyek hajdanvolt hőstetteinek állított emléket.

2002-ben került megrendezésre a Múzeum első régészeti kiállítása (Bajcsavár – egy stájer erődítmény Magyarországon). A vízi régészet speciális lehetőségeit egy horvát vendégkiállítás, a Szent István cirkáló leleteinek keretében tekinthették meg látogatóink.

2003. január 12-én nyílt meg a „Don-kanyar – A magyar királyi 2. honvéd hadsereg a keleti harctéren 1942–43” című tárlat, amely a doni katasztrófának állít újszerű látásmóddal, a modern technika bevonásával emléket. Ennek előzményét jelentette az a 2001. október 31-én megnyílt kegyeleti kiállítás, amely Múzeumunk, a Központi Irattár, valamint a Hadisírgondozó Iroda együttműködésében készült el „Béke poraikra...” címmel és a hasonló témakört felölelő kötetek megjelenéséhez kapcsolódott.

A „Kupolák az égen” címet viselő időszakos szakfegyvernemi bemutatónk 2003-ban a Magyar Ejtőernyősök Bajtársi Szövetségével közös rendezésben, az ejtőernyőzés évtizedeire emlékeztetett.

Múzeumunk utóbbi tizenöt esztendejének életét sok tekintetben új, s nem egyszer egymással ellentétes tendenciák – a társadalmi, gazdasági, jogszabályi környezet változása, a reménybeli látogatóközönség igényeinek és lehetőségeinek polarizálódása, a hazai és nemzetközi együttműködések átstrukturálódása, a kulturális örökséghez és annak megőrzéséhez és közzétételéhez való viszony átalakulása – formálták.

Az egész Magyar Honvédségre – s természetesen ezen belül intézményünkre is – hatottak azok a mindaddig ismeretlen helyzetek, kihívások, amelyeket Magyarország 1999-es NATO-csatlakozása, majd az Európai Unióba történő 2004. évi felvétele és az ezekkel együtt járó átalakítások idéztek, idéznek elő.

Új szerzeményezési területek, témák, lehetőségek, elvárások kerültek előtérbe. A lehetőségeket

az új partneri kapcsolatok, a békefenntartás, a nemzetközi missziókban való részvétel széleskörűbbé és publikusabbá válása jelenti. Épp ezért elengedhetetlen az aktív, sokszor országhatáron túlnyúló gyűjtőmunka és kapcsolattartás, a gyűjtőkörünkbe tartozó tárgyak, dokumentumok felderítése, nyomon követése, a magángyűjtői körrel való folyamatos párbeszéd, szükséges jelenlétünk az egyre növekvő számú aukciókon.

A 21. század múzeumi világa azzal szembeült, hogy az élménydús, interaktív állandó kiállítások mellett a változatos, olykor meghökkentő témájú időszakos tárlatok jelentik a folyamatos vonzerőt. A látogatóbarát múzeum kénytelen felmérni és kiszolgálni a közönség igényeit, s ennek jegyében mérlegelni, megalkotni kiállításpolitikáját és kiállítási tervét, különben nem képes népszerűen működni.

Átalakult látogatóközönségünk összetétele és száma is. Az 1989-es rendszerváltozást követően, mint ismeretes, rohamosan csökkent a hadsereg létszáma. Nagy jelentőségű lépés volt a nemzeti múltunk tradícióihoz szorosan kötődő sorkatonaság intézményének megszüntetése 2004-ben, ami a korábbi évtizedekre olyannyira jellemző, katonákból álló, szervezett látogatócsoportjaink jelentős részének eltűnését jelentette.

Kiállításpolitikánkban, s más foglalkozásaink, rendezvényeink kialakítása terén is nyitnunk kellett a civil szféra felé: az iskolák mellett új látogatói rétegek, csoportok érdeklődésének felkeltése kellett, hogy előtérbe kerüljön. Múzeumunk egyre intenzívebben vett és vesz részt az országosan összehangolt, nagyszabású rendezvényeken. Minden évben kitelepülünk a Magyar Nemzeti Múzeum kertjébe a Múzeumi Világnaphoz, május 18-hoz kötődő, a magyar múzeumok seregszemléjeként is felfogható speciális magyar hétvégi kulturális fesztiválra, a Múzeumi Majálisra. Emellett a nyáron a Szent Iván-éjhez kapcsolódó Múzeumok Éjszakája, később a múzeumok őszi fesztiválja

kínál számunkra saját épületen belül megannyi újfajta, változatos megnyilvánulási lehetőséget a közgyűjteményi munka sokoldalúságának érzékeltetésére, s Múzeumunk rendszeresen él is ezzel. A tárlatok közül feltétlen említést érdemel a Kecskeméti Repülőnapon a Magyar Honvédség történetét bemutató gazdag kiállítás, s a Polgári Védelem 75. évét megjelenítő tárlat a múzeum épületében.

Intézményünk speciális helyzeténél fogva egyaránt kötődik a honvédelmi és a kultuszértárhoz. Ezért öröndetes, hogy munkatársaink – sokszor e szakmai szervezetek választott tisztségviselőiként is – rendszeresen részt vesznek a különböző szakmai szervezetek – az ICOM Magyar Nemzeti Bizottsága, a Pulszky Társaság Magyar Múzeumi Egyesület, a Magyar Múzeumi Történész Társulat, a Magyar Régészeti és Művészettörténeti Társulat, a Magyar Numizmatikai Társulat, a Magyar Könyvtárosok Egyesülete Múzeumi Szekciója stb. – rendezvényein, munkájában. Fontosnak tartjuk, hogy kollégáink közül többen múzeumi szakfelügyelőként, szakértőként tevékenykednek.

A Hadtörténeti Intézet és Múzeumban az 1990-es évek óta lezajlott átszervezések és vezetőségváltások a munkaszervezésben, a munkakörülményekben s az intézmény külső megjelenésében is egy sor átalakítást eredményeztek.

A rendkívül hosszú idő óta fennállott elhelyezési és raktározási gondjainkat bizonyos időre mindenképpen megoldotta, hogy megkaphattuk az egykor a Magyar Posta által használt épületet, a Verseny utcai telephelyet. Itt már 2006-tól kialakításra kerültek a műtárgyvédelmi követelményeknek jobban megfelelő raktárak, ezért kedvezőbb körülmények közé költöztetett a múzeumi Egyenruha- és Felszerelés Gyűjtemény, a Zászlógyűjtemény, a Plakát- és aprónyomatványtár, a Tárgyi Emlékanyag Gyűjtemény, valamint a textil-restaurátor műhely. A Múzeum budai várbeli

főépületében így felszabaduló helyiségek egy részét az állandó kiállítási tér bővítésére használtuk fel.

Az állandó kiállítások élettartama általában 10–15 év. Egy-másfél évtized elteltével szükséges, hogy „leporoljuk” őket, hiszen ennyi

idő alatt új kutatási eredmények születnek, új tárgyak kerülnek a gyűjteménybe, új kiállítási technikákat lehet alkalmazni, s mindezekkel újszerűen lehet közelebb hozni a látogatóhoz mondanivalónkat. 2005 és 2016 között ennek szellemében cserélődtek állandó tárlataink.

A HADTÖRTÉNETI MÚZEUM NAPJAINKBAN

2005 májusában nyílt meg a „Piavétól a Donig. Magyarország katonai története 1918–1943” című anyaggazdag, látványos, terjedelmét tekintve is a témához méltó tárlat. Folytatását, „A Dontól a Dunáig. Magyarország katonai története 1943–1948” címmel 2006 májusától látogathatja a közönség. A hazánk 1948–1956 közötti katonai történetét taglaló „Köszönet a Szabadság hőseinek” állandó kiállítás 2006 októberére, a forradalom 50. évfordulójára készült el, majd a rákövetkező évben kibővült az 1968-ig tartó katonatörténettel és újra nyílt „...És legördül a Vasfüggöny” címmel. Az első világháború befejezésének 90. évfordulóján, 2008 novemberében került sor a „Mire a falevelek lehullanak... lehullottak” című kiállítás ünnepélyes megnyitására. A hazánk 1867–1914 közötti katonai történetét reprezentáló tárlatot 2010 őszétől tanulmányozhatta a nagyközönség.

Az intézmény és munkatársai tevékenységének újabb sikerét jelentette két nevezetes elismerés megszerzése: a Hadtörténeti Intézet és Múzeum 2009-ben Magyar Örökség-díjban részesült, 2010-ben pedig ismét elnyertük az „Év múzeuma” címet.

2000 óta – másfél évtizednyi szünet után – ismét rendszeresen megjelentetjük az 1971-ben indult Hadtörténeti Múzeum Értesítője című tudományos évkönyvet: immár a 17. kötetnél tartunk. Az évente megjelenő, változatos, hadtörténeti témájú kötetekben számos, a Múzeum

történetére, gyűjteményeire, kiemelkedő jelentőségű tárgyaira vonatkozó érdekes információ, történet olvasható a múzeumi gyűjteményvezetők tollából.

A Múzeum munkatársai is jelentős részt vállaltak az utóbbi évek során megszaporodott intézményi kiadványok elkészítésében. Ezek közt is különlegességnek számítanak az egyes történelmi csomópontokat bemutató úgynevezett dobozkönyvek, amelyek egy Magyarországon teljesen újszerűnek számító koncepció alapján készített „kézzelfogható hadtörténelmet” ígérnek az olvasónak: a lapok között kisebb-nagyobb tasakokban eredeti dokumentumok élet-hű reprint nyomatai találhatók.

Múzeumi nyilvántartási és kiállítási munkánkat az utóbbi években egyre jelentősebb mértékben segíti a digitális technika sokrétű alkalmazása. Pályázati lehetőségeket is igénybe véve veszünk részt olyan – hazai és nemzetközi – programokban, amelyek gyűjteményeink, munkásságunk széleskörű megismertetését teszik lehetővé.

Állandó kiállítás-sorunkat ma már teljes mértékben áthatja a szemléletváltás, amely a tárgy- és információbőség mellett az interaktivitásra helyezi a hangsúlyt.

Az 1815–1867 közötti évekkel, benne az 1848–49-es forradalom és szabadságharc eseményeivel kiemelten foglalkozó „Jelszavaink valának: haza és haladás” kiállítást 2013-tól látja a nagyközönség.

A világháború centenáriuma készült első világháborús kiállítás részlete

2014 tavaszán nyílt meg a Hadtörténeti Intézet és Múzeum fiáléja a Pákozdi-Sukorói Csata Emlékiállítás és ebben az évben állt ki először a Parlament elé a Lajta Monitor Múzeumhájó, amelyet 2018. április-májusban több vidéki városban is megtekinthettek az érdeklődők.

Az első világháború centenáriuma készült a „Négy év vérben és vasban” – A Nagy Háború, 1914–1918 című vándorkiállítás, amely 2014 nyarán kezdete meg országjáró körútját. 2016-ban megújult az első világháborús állandó

kiállítás, új területen, a modern múzeumi elvárásoknak minden szempontból megfelelő centenáriumi emlékiállítás nyílt „Magyarország a Nagy Háborúban, 1914–1918” címmel. Ezzel egy időben újjászületett „a boldog békeidőket” bemutató állandó tárlat is „Ferenc József zászlai alatt. Magyarország hadtörténete 1868–1914” címmel.

A Gulág Emlékbizottság támogatásával készült el az „Elhurcolva – Távól a hazától.” Magyar katonák szovjet fogságban 1941–1955”

Múzeumpedagógiai foglalkozás 2018. március 15-én, a Forradalmi Forгатag alkalmával

című állandó kiállítás, míg az 1956-os Emlékbizottság „56 könnyecsepp” Női sorsok az 1956-os forradalom és szabadságharc napjaiban és a megtorlás éveiben című vándorkiállítás létrehozását finanszírozta.

2017-ben a Múzeumok Éjszakáján nyitotta meg kapuit a látogatók előtt a Fegyvertár – Fegyvertörténeti Látványtár, amely a magyar katona fegyverzetének, viseletének és felszerelésének bemutatására vállalkozik a 10. századtól napjainkig. A tárgyak változásán, fejlődésén keresztül érzékelteti a hadviselés harcászati eljárásaiban

beálló változásokat, az íjtól a modern géppuskáig, a láncingtól a mai golyó- és repeszálló mellényekig.

A Hadtörténeti Múzeum folyamatosan együttműködik az országos múzeumok és a megyei múzeumi igazgatóságok többségével, valamint esetenként több helyi múzeummal, oktatási intézménnyel, önkormányzattal, társadalmi szervezettel. Kilenc ország múzeumaival és más jellegű, a történelmet feltáró szervezeteivel tart fenn rendszeres kétoldalú kapcsolatokat.

A Fegyvertár megnyitója a Múzeumok Éjszakáján, 2017

Köztük is megkülönböztetett jelentőséggel bírt az a régiókon átívelő többéves projekt, amelynek célja az egykori 1848/49-es Aradi Ereklyemúzeum műtárgyállományának nemzetközi együttműködés keretében történő tudományos feldolgozása és közkinccsé tétele volt.

Hely szűke miatt nem szólhatunk részletesen külföldi kapcsolatrendszerünkről, amely a kezdetek kezdetétől, a múzeum megalapításától jellemezte intézményünket. Európa-szerte, Isztambultól Helsinkiiig, Moszkvától Brüsszelig prezentáljuk a magyar hadtörténelem korszakait

és tárgyi emlékeit. Az 1980-as évek végétől különösen az első világháborús emlékhelyekkel élénkült meg kapcsolatunk, többek között a szicíliai Vittoriában, a szlovéniai Caporetto-Kobaridban, az ausztriai Oberdrauburgban és Kötschach-Mauthenben, valamint a lengyelországi Przemyślben és Gorlicében vannak állandó és időről időre bővülő időszaki kiállításaink. Ám találkozhat tárlatainkkal a szemlélődő a washingtoni Pentagonban, Brüsszelben vagy a NATO-bázisokon.

Makai Ágnes – Szoleczky Emese

A kínai ágyú visszavontatása a Múzeum főbejárata elé, 2017. május 17.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Babucsné Tóth Orsolya*: „Arany kardbojt és festőecset” A m. kir. Hadimúzeum munkatársa, a Honvéd Levéltár és Múzeum parancsnoka: Szentneményi (Valentin) Béla. In: A Hadtörténeti Múzeum Értesítője 10. Szerk. *Kreutzer Andrea – Makai Ágnes*. Budapest, 2008. 179–200. o.
- Babucsné Tóth Orsolya*: Az Országos Magyar Hadimúzeum Egyesület. A Hadtörténeti Múzeum Értesítője 6. Szerk. *Hausner Gábor*. Budapest, 2003. 43–78. o.
- Magyar Múzeumi Arképcsnok. Szerk. *Élesztős László*. Budapest, 2002.
- „Múlt nélkül nincs jövő” A Hadtörténeti Intézet és Múzeum története 1918–2003. Szerk. *Farkas Gyöngyi – Jankó Annamária – Szijj Jolán*. Budapest, 2003.
- Görgei Aladár*: A Magyar Királyi Hadimúzeum ismertetése. Budapest, 1941.
- Halápi László*: Fegyelem és álmok – Emlékezés dr. Árokay Lajosra. In: A Hadtörténeti Múzeum Értesítője 11. Szerk. *Maczák Ibolya*. Budapest, 2010. 357–361. o.
- Hetés Tibor*: „... és utódaik dicsőségére is ...” Adalékok a Hadimúzeum előtörténetéhez. In: A Hadtörténeti Múzeum Értesítője 3. Szerk. *Kincses Katalin Mária – Szoleczky Emese*. Budapest, 2000. 153–168. o.
- Hetés Tibor*: A Hadtörténeti Múzeum története. 2. rész. In: A Hadtörténeti Múzeum Értesítője 2. Szerk. *Hetés Tibor – Makai Ágnes*. Budapest, 1987. 5–57. o.
- Hetés Tibor*: A Hadtörténeti Múzeum. Budapest, 1988.
- Korsós László*: Hetvenöt éves a Hadimúzeum. In: Hetvenöt éves a Hadi Múzeum és Levéltár. Szerk. *Zarnóczki Attila*. Budapest, 1993.
- Kreutzer Andrea – Szoleczky Emese*: Galván Károly emlékezete. In: A Hadtörténeti Múzeum Értesítője 16. Szerk. *Závodi Szilvia*. Budapest, 2016. 277–286. o.
- Makai Ágnes – Sallay Gergely Pál*: „A hadtörténelem és a numizmatika életének mindvégig múzsája” – Dr. Csillag Ferenc hagyatéka. In: A Hadtörténeti Múzeum Értesítője 15. Szerk. *Závodi Szilvia*. Budapest, 2015. 327–344. o.
- Makai Ágnes*: A Hadimúzeum Alapítvány. In: A Hadtörténeti Múzeum Értesítője 3. Szerk. *Kincses Katalin Mária – Szoleczky Emese*. Budapest, 2000. 211–212. o.
- Pongó János*: Az Országos Hadtörténeti Múzeum története 1. rész. In: Az Országos Hadtörténeti Múzeum Értesítője 1. Szerk. *Molnár Pál*. Budapest, 1971. 7–57. o.
- Rónay-Horváth Jenő*: A magyar hadtörténelem az ezeréves kiállításon. *Hadtörténelmi Közlemények*, 6. kötet, 1893. 510., 536. o.
- Sallay Gergely Pál*: 50 éve hunyt el dr. Karny Rezső, a m. kir. Hadimúzeum Éremtárának egykori vezetője. In: A Hadtörténeti Múzeum Értesítője 10. Szerk. *Kreutzer Andrea – Makai Ágnes*. Budapest, 2008. 173–178. o.
- Samu Botond Gergő*: A magyar Hadtörténeti Múzeum tárgyanagának sorsa a II. világháború végén I–II. rész. In: A Hadtörténeti Múzeum Értesítője 10. Szerk. *Kreutzer Andrea – Makai Ágnes*. Budapest, 2008. 45–90. o.; A Hadtörténeti Múzeum Értesítője 11. Szerk. *Maczák Ibolya*. Budapest, 2009. 335–356. o.
- Szendrei János*: Magyar hadtörténelmi emlékek az Ezredéves Országos Kiállításon. Budapest, 1896.
- Szoleczky Emese*: „utolsó ... állomásteste a m. kir. Hadimúzeum” Thurner (Turányi) Géza emlékére. In: A Hadtörténeti Múzeum Értesítője 10. Szerk. *Kreutzer Andrea – Makai Ágnes*. Budapest, 2008. 143–172. o.
- Szoleczky Emese*: Aggházy Kamil naplószerű feljegyzései 1937-ből. In: A Hadtörténeti Múzeum Értesítője 3. Szerk. *Kincses Katalin Mária – Szoleczky Emese*. Budapest, 2000. 169–201. o.
- Szoleczky Emese*: Aggházy Kamil. In: Aggházy Kamil: Budavár bevétel. Szerk. *Hermann Róbert*. 1–2. kötet. Budapest, 2001. 1. kötet 30–41. o.
- Thurner Géza*: A Hadtörténelmi Múzeum múltja 1918–1928. In: Hadimúzeumi Lapok 1928. november I. kötet, 2. füzet; Újra-kiadás: A Hadtörténeti Múzeum Értesítője 10. Szerk. *Kreutzer Andrea – Makai Ágnes*. Budapest, 2008. 135–137. o.
- Závodi Szilvia*: Adalékok a Hadtörténeti Múzeum háború utáni történetéhez. In: A Hadtörténeti Múzeum Értesítője 13. Szerk. *Závodi Szilvia*. Budapest, 2012. 285–302. o.

A Hadtörténeti Múzeum gyűjteményei

A Hidegfejgyver Gyűjtemény

A Hidegfejgyver Gyűjtemény tárgyanagya magába foglalja mindazon eszközöket, amelyeket a test-test elleni kézi-tusa eredményes megvívásához alkalmaztak, illetve ezek tartozékait, kiegészítőit, valamint az előállításukhoz használt szerszámokat, előgyártmányokat és alkatrészeket. A gyűjteményrendezés során ide kerültek besorolásra a közvetlenül kézből dobott – hatóanyag nélküli – hajtófejgyverek, valamint az alapvetően lőfejgyver kiegészítőnek számító, de jellegükben a hidegfejgyverek közé sorolható szuronyfélék is. A test közvetlen védelmére használt páncélok és kiegészítőik 1715-ig tartoznak a gyűjtemény körébe, míg az ettől későbbi darabok az Egyenruha és Felszerelés Gyűjteményt gyarapítják. A gyűjtemény induló korszaka a magyar

Lánckengyeles szablya hüvellyel, 1700 körül

honfoglalás, az ettől korábbi tárgyak átkerültek a Hadirégészeti Gyűjtemény anyagába.

Bár a Hadtörténeti Múzeum elsődleges gyűjtőköre a reguláris hadsereg korszaka (1715 után), a Hidegfejgyver Gyűjtemény rendelkezik az azt megelőző korszakokba sorolható műtárggyal is. Ezekről általánosságban elmondható, hogy minél korábbra megyünk vissza az időben, annál csekélyebb darabszámmal találkozunk. A középkorra datálható hadi felszerelések között elsősorban különféle kardok, bárdfélék és buzogányok kaptak helyet. Bár az egyes tárgycsoportok fő jellegzetességei nem változtak, formagazdaságuk jól mutatja fejlődésüket és a korszakonként uralkodó fejgyverdivatot.

A török hódoltság korából a magyar végvári vitézek fejgyverzete mellett a keresztény szövetségesek és az ellenünk hadakozó hódítók hadieszközei is békésen megférnek egymás mellett. Becses fejgyverkincseink az e korból származó, szépen megmunkált, jellegzetes magyar szablyák, csákányok, hadnagyi buzogányok, a magyar kezekben sűrűn forgatott lengyel eredetű szablyák.

A 18. század nemcsak az állandó magyar haderő felállításának (1715) korszaka, de ugyancsak ekkor vált ismertté és terjedt el Európa-szerte a magyar huszárság. A Hadtörténeti Múzeum rendelkezik az országban az ebből a korból származó egyik legszebb szablyagyűjteménnyel, köztük a magyar huszárok által használt szablyák összes altípusával.

Gróf futaki Hadik András tábornagy szablyája
hüvellyel, 1774–1790

Tiszti spononok,
18. század közepe

A fentiek mellett a Hidegfyver Gyűjteményben több ezer különböző – elsősorban magyar, osztrák–magyar, illetve európai – lovasági, gyalogsági, tüzér, műszaki, testőr, koronaőr, haditengerészeti, csendőr, rendőr, tisztviselői kard, szablya, pallas, szuronyféle és ezek kiegészítői: csatlékok, kardkötők, kardbojtok, továbbá egyéb szálfegyverek: lándzsák, alabárdfélék, spontonok és pikák várják a kutatókat és a látogatókat.

A világon minden múzeum legféltettebb kincsei a történelmi személyekhez kötődő tárgyak. A Hadtörténelmi Múzeum is különös gonddal őrzi és óvja gróf Hadik András tábornagy, báró Simonyi József őbester, valamint Bem József, Damjanich János, Poeltenberg Ernő, Klapka György és Kmety György honvédtábornokok, illetve Borojević Svetozar első világháborús tábornagy szablyáit.

Jamrich Viktor

Különféle, a francia háborúban rendszeresített kardfélék, 1800–1815

Az első világháború lövészárkharcaiban használt hidegfyverek, 1914–1918

Klapka György, Damjanich
János és Poeltenberg Ernő
honvédtábornokok lovastiszti
szablyái hüvellyel,
19. század közepe

A Korai Lőfegyver Gyűjtemény

A Korai Lőfegyver Gyűjtemény 2016 elején született meg a korábban fennálló egységes Lőfegyvergyűjtemény két részre bontásából. A felosztást elsősorban az évek során folyamatosan bővülő és egyre specifikusabbá váló műtárgyállomány gyorsabb és racionálisabb kezelhetőségére való törekvés indokolta. Ahhoz, hogy az elrendelt felosztás tudományos szempontból is végrehajtható legyen, olyan egyértelmű határvonalat kellett megállapítani, amely kétséget kizáróan tesz különbséget korai és modern lőfegyverek között. Pontos évszám híján a mezsgyét végül egy technikatörténeti lépcsőfok jelölte ki: azaz az egylövetű elöltöltő fegyverek az előbbi, míg egylövetű hátultöltő társaik már az utóbbi kategóriába kerültek besorolásra. Konkrét példával élve, az 1860-as évek végéig használt Lorenz-rendszerű osztrák fegyverek a Korai Lőfegyver Gyűjteményt gazdagítják, míg az 1841-ben rendszeresített porosz Dreyse puskák fölött a Modern Lőfegyver Gyűjtemény rendelkezik.

**Osztrák 1849M kamrápuska, tusatalpán
„Montebello 1859” vésettel**

A gyűjtemény műtárgyállománya szerteágazó, hiszen nem csupán kézi tűzfegyverek alkotják. A mintegy 2100 darabból álló kollekciónak részét képezik a Kapisztrán téren, a Tóth Árpád

sétányon, valamint a Díszudvaron és a földszinti folyosókon megtekinthető bronz és vas ágyúcsövek, amelyek legöregebb darabja egy 14. századi kovácsoltvas bombarda.

Az Esztergomi rondella feltárásakor előkerült, „Hosszú Hasszán” becenévre hallgató, 1683-ban bronzból öntött oszmán-török ágyúcső

**Lovassági keréklakatos
pisztoly a 17. század
második feléből**

Természetesen szót kell ejteni a „lőpor-füst-mentes” íjakról, zömmel hódoltsági kori oszmán-török darabok, valamint a hozzájuk tartozó készenléti és nyíltartó tegezokről, nyílhegyekről, amelyek skálája a népvándorlás korától a 17. századig terjed.

Kézi tűzfegyverek terén a gyűjtemény nemcsak hazai, de nemzetközi tekintetben is figyelemre méltó kollekciónak mondhat magáénak. Szakállas puskacsövek, kanócos és művészi kivitelű keréklakatos muskéták, valamint pisztolyok alkotják a 16–17. századi állományt, amit korszakos lőportartók tesznek még gazdagabbá.

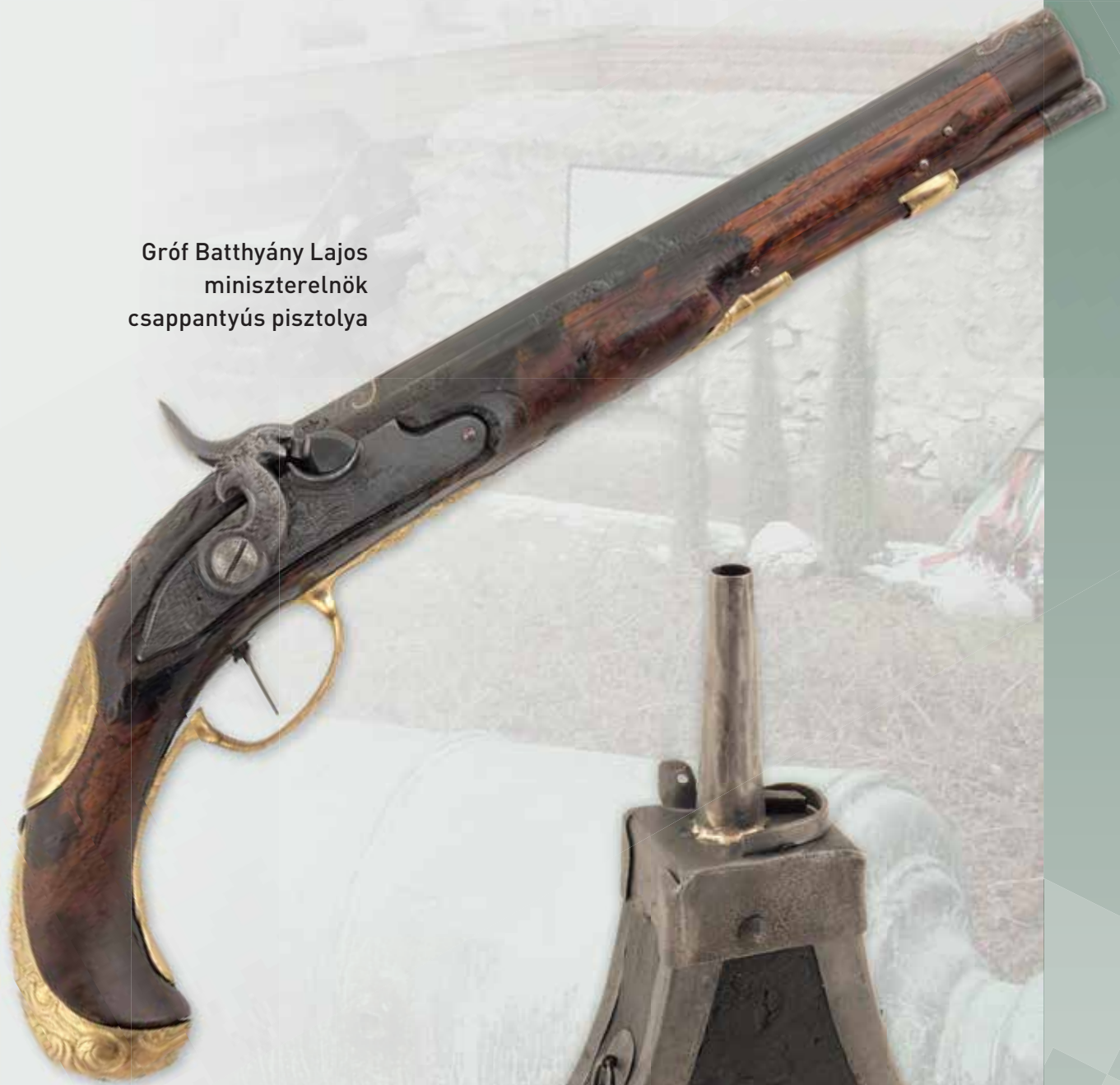
A francia- és spanyolkovács lőfegyverek között katonai és vadászfegyverek is bőséggel megtalálhatók. A gyűjtőkör fő profilját kitevő osztrák „rendszeresítésű” eszközök mellett olyan, idehaza ritkaságnak számító fegyverek is megtalálhatók,

mint az 1731-ben bevezetett porosz lovassági pisztoly, vagy épp a napóleoni háborúk (1799–1815) francia és brit fegyverei, köztük nem egy haditengerészeti példánnyal. A sort a különböző csapantnyús és gyutacsos lőfegyverek zárják, amelyek között a krími (1853–1856), valamint az 1864-es schleswig-holsteini (másként porosz–osztrák–dán) háború ritkaságai is képviseltetik magukat.

A nemzeti ereklyének számító fegyverek a gyűjtemény kiemelten kezelt részét képezik. Ezek közé tartoznak gróf Batthyány Lajos miniszterelnök, Kiss Ernő altábornagy és Zám-belly Lajos huszár ezredes pisztolyai, valamint a Pesten a 19. század közepén műhelyt alapító Kirner József udvari fegyverműves iparműveseti remeknek számító munkái.

Gondos László

Gróf Batthyány Lajos
miniszterelnök
csappantyús pisztolya

16–17. századi német
stílusú lőportartó flaska

A Modern Lőfegyver Gyűjtemény

Osztrák–magyar 1907M
8 mm-es Schwarzlose
géppuska

A Hadtörténeti Múzeumban őrzött modern lőfegyverek legtöbbje egykor valamelyik magyar fegyveres testület, elsősorban a haderő használatában állt. Eredeti rendeltetésük miatt a közgyűjtemény legsajátosabb műtárgycsoportját alkotják, hiszen az általános műtárgyetikai és állagvédelmi előírások mellett

más, szigorúbb szabályzók is érvényesek rájuk. Ennek oka, hogy valaha kifejezetten arra a célra készültek, hogy rendszeresített harceszközeként emberi élet kioltására, súlyos traumák okozására vagy esetleg nehezebben leküzdhető, erősebben védett célok rombolására, megsemmisítésére legyenek alkalmasak.

Magyar gyártmányú
maroklőfegyverek
az 1920–1940-es évekből

Magyar
ismétlőpuskák
az 1920–1940-es
évekből

Magyar 9 mm-es
kísérleti alumíniumtokos
géppisztoly az 1940-es
évekből

Más fegyveres erőszakszervezeteknél, így a Rendőrségnél kényszerítő eszközként jelentek meg. Ezeket a tulajdonságaikat a lőfegyverek múzeumba kerülve, a kulturális örökség védelmét élvező műtárgyakként sem feltétlenül veszítették el. Így őrzésük, kiállításuk, kezelésük sem egyszerű, hiszen az ilyen fegyverek és fődarabjaik „élesnek” minősülnek, vagyis jogilag is lőfegyver kategóriába esnek. Nem csak muzeális műtárgyak, hanem adott esetben haditechnikai eszközök.

Hazánk legnagyobb ilyen jellegű gyűjteménycsoportját a Hadtörténeti Múzeum őrzi, a Modern Lőfegyver Gyűjtemény közel 7000

darab tételt tart számon. Ezek legnagyobb része az elmúlt 150 évben hazánkban készült, vagy közvetlenül kötődik a magyar fegyveres testületekhez. A tárgycsoportból a Múzeum világviszonylatban is számottevő, országosan pedig a legteljesebb gyűjteménnyel rendelkezik, így a katonai és rendvédelmi kézi lőfegyverek gyűjtésének, tudományos feldolgozásának és kutatásának vezető hazai intézménye.

A modern lőfegyverek közös jellemzője, hogy az elöltöltő korai lőfegyverekkel szemben egyesített lőszer, azaz minden lőszer elemet egybefoglaló, általában fémhüvelyű szerelt töltény tüzelésére

Magyar 9 mm-es és
7,62 mm-es Király
géppisztolyok

**Magyar 1931M 8 mm-es
golyószóró nehézállványon**

tervezték őket. Az első ilyen fegyverek az 1840-es években jelentek meg tömegesen, hazai viszonylatban 1867-től számíthatjuk a Modern Lőfegyver Gyűjtemény gyűjtési körének indulását.

A gyűjteményt a fegyverfélék mérete, rendeltetése, keletkezési idejük és az általuk tüzelt lőszer alapján több alcsoportra lehet osztani. A legnagyobb példányszámú csoportot a hosszú lőfegyverek, vagyis a puskafélék alkotják, ezen

belül egylövetű hátultöltő, ismétlő- és öntöltő puskaféléket lehet megkülönböztetni. Jelentős mennyiségű az első és második világháború időszakából származó ismétlőpuskák száma, de mellettük számos különböző sport- és vadászpuskát is őriz a Múzeum.

A maroklőfegyvereken, vagyis a pisztolyféléken belül két nagyobb családot különböztethetünk meg, a forgópisztolyokat és az öntöltő

Magyar 1936M 81 mm-es aknavető

pisztolyokat. Ehhez a gyűjteményrészhez tartoznak még a jelzőrakéták kilövésére alkalmas világító-jelzőpisztolyok is.

A kézi sorozatlövő fegyverek nagy csoportját a géppisztolyok, gépkarabélyok, rohampuskák, golyószórók és a könnyű, vagy univerzális géppuskák alkotják.

Önálló gyűjteményrészként kell tekinteni az úgynevezett nehézfegyverekre, vagyis a gránát- és aknavetőkre, állványos géppuskákra és nehézgéppuskákra, hátrasiklás nélküli lövegekre, kézi páncéltörő rakéta- és gránátvetőkre, illetve a fedélzeti géppuskákra és gépágyúkra.

Természetesen a gyűjtemény nem csak fegyverekből áll, hanem ide tartoznak ezek kiegészítői, tartozékaik is, azaz a különféle pisztoly- és tölténytáskák, hevederek és fegyverszíjak, tárak, rakaszok, hevedertáruk, puska-gránátvető tromblonok és hangtompítók, tisztító készletek és pótalkatrészek, valamint az állványok és a hordozók.

A Modern Lőfegyver Gyűjtemény legtöbb műtárgya „hivatalos átadással” került a Múzeumba, azaz a Magyar Honvédségtől és jogelőd szervezeteitől származik. Több közülük külföldi eredetű, ezeket általában a háborúk, fegyveres

Magyar 1939M
50 mm-es gránátvető

1943M 7,62 mm-es
SG Gorjunov géppuska

konfliktusok során zsákmányolták. Jelentős, és évről-évre gyarapszik még a Rendőrségtől, illetve valamilyen más hatóságtól, például ügyészségtől átvett fegyverek száma is. Kiemelt részét alkotják a gyűjteménynek a kísérleti fegyverek, prototípusok, 0-szériás példányok, kis sorozatban készült ritkaságok. A Hadtörténeti

Múzeum így tovább őrzi a magyar fegyvertervezés- és gyártás különböző korszakainak nagy pillanatait, a Fegyver és Gépgyár Rt. és a Danuvia, Frommer Rudolf, Gebauer Ferenc, Király Pál, Kameniczky József, Zala Károly, Földi Ferenc és a többiek munkásságát.

Soós Péter

Magyar gyártmányú
lövészfegyverek
az 1970–1980-as
évekből

A Lőszergyűjtemény

A Hadtörténeti Múzeum Lőszergyűjteménye a 19. század közepétől – a hátultöltő, illetve huzagolt csövű fegyverek lőszerének kialakulásától – gyakorlatilag napjainkig kíséri végig a lőszeres és más pirotechnikai anyagok fejlődését. A gyűjtemény legtöbb tárgyat számláló része a gyalogsági töltényeket tartalmazó kollekció. Az űrméret szerint feldolgozott anyag a 2,7 mm-es űrméretű „Kolibri” tölténytől a 23 mm-es űrméretig tart.

A gyűjtemény a pisztoly-, puska- és karabélytöltényeket egyaránt magában foglalja. Legkorábbi darabja a porosz 1841M Dreyse gyútűs puska tölténye, amely a korszerű hátultöltős kézi

lőfegyvertöltények elődjének tekinthető. Érdekessége, hogy még papírhüvellyel készült. A gyűjteményben a fémhüvelyes töltények kezdeti darabjai is megtalálhatók, így az osztrák 1854/1867M Wänzl, vagy az 1867M Werndl puskatöltények, de szintén a gyűjteményhez tartozik az 1870M Mitralleuse-töltény, amely a géppuska előtti szórólöveg lőszeres volt. A közel 43.000 tárgyat számláló gyalogsági tölténygyűjtemény a világ szinte minden tájáról tartalmaz különlegességeket.

Magyar gyártású 82 mm-es és 120 mm-es repesz aknagránátok (1950 után)

Francia „Citron Foug” kézigránát az első világháború idejéből

Magyar gyártású tüzérségi gyújtószerkezetek (1950 után)

Porosz 15,16/12 mm-es (1845–1870) és 20,7 mm-es (1865) Dreyse töltények

Osztrák, illetve osztrák–magyar lőszeranyag (1861–1905) a Múzeum kiállításán (A lőportöltetek rekonstrukciók.)

Hazai viszonylatban különleges darabnak számít a japán 1904M 8 mm-es Nambu pisztolytöltény, vagy a kínai gyártású 45 ACP öntöltő pisztolytöltény, az amerikai kontinensről a .38 Winchester karabélytöltény (1873-ból), a .30 amerikai karabélytöltény a második világháború időszakából. Európa minden haditöltényt gyártó országa képviselteti magát a kollekcióban.

A gyűjtemény másik igen jelentős része a tüzérségi lőszeranyag, amely magába foglalja a 3,7–42 cm űrméretig terjedő tüzérségi lövedékeket, töltényhüvelyeket, gyújtókat, illetve lőportölteteket és -mintákat. Ide tartoznak a repülőbombák is. A gyűjtemény közel 3000 tárgyból áll, az öltöltő, huzagolt csövű ágyúk kezdeti lőszeraitől napjaink páncéltörő rakétáig mintegy 150 éves időszakot ölel fel. A gyűjteményben folyamatosan nyomon követhető a tüzérségi lőszer

fejlődése az 1860-as évektől, elsősorban az osztrák, az osztrák–magyar és a magyar tüzérségen keresztül. A jelzett lőszereken kívül főleg az orosz, német, illetve a szovjet és az olasz tüzérségnél használt lőszeralkotják a gyűjteményrészét.

A lőszergyűjtemény harmadik részét a kézi, illetve puszkagránátok és egyes pirotechnikai anyagok alkotják. A mintegy 500 tárgyból álló gyűjteményrész az első világháború időszakától öleli fel a fegyvertípus történetét. A világháborúban alkalmazott kézi, illetve puszkagránátok nagyrészt az osztrák–magyar, az olasz, francia, orosz, német, angol hadsereg arzenáljából kerültek ki. A második világháborúban használtak főként magyar, szovjet, német gyártmányúakat. E részgyűjtemény jelentős csoportja az 1950-es évektől az 1990-es évekig készült magyar vagy szovjet gyárakban.

Kovács Vilmos

Magyar 200 g-os bakelit gyalogsági akna (1953)

Német 1915M (új típusú) diszkosz-kézigránát

Német „Carbonit”
bombagyújtó
szállítási biztosítója,
ólmzára az első
világháború idejéből

Magyar „Dávid” repesz
puskagránát mintasorozati
darabja (1992)

Osztrák–magyar „Zeitzündergranate” puskagránát.
Ritkán 1915M megnevezéssel is jelölik

A Műszergyűjtemény

A Hadtörténeti Múzeum egyik legfiatalabb gyűjteménye szerteágazó gyűjtőkörrel és ennek okán érdekes, változatos és kimagasló technikatörténeti értéket képviselő műtárgyállománnyal rendelkezik.

A gyűjtemény zöme a 20. század terméke: ezek közül néhány jó ismerőse a katonaviselteknek. Mindenki látott már a honvédségnél rendszeresített 6×30-as látcsövet, eszébe jut

a jellegzetes, fémházaz kézi tájoló, esetleg a tábori telefon, és nem is gondol arra, hogy ezek a magyar királyi Honvédségnél rendszeresített eszközök utódai. Kevesebben ismerik azonban a katonai híradástechnika eszközeit, az infravörös és látható fényvel működő különleges optikai berendezéseket vagy a katonák feladatainak ellátásához szükséges, a gyűjtemény részét képező egyéb eszközöket.

Hughes géptávíró. Az eredetileg függő súlyok által hajtott gépet az 1890-es évek végén elektromos meghajtásra állították át

Busch katonai látcső
az 1900-as évek elejéről.
Az első, a Honvédségnél
alkalmazott modern,
prizmás látcső

A Műszergyűjtemény magában foglalja a magyar és egyetemes katonai vonatkozású vezetékes és vezeték nélküli híradástechnikai és távközlési berendezéseket.

Vezetékes híradástechnikai eszközei között megtalálható a 19. század végétől használt „zongorabillentyűs” távíró, az Osztrák–Magyar Monarchiában rendszeresített és a második világháborúban alkalmazott tábori telefonok, valamint a Magyar Néphadseregben rendszeresített telefon- és távíróberendezések teljes palettája.

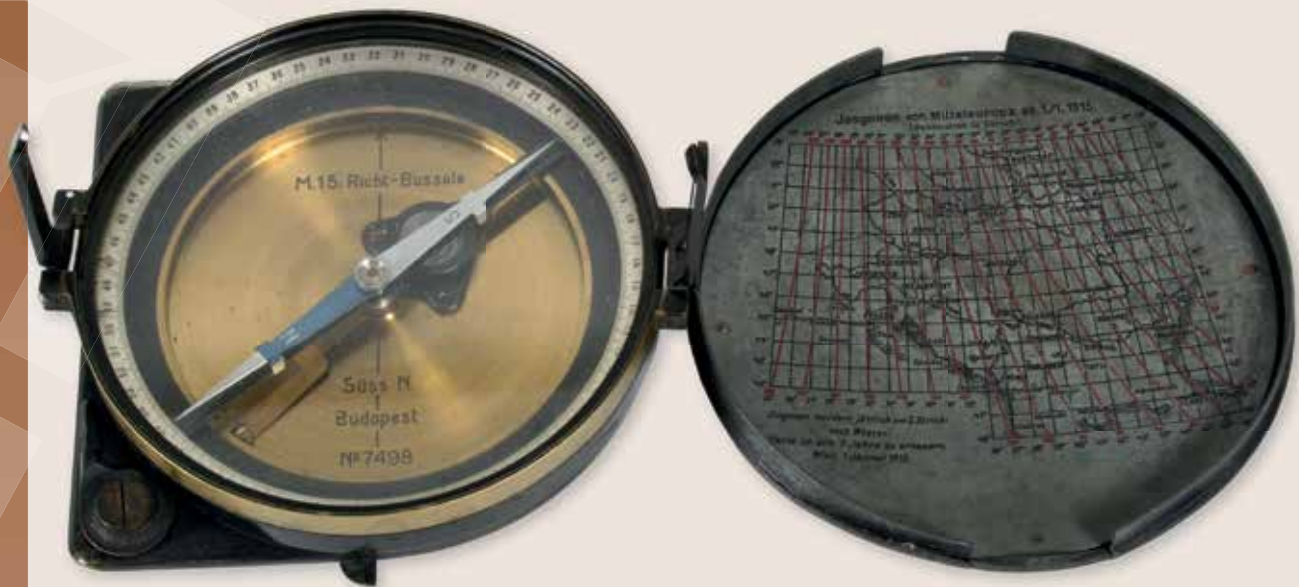
A vezeték nélküli eszközöknek is gazdag kollekciója áll rendelkezésre, a második világháborúban használt rádiókészülékektől a napjainkban használatos rádiótechnikai berendezésekig. A gyűjteményrész kiemelkedő darabja a második világháborús német Enigma rejtjelezőgép.

A gyűjtemény fontos részét képezik a különféle látcsövek, céltávcsövek, célzóberendezések és a célmeghatározás eszközei.

A műtárgyak bősége lehetővé teszi a tábori látcsövek tanulmányozását a 19. századból való monokuláris látcsövektől a napjainkban használt korszerű, prizmás eszközökig. A magyar gyártók világszínvonalú termékei mellett megtalálhatóak a gyűjteményben a Honvédség által használt német és osztrák, majd a Néphadsereg által alkalmazott szovjet és NDK eszközök is.

A cél felderítésére, meghatározására fedezék mögül is használható tüzérségi szögtávcsövek kollekciója az első világháborútól indul. Az eszközök napjainkig a tüzérek alapvető felszereléséhez tartoznak. A gyűjtemény egyik legkülönlegesebb darabja a magyar gyártású, modern formájú 1935M tüzérségi szögtávcső.

A gyűjteményben megtalálhatók a cél távolságának meghatározására való optikai távmérő berendezések, egészen a napjainkban használt lézeres darabokig. A szépen kidolgozott tüzérségi tájolók, iránytűk és a különféle cél-elem-meghatározó eszközök, segédletek vagy

1915 M ütegszögmérő. A Budapesten gyártott eszköz fedelének belsején a mágneses elhajlást mutató ábra található

berendezések mellett a lövegirányzók és löveg-távcsövek sokasága teszi teljessé a tüzérségi tárgyú gyűjteményrészt.

Különleges, a légvédelmi tüzérséget szolgáló, a második világháború idejéből való eszközök is helyet kaptak a gyűjteményben. Kiemelkedő fontosságúak azok az optikai távmérő berendezések, amelyek a repülőgépek távolságának meghatározását tették lehetővé. Rendkívüli darabjai a gyűjteménynek a Gamma–Juhász löelemképzők, amelyek a betáplált adatok alapján képesek voltak a légvédelmi lövegek löelemeinek meghatározására, és így lehetővé tették a gyorsan, magasan szálló repülőgépek leküzdését. Saját korukban annyira modernnek számítottak, hogy a légvédelmi lövegek terén piacvezető svéd Bofors vállalat ezeket a löelemképzőket kínálta saját termékeihez.

Az első világháborútól segítették a lövészetet a különféle, puskára szerelhető irányzó-távcsövek, amelyek szintén a gyűjtemény részét

képezik. Ezek különleges, modern változatai az infravörös fényvel működő éjszakai irányzó berendezések. Ezeken kívül az éjszakai vezetést lehetővé tevő infravörös berendezés is megtalálható a kollekciónban.

A Műszergyűjteményben a fentiekén kívül jelen vannak a különféle fedélzeti, térképészeti, aknakutató és vegyifelderítő műszerek. Nagy számban fellelhetők a tájolók és az iránytűk, a fényképezőgépek, valamint sok egyéb, az előző kategóriákba nem sorolható, ám egy adott kor megjelenítése és katonai műszaki színvonalának meghatározása szempontjából fontos technikai eszköz, berendezés, műszer.

Ez a tematikájában szerteágazó, több mint 3000 darabot számláló gyűjtemény érdekes és értékes forrását adja a magyar és egyetemes katonai műszaki kultúra kutatásának, megjelenítésének, a hadtörténet kiegészítésének, jobb megértésének.

Bán Attila

Teodolit Süss Nándor üzeméből.
Az alapvetően polgári célokra készült
eszközt a hadsereg is használta térképészeti,
földmérő munkák során

A Numizmatikai Gyűjtemény

A rendjelek, kitüntetések, jelvények végig kísérik és az utókor számára jól tükrözik egy-egy katona tevékenységét, szolgálatát; szervezeti hovatartozásának és vitésége elismerésének látható jeleit egyenruháján viseli. A kitüntetéseket, érmeket, jelvényeket ábrázolásaik, jelképeik, kivitelük egyúttal jellegzetes kordokumentumokká avatják, amelyek egyike-másika finom megmunkálásával, ékszer jellegével a szemet is gyönyörködteti.

Múzeumunk mintegy 40.000 darabból álló Numizmatikai Gyűjteménye rendjeleket, kitüntetéseket, történelmi emlékérmeket, jelvényeket, az esetleg hozzájuk tartozó adományozási okiratokat, igazolványokat, továbbá szükségpénzeket, illetve – kisebb arányban – forgalmi pénzerméket és bankjegyeket foglal magában.

A Múzeum a kora újkortól napjainkig terjedő időből elsősorban a magyar vagy magyar vonatkozású anyagot gyűjti, de a gyűjteményben az egyetemes történet tárgyi dokumentumai is helyet kapnak.

Katonai Érdemkereszt hadiékítménnyel, ékkő-berakással, 1898. Habsburg József Károly főherceg lovassági tábornok, a Magyar Királyi Honvédség első főparancsnoka hagyatékából

Az Osztrák Császári Vaskorona Rend I. osztálya hadidíszítménnyel, rendi láncon, dr. Skerlecz Iván báró, az utolsó horvát-szlavón bán hagyatékából, 1917

Pétervárad visszafoglalásának emlékérme, 1716

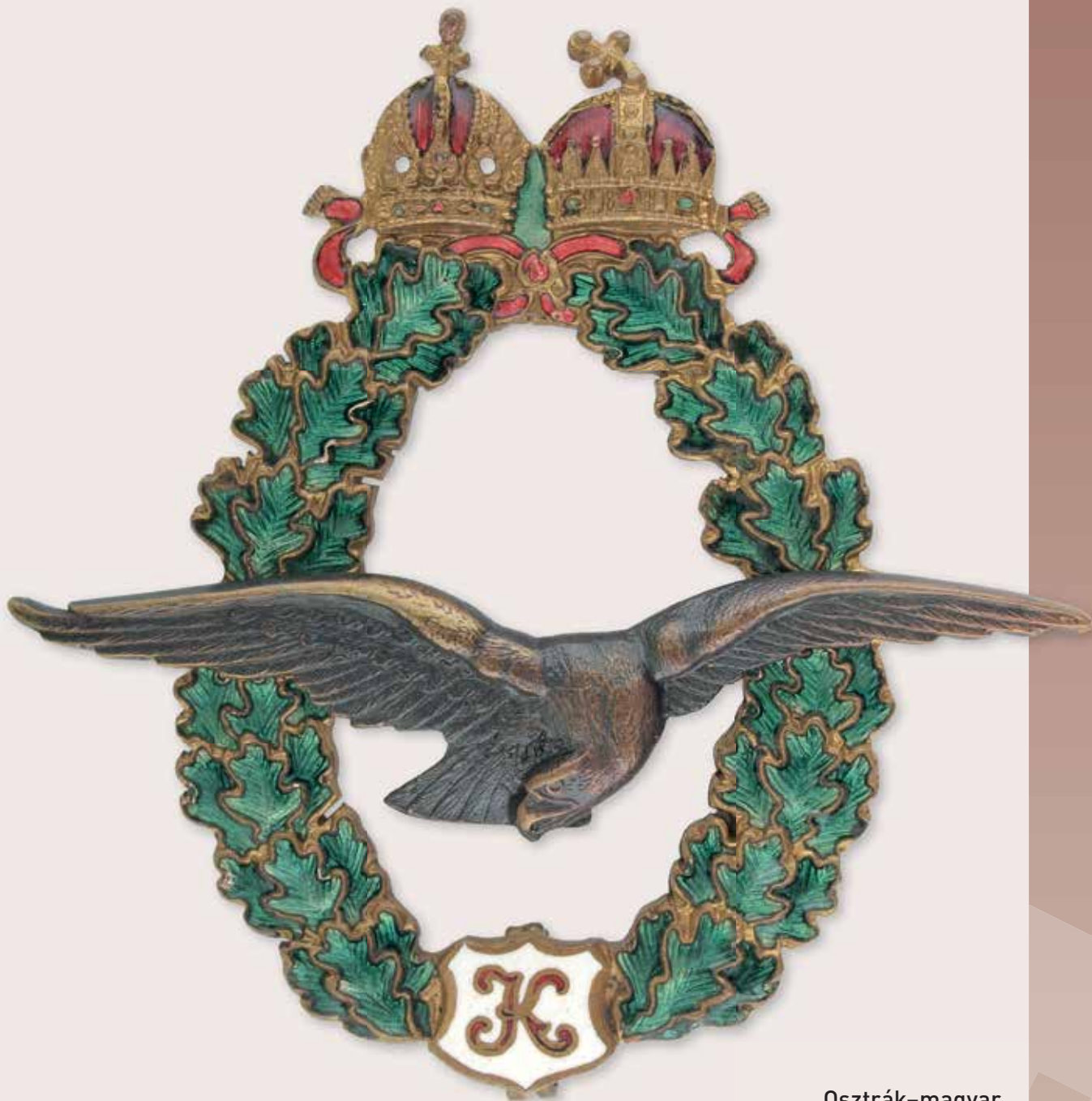
A Numizmatikai Gyűjtemény magját ma is a Magyar Királyi Hadimúzeum ránk maradt tárgyai képezik, annak a sajnálatos ténynek ellenére, hogy a gyűjteményt a második világháború végén jelentékeny károsodás érte. Eltűntek értékes rendjelek, köztük a Mária Terézia Katonai Rendnek a bécsi Heeresgeschichtliches Museum-ból 1931-ben átadott keresztjeinek zöme, a Magyar Királyi Szent István Rend szinte összes fokozata, az 1848–1849-es szabadságharc Magyar Katonai Érdemrendjének Görgei Artúr személyéhez kötődő I. osztályú csillaga, illetve példának okáért a Harmadik Birodalom hivatalosan átadott, teljes kitüntetés- és jelvénykollekciójának legnagyobb, legértékesebb része.

A csodával határos módon menekült meg néhány aranyérem és rendjel, amelyek értéke ma már felbecsülhetetlen, így például az 1848–1849-es szabadságharc leverésében kitűnt orosz hadvezérek elismerésére a cár által

adományozott emlékérme egy arany példánya, Habsburg József Károly főherceg, a Magyar Királyi Honvédség főparancsnoka ékkő-berakásos Katonai Érdemkeresztje, Habsburg József Ágost főherceg, tábornagy olasz gránát vezetőgyűrűjéből készült Bronz Katonai Érdemérme vagy Arz Arthur vezérezredes, osztrák–magyar vezérkarfőnök kitüntetései.

Csaknem sértetlenül maradt meg az emlékérme-gyűjtemény, a török elleni háborúk korából származó jelentős éremkollekcióval, a Bonaparte Napóleon pályafutásának állomásait dokumentáló propagandaérmekkel, valamint az első világháború hadieseményeit, illetve osztrák–magyar és német hadvezéreit bemutató érmek, plakettek sorával. Utóbbiak közül kiemelkedik Karl Götz különleges gúnyérem-sorozata.

A tízezres nagyságrendű jelvénygyűjtemény döntő többsége az első világháborúhoz fűződő, színes, változatos témájú katonai jelvény. Amint

Osztrák–magyar
tábori pilóta jelvény, 1917

a Múzeum egy 1943-ban kiadott kiállítási vezetőjében olvasható, a sok ezer darabos osztrák–magyar sapkajelvény-kollekció a XXIX. teremben volt elhelyezve, amely terem anyaga a szerző szerint „oly változatos, hogy megtekintéséhez napok kellenek.”

Világviszonylatban egyedi relikvia az 1956-os Nemzetőrség tervezett jelvényének mintapéldánya, amelyet elhivatott elődeink a forradalmat és szabadságharcot követő időszakban jó érzékkel – és nem minden politikai kockázat nélkül – gyűjtöttek be a Múzeum és az utókor számára.

Az 1956-os Nemzetőrség tervezett jelvényének prototípusa

Az 1945-től napjainkig eltelt évek jelentős gyűjteménygyarapodással jártak. A mindenkori kortárs-anyag megszerzése mellett az eltűnt, megsemmisült, főként osztrák–magyar és külföldi kitüntetések bizonyos fokú pótlása is megvalósult. A gyűjtemény két világháború közötti magyar kitüntésekből álló, kiemelkedően értékes részének összegyűjtése az elmúlt fél évszázad eredménye.

Az utóbbi évtizedekben számos személyi hagyatékkal is gyarapodott a gyűjtemény, elsősorban adományozás útján. Ezek között megtalálhatók a 20. század több kiemelkedő magyar

katonai személyiségének rendjelei és kitüntetései – köztük honvédelmi miniszteri és miniszter-helyettesi hagyatékok (Bartha Károly, Kárpáti Ferenc és Ruszkiczay-Rüdiger Imre vezérezredek érdemjelei), a kétszeres kardvívó olimpiai bajnok Jekelfalussy (Piller) György alezredes sportérmei, a Magyar Tiszti Arany Vitézségi Éremmel kitüntetett Barankay József százados kitüntetései vagy néhai múzeumigazgatónk, Aggházy Kamil ezredes elismerései –, de nagy becsben tartjuk az egykor „egyszerű” katonák mellét díszítő érdemjeleket is.

Sallay Gergely Pál

Az 1932-es nyári olimpiai játékok aranyérme
Jekelfalussy (Piller) György hagyatékából

Magyar Tiszti Arany Vitézségi Érem
Barankay József rohamtüzér százados
hagyatékából

Az Egyenruha és Felszerelés Gyűjtemény

A gyűjtemény struktúráját a második világháború utáni újjászervezés idején úgy alakították ki, hogy az egyenruha-gyűjteménybe kifejezetten a ruházati cikkek (fejfedők, felső- és alsóruházat, lábbelik, az egyenruhán megjelenő – nem érdekéért adott – textiljelvények stb.), míg – az akkor még külön gyűjteményként működő – felszerelés gyűjteménybe a katonai védőfelszerelések (testvédő eszközök, vegyvédelmi felszerelések, elsősegély-eszközök), a málfelszerelések (szíjazatok, hátizsákok, táskák, stb.), a tábori kényelmi cikkek (tábori étkezési eszközök, tábori fektetési eszközök stb.), szerszámok, illetve a speciális (például ejtőernyők) és különféle kollektív felszerelések tartoztak. Ma az egyesített Egyenruha és Felszerelés Gyűjtemény mintegy 30.000 darab egyedi tárggyal Magyarország egyik legnagyobb viseleti gyűjteménye. A tárgyak túlnyomó többsége textília, kisebb része bőr-, fém- és műanyag-nemű, illetve természetesen kombinált műtárgyak is előfordulnak.

Helyőrségi zászlóalj legénységi frakkja
az 1840-es évekből

1848-as „vörös sipka”,
amelyet a 9. honvédszászlóalj
katonái kitüntetésképpen
viselhettek

Honvédtiszti csákó
1848–49-ből

Az egyenruhák csoportosítása a viseleti elemek alapján: 1. fejfedők (sapkák, sisakok), 2. felsőruházat (kabát- és nadrágfélék, köpenyek), 3. lábbelik (csizmák, bakancsok, cipők stb.),

4. öltözet-kiegészítő kellékek (övek, kendők, sarkantyúk, lábszárvédők stb.), 5. öltözet-kiegészítő jelvények (szakmai jelzések, rendfokozati jelzések, csapatjelzések, szolgálati jelvények, karszalagok stb.), 6. alsóruházat, 7. egyéb cikkek (ruházati „alkatrészek” pl. gombok).

A felszerelési gyűjteményrész tárgyainak csoportosítása: 1. személyi felszerelések (testvédő felszerelések, vegyvédelmi felszerelések, tábori eszközök, málhafelszerelések, étkezési felszerelések, szerszámok, egészségügyi felszerelések), 2. lőfelszerelések (nyergek, szíjazatok, kengyelek, patkók, málházási eszközök, állategészségügyi felszerelések, vegyvédelmi felszerelések), 3. egyéb felszerelések (műszaki eszközök és sánctszerszámok, egészségügyi anyagok, ejtőernyők és egyéb ejtőernyős felszerelések, repülő- és bűvárfelszerelések).

Az általános gyűjtési, megőrzési és feldolgozási teendők mellett kiemelt feladata a gyűjteménynek a magyar hadseregek vonatkozó tárgyainak lehetőség szerinti minél teljesebb körű összegyűjtése és tudományos feldolgozása.

Táborkari századosi zeke
1848–49-ből

1798M gyalogos legénységi bőrsisak

E feladat korántsem könnyű, hiszen sok cikk – éppen azért, mert a kortársak nem találták múzeumi megőrzésre érdemesnek, vagy egyszerűen elhasználták – ma már beszerezhetetlen, s néha az egykor százezer-számra gyártott tömegtermékek a legkevésbé elérhetőek, mint például az 1948M honvédségi alumínium szappantartó, amelyből a gyűjtemény jelenleg egyetlen példánnyal rendelkezik. A múzeum gyűjtőkörét és gyűjtési céljait tekintve természetesnek tűnik, hogy a műtárgyak döntő többsége magyar vonatkozású és csak kisebb hányada külföldi eredetű. A külföldi anyag részben – az aktuális politikai háttérnek megfelelően – a mindenkori nemzetközi kapcsolatoknak, részben személyes adományoknak köszönhető. Az 1930-as években a múzeum munkatársai rendszeres látogatói voltak a németországi és ausztriai militária-aukcióknak, jelentős mennyiségben vásárolták meg az akkoriban olcsón kapható „háborús hordalékot”, a két megszűnt birodalom hadseregeinek ruházati és felszerelési cikkeit – ezekből mára néhány díszsisak maradt meg.

A gyűjtemény tárgyainak kor szerinti megoszlását tekintve azt tapasztaljuk, hogy a 19. századot megelőző korokból csak egy-két tárgyat találunk, a 19. század közepéig tartó korszakból már néhány tucatnyit (amelyek közül a legfontosabbak az 1848–49-es forradalom és szabadságharchoz köthető relikviák, mint például Kiss Ernő altábornagy és Guyon Richárd tábornok atillája, Bem József altábornagy lótarakója), majd a 19–20. század fordulójáról már jóval többet (igaz, az első világháborús tábori ruhákból például sokkal kevesebb maradt fenn, mint díszruhákból, előbbieket a háború utáni

ruhaínséges időkben jobbra elhordták), szinte teljesnek a második világháborús, majd a Magyar Néphadsereg korszakának ruházata és felszerelése mondható. Az 1918 előtti anyag jelentős része az Aggházy Kamil vezette múzeum két világháború közötti gyűjtőmunkájának eredménye – sajnos e munka eredményeit a második világháborús pusztítás szinte megsemmisítette. Az 1918–1945 közötti korszak anyaga az 1970–80-as évek szisztematikus gyűjtőmunkájának köszönhető, a néphadseregi és honvédségi gyűjteményrészt pedig a hivatalos (bár sok esetben be nem tartott) kötelempéldány-szolgáltatás,

Nem előírással tábori szürke atilla, amelyet egy huszár önkéntes csináltatott 1917-ben

illetve a haderó mindenkor ruházati ellátó szerveivel megvalósuló jó kapcsolat alapozta meg. Ez a kapcsolat kölcsönös, hiszen az illetékes gyűjteményvezetők gyakran vesznek részt a haderó viseleti rendszerének fejlesztésében tanácsadóként.

A gyűjtemény hiányait főként a háborús pusztítás okozta. Az ostrom és az evakuáció során a háború előtti gazdag anyag a töredékére (egyes becslések szerint mintegy 80%-os veszteség érte a gyűjteményt) olvadt, pedig a második világháború előtti uniformis-gyűjtemény reprezentativitásával is kitűnt a hazai közgyűjtemények sorából. A badeni egyezmény keretében a húszas években I. Ferenc József és Rudolf trónörökös, illetve több magyar honos magas rangú katona egyenruhája és iparművészeti jelentőségű díszegyenruhák kerültek a gyűjteménybe. Értékes 18–19. századi anyagot adott át

a Nemzeti Múzeum, többek között Görgei Artúr és Damjanich János ruhadarabjait – előbbi nevezetes „vörös hacukája” a gyűjtemény kiemelkedő eszmei értékű tárgyai közé számított. Hivatalos átadás keretében érkeztek a múzeumba teljes öltözetek a Koronaország és a Darabontestőrség 1918 előtti viseletéből. Jelentős mennyiségű anyag érkezett az első világháború után főlészámolt egykori ezredmúzeumokból, illetve civil személyek adományaként is nagy számban kerültek háborús relikviák a gyűjteménybe. A külkapcsolatok is élénkek voltak, teljes

Tábori sapka a 5. honvéd
huszárhadosztály „vörös ördög”
sapkajelvényével (1916–1918)

egyenruhákat küldött a német, a bolgár, a török, az észti és a finn hadimúzeum is az 1930-as években – ezekből csak elvétve maradt meg egy-egy tárgy.

A szörnyű pusztítás ellenére a gyűjtemény ma is számos ereklye jellegű tárgyat őriz nemzeti történelmünk kiemelt személyiségeitől. A már említett 48-as honvédtábornoki atillák mellett Fejérváry Géza egykori testőrkapitány, majd miniszterelnök mentéje és atillája, Hazai Samu egykori honvédelmi miniszter waffenrockja, Lakatos Géza

miniszterelnök teljes egyenruhája, Vörös János vezérezredes ruhadarabjai, illetve a Néphadsereg korszakából például Csémi Károly egykori vezérkari főnök vagy Oláh István honvédelmi miniszter ruhatára.

Baczoni Tamás

Zománcozott vasbádog kulacs,
pohárral és vászontokkal az első
világháborúból

A Zászlógyűjtemény

Splényi huszárezred
zászlaja

A Hadtörténeti Múzeum gyűjteményei között jelentős helyet foglal el a hadi, illetve a katonai Zászlógyűjtemény. A csapatzászló a katonai alakulatuk, napjainkban általában egy ezred megkülönböztető jelvénye – egyben a haza, a katonai becsület és hősiesség jelképe is.

Ez a gyűjtemény önálló egységet alkot, amelynek törzsanyaga a két világháború között alapozódott meg. A csapatzászlókat a legrégibb időktől kezdve tisztelik, védelmezik a katonák, ezért harc közben elvesztését mindenkor súlyos bűnnek tartották: gyakran az egység megtizedelését, illetve feloszlását vonta maga után. A katonai zászlókon látható címerek és egyéb ábrázolások,

továbbá feliratok, jelmondatok többé-kevésbé visszatükrözik a nemzeti hovatartozást, a nemzeti önállóság vagy alárendeltség tényét. Például Magyarországnak a Habsburg abszolútizmustól való függését, az önálló magyar haderő hiányát jól érzékeltetik a 18–19. századból fennmaradt magyar hadi zászlók, mivel azokon a Habsburg birodalom és a dinasztia címerei láthatók. Léteztek magyar kiegészítésű ezredek is, tehát magyar katonák harcoltak alattuk, így ezek is magyar hadizászlóknak tekinthetők.

A közvetlenül az első világháború befejezése után alapított magyar Hadimúzeum azonnal megkezdte a honvéd gyalogezredek, valamint az Osztrák–Magyar Monarchia széthullása

következtében felbomlott közös hadsereg magyar kiegészítésű gyalogezredei fellelhető zászlóinak összegyűjtését. Bár a második világháború során ez az anyagcsoport is károkat szenvedett, a többi gyűjteménnyel összevetve a Hadimúzeum anyagaiból a Zászlógyűjtemény maradt meg egységben és a legteljesebb számban. E törzsanyagra alapozva folytatódott a gyűjtés, amelynek túlnyomó részét továbbra is a hivatalosan átadott darabok jelentették, azonban egyre nagyobb számban kerültek és kerülnek a múzeumba egyedi, ajándékozott vagy megvásárolt ereklyék is. Jelenleg a mintegy 3500 darabot számláló gyűjteményben több mint 800 teljes zászló található a nagyszámú zászlószalag, zászlótöredék és egyéb kiegészítő anyag mellett. A Zászlógyűjtemény legrégebb darabja a török sereg ostromolta Kőszeg 1532-es védelmének használt zászló egyik foszlánya, amelyet Aggházy Kamil, a Hadimúzeum egykori igazgatója kapott 1908-ban a kőszegi városi levéltártól.

1935 őszén a Nemzeti Múzeum és a Hadimúzeum megegyeztek a két intézet gyűjtési korszakainak elhatárolásában és az 1715-ös esztendő (a magyarországi állandó hadsereg felállítását elrendelő törvénycikk megszületésének évét) korszakhatárként elfogadva megállapodtak az 1715 előtti és utáni hadtörténeti emlékek kölcsönös átadásában. 18. századot megelőző időből csak két, meglehetősen rossz állapotú töredéket őriz a gyűjtemény. A 18. századi ép darabok, a szigorúan vett hadizászlók csoportjában kizárólag a magyar tulajdonosú és feltöltésű huszárezredekre jellemzők a fecskefarkú, kis méretű, különlegesen gazdagon díszített ezred-, illetve század-(osztály) zászlók. A gyalogsági zászlók közül csak néhány töredék került tulajdonunkba. Ebből az évszázadból található a gyűjteményben néhány vármegyei, banderialis zászló.

Ismeretlen
osztrák–magyar
zászlócsúcs,
18. század

1938M honvéd lovassági csapatzászló

Az előbbi csoportból kiemelkedik az első hivatalos zászlórendelet előtt született Splényi huszárezredbeli (1733–1740) zászló, illetve a Baranyai (eredetiben Deák, később a 8.) huszárezred négy századzászlója (1753 mintájúak). Az utóbbi csoportból a Sopron megyei 3. insurrectionális huszárezred zászlaját kell megemlíteni 1741-ből.

A 19. századi anyag három fő csoportra oszlik. A császári-királyi, illetve a császári és királyi csapatzászlók csoportjában a gyakran változó

mintájú zászlók összes típusa jelen van. A második és talán legnevezetesebb csoport az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc nemzetőr- és honvédzászlóinak gyűjteménye, amelynek legértékesebb részét 66 teljes zászló, illetve zászlólap alkotja.

1941 márciusában a Szovjetunió kormánya visszaadta Magyarországnak azokat a honvédzászlókat, amelyeket 1849-ben a cári csapatok zsákmányoltak. A kalandos sorsú zászlók

A M. Kir. Zemplén megyei 40. honvéd zászlóalj
zászlószalagja, 1870

túlnyomó többsége a szabályszerű honvédzászlókból kerül ki, de néhány ritkább toborzó- és szabadcsapatzászló is található közöttük. Amikor 1944 őszére a frontvonalak Magyarország területére érkeztek, novemberben a Hadimúzeum a Zászlógyűjteménnyel együtt, összesen tíz vagon múzeumi anyagot a Veszprém megyei Somlónémetvárra evakuált. A gyűjtemény megsemmisítésére érkező parancsot a Múzeum akkori parancsnokhelyettese sikeresen hátrította, de a magára hagyott gyűjteményt a német csapatok üldöző Vörös Hadsereg megtalálta és Moszkvába szállította. A két ország közötti barátság – ismételt – bizonyítékeként 1948-ban a szabadságharc centenáriuma vizsajuttatták ezeket a zászlókat, és az április 4-i ünnepségsorozat keretében átadták, így a Hadtörténeti Múzeum Zászlógyűjteményének az alapja lett ez a 203 darab zászló.

A harmadik fő csoport az 1868-ban életre hívott magyar királyi Honvédség zászlóinak együttese. Ez teljesen azonos zászlóaljzászlókból (a 92-ből 54 tartozik a gyűjteményhez), valamint 24 zászlószalagból áll. Ide sorolhatjuk a Múzeum két ritka darabját, a soproni magyar királyi Honvéd Főreáliskola, illetve a magyar királyi Honvéd Ludovika Akadémia csapatzászlóját.

Kommunista Ifjúsági Szervezet zászlaja, 1957

A 19. századi anyagot kiegészíti néhány félkatonai, illetve polgári zászló is. Ritka értéket képvisel köztük egy 1830-as koronázási zászló, valamint a Budapesti Honvéd Betegsegélyező és Temetkezési Egylet 1867-es díszes zászlaja.

A gyűjtemény legnagyobb csoportját természetesen a 20. századi zászlók alkotják. A Zászlógyűjtemény 1948 utáni gyarapodásának egyik jellemzője az, hogy jelentős tételként szerepelnek benne a Magyar Néphadsereg alakulatai által beszolgáltató csapatzászlók. Ezt a csoportot ma is „minta” szerint tartjuk számon (a minta vagy modell a zászló kibocsátási évét jelöli, az új kibocsátások általában valamilyen rendszer- vagy címváltozást jelölnek, bár ez utóbbi mögött is minden esetben politikai változások húzódnak

meg). Mivel a 20. századi magyar történelem bővelkedett ilyen változásokban, a zászlócsoporthoz is jelentős számú zászlómintadarab megtalálható a Hadtörténeli Múzeumban. Mivel 1950-től intézményünk hivatalból őrzi a már nem használatos zászlókat, a legújabb kori zászlógyűjtemény-rész a legnagyobb számú, csak az 1990-es új zászlórendelet megszületésekor leadott „rég” zászlók száma meghaladja a százat. A 20. századi gyűjteményt kiegészítik a nem rendszeresített zászlók, az 1938-as zászlórendelet előtt adományozott, nem szabályos csapatzászlók, a határvédelmi háború utáni zászlai, valamint sok félkatonai (levente, hadirokkant, frontharcos, vitéz stb.) szervezet, továbbá a folyami erők zászlai.

A gyűjtemény, bár jellegénél fogva magyar anyagokra szakosodott, több nem magyar zászlót is őriz. Különösen a volt szocialista országok katonai zászlói találhatók meg nagy számban. De az egyik legrégebbi külföldi zászló a Garde National de Cantalupa (Cantalupai Nemzeti Gárda) zászlója. A múzeum külföldi zászlóinak nagy része azonban az első világháborúból származik. Ezek között található a görög legénységű, de francia zászló alatt hajózó „Roland” nevű kereskedelmi hajó nemzetközi jelzőzászlójának (Signal), „S” betűje. A „Roland” vitorlás az osztrák–magyar hadiflotta „U 27” jelzésű tengeralattjárója süllyesztette el 1917-ben. Szintén az első világháború idején került a magyar csapatok kezébe az olasz hadsereg 64. gyalogezredének zászlója is. A gyűjteményben több olyan emlékHzászló is található, amelyeket az 1950–1953 között lezajlott koreai háború idején a Koreai Népi Demokratikus Köztársaságban működő magyar orvoscsoportok tagjainak adományoztak.

A gyűjtemény darabjait nem csupán őrizzük az utókor számára, hanem restaurálási és konzerválási eljárásokkal igyekeznek a szakemberek a zászlók élettartamát meghosszabbítani, hiszen egy nagyon érzékeny és sérülékeny anyagcsoportról van szó. Ezeken kívül a múzeum munkatársai arra is törekszenek, hogy felkutassák, majd bemutassák egy-egy kiállítás keretében a magyar hadizászlókat.

Reider Mónika

**Cserkész csapatzászló
csúcsa, 1940-es évek**

Pecsét- és Bélyegző Gyűjtemény

Hadik András hegyikristály pecsétnyomója

A Pecsét- és Bélyegző Gyűjtemény a Hadtörténeti Múzeum legkevésbé ismert gyűjteménye egészen különleges, bár kiállítás-technikai szempontból igen nehezen értékelhető anyagot foglal magában, habár a pecsétek vizsgálatára egy külön tudományág is épült: a szfragisztika. Már a középkorban is foglalkoztak a pecsétek vizsgálatával, de önálló tudománynak a 18. századtól tartjuk. A pecsétnek mint bizonyító eszköznek nagyobb jelentőséget tulajdonítottak az általános írástudatlanság miatt, azért tudta pótolni az írást, mert szerepelt rajta tulajdonosának szimbolikus képe. A pecsét tulajdonképpen egy kemény nyomóra alkalmazott ábrázolásnak, képlékeny anyagra átvitt lenyomata. Keletkezését követően három alapvető feladatra használták: garantálja valamely tartalom titkosságát, sértetlenségét, bizonyítja a tulajdont és érvényesít, hitelesít.

A bélyegzők lenyomata a postai küldemények és okmányok megjelölésére szolgált, valamint a hivatalnokok kézírással teljesített munkájában nyújtottak segítséget: a beérkezés és távozás dokumentálását segítették. Később ez a kör bővült, és különböző célokra készítettek bélyegzőket és szinte teljesen kiszorította a pecsétnyomókat.

Erdély 1765-os gubernátori nagypecsétje

A gyűjtemény kialakulása megegyezik a többi gyűjteményével: az első világháború után felszámolt alakulatok által használt pecsétnyomókkal és bélyegzőkkel indult meg a gyűjtés, amelyhez a második világháborúig a folyamatosan cserélt hadilevéltári és hadimúzeumi bélyegzők csatlakoztak.

A háború utáni gyűjtés eredményeképpen igen nagyszámú gumibélyegző került be a Múzeumba: az alakulatok kör- és fejbélyegzői mellett a történelmet önmagukban is jelző származást igazoló úrlapbélyegzők, behívó bélyegzők, hadisegély úrlapbélyegzők és a hősi halálról tudósító úrlapbélyegzők érdemelnek figyelmet.

A két világháború időszakából származó több személyes pecsétnyomó és aláírás bélyegző is a gyűjtemény része. Az 1950-es évektől a megszűnt alakulatoktól kötelezően leadott bélyegzők igen nagy darabszámú csoportja mellett jelentősek az ebben az időszakban megkezdett – korábbi századokra vonatkozó – gyűjtés eredményeképpen megszerzett pecsétnyomók: Erdély 1765-os gubernátori nagypecsétje, Hadik András tábornagy személyi – hegyikristály – pecsétnyomója és Klapka György Komáromban használt, ezüstműből készült, kecskét formázó nyelű pecsétnyomója. Ezek mellett több 1848-as honvédalakulat pecsétnyomója, egyleti szárazbélyegző és császári-királyi pecsétnyomó gazdagítja a gyűjteményt.

Reider Mónika

Az 10-dik (Vilmos) huszárezred osztályparancsnoki pecsétje, 1849

Honvédmenházi szárazbélyegző, 1849

A Tárgyi Emlékanyag Gyűjtemény

A Tárgyi Emlékanyag Gyűjtemény egyes tárgy-együttes, itt kapnak helyet azok a tárgyak, amelyeket elsősorban történeti-emlék jellegük miatt őriz a Hadtörténeti Múzeum, nem néprajzi, iparművészeti, vagy technikatörténeti értékük miatt. Gyűjtőkörébe tartozik minden olyan katonatörténeti tárgyi anyag, amely más tárgyi gyűjtemények speciális kritériumainak nem felel meg.

Meggymagokból összeállított lánc, Peile István készítette a nagyszebeni börtönben 1850-ben

I. Ferenc József és II. Vilmos arcképével díszített porcelán levesestál, 1915

A legtöbb tárgy szorosan kapcsolódik egy adott személyhez, katonai egységhez vagy eseményhez. A mintegy 4100 darabot számláló gyűjtemény tárgyainak megjelenési formája, anyaga nagyon változatos, megtalálható benne fa, fém, üveg, porcelán, textil, bőr és papír alapanyagú műtárgy is. Mennyiségét tekintve két nagy anyag-együttes emelhető ki: az első világháborús emléktárgyak, valamint a Magyar Néphadsereg egykori csapatmúzeumaiból bekerült különböző minőségű tárgyak.

A Tárgyi Emlékanyag Gyűjteménybe tartoznak többek között az 1848–49-es szabadságharc bebörtönzött résztvevőinek börtönfaragványai, a politikai és katonai propaganda tárgyai, az első és második világháborús frontemlékek, a hadifogoly-emléktárgyak, a személyi hagyatékok tárgyi anyagai, amelyek az esetek többségében az adott egyén számára ajándékozott tárgyakból állnak, a személyes használati tárgyak (óra, szemüveg, fésű, irat-, pénz-, cigarettatárca), a katonai közigazgatási táblák, valamint különféle pálcák és botok.

A császári és királyi
32. gyalogezred ezüst
díszkürtje, 1917

Playmobil márkájú lovgvár

2016-ban mint több kétszáz első világháborús propagandatárggyal bővült a gyűjtemény, miután sikerült megvásárolni egy magánszemélyek által összegyűjtött válogatást.

A Tárgyi Emlékanyag Gyűjteményen belül külön csoportot alkotnak a bútorok, a játékok és a hangszerek. A játékkollekció nagy részét a 2010-ben vásárolt, kortárs katonai játékok adják, mint például műanyag várépítők, fából készült puskák, kardok, modern társasjátékok.

Számos nemesfémből készült ötvöstárgy idézi események, intézmények és személyek emlékét, mint például a budapestiek által a császári és királyi 32. gyalogezred számára ajándékozott ezüst díszkürt.

A gyűjtemény kiemelkedő tárgy-együttese a Herenden, majd Hüttl Tivadar óbudai porcelángyárában készített, úgynevezett Ferenc József étkészlet, amelynek 216 darabja 1949-ben került a Honvéd Tüzér Iskola adományaként a Múzeum tulajdonába. A készlet háromféle kivitelben készült: az aranyszínnel, az uralkodó monogramjával és a színes királyi koronával díszített a királyi család és vendégei számára; a hasonlóan monogramos-koronás, purpur

(bíbor vagy rózsaszín) színezésű, úgynevezett Waldstein-mintás a tisztikar (vagy más források szerint az udvartartás) számára; az egyszerű, lila peremdíszes, monogramos-koronás szerviz a személyzet számára. Érdekesség, hogy a királyi készlet 15 darabbal bővült 2015-ben, amikor is a Hadtörténeti Múzeum ajándékba kapott egy amerikai hagyatékot.

Závodi Szilvia

Szószos és kínáló tálak a tiszti készletből

A Képzőművészeti Gyűjtemény

A Hadtörténeti Múzeum Képzőművészeti Gyűjteménye a militaria hungarica-nak számító képzőművészeti anyagokat gyűjti, a gyarapításnál nemcsak a művészeti, esztétikai szempontok számítanak, hanem az alkotás hadtörténeti vonatkozása. A folyamatos gyűjtés eredményeképpen ma már közel 27.000 darabos

állományról beszélhetünk, amely három részből tevődik össze: grafika, festmény, szobor.

A grafikai gyűjtemény rendkívül vegyes anyagot foglal magába: a kora újkori egyetemes és magyar történelmet bemutató metszetektől egészen a kortárs művészek munkáiig találhatunk műtárgyakat. A 16. és 17. század jeles

gróf futaki Hadik András
tábornagy lovas szobra
Ifj. Vastagh György alkotása
után herendi porcelán

Honvéd gyalogos törzstiszt
Borsos József festménye

művészeitől, mint például Johann Sibmacher, Georg Houfnagel, Justus van den Nypoort vagy éppen Gaspar Bouttats rendelkezünk alkotásokkal. A legjelentősebb anyagcsoportok az 1848–49-es forradalom és szabadságharc eseményeit, illetve az első világháború harctereit ábrázolják.

A festmény gyűjtemény raktáraiban megközelítőleg 2900 darab festmény van elhelyezve. A képek túlnyomó része portrék és csatajelenetek. Az arcképek a 17. és a 20. század

közötti időszak magas rangú katonai vezetőit, tiszteket, tiszthelyetteseket és a legénységi állományt ábrázolják. A 18. századból kiemelkedik az 1741-ben felállított 37. gyalogezred első tisztikarának 23 darabos arcképcsarnoka. A 19. századi jelentős művek közül őrizzük Benczúr Gyula Budavár visszavétele című kompozíció akvarelljét, Székely Bertalan Zrínyi kirohanása című munkájának kidolgozott vázlatát. Az 1900-as párizsi világkiállítás Huszár termének több alkotása is a gyűjtemény

116. 3.

177

II. K. CSÉSZMÉN. ALJÁN

szék. Székelyek. A Gyalogok.

Vadászok. Infanteria.

Hosszúfegyver. és N. Tisztok.

Magyar gyalogosok
Matthias Trentsensky litográfiája, 1836

A zentai csata Jan Huchtenburg rézmetszete

részét képezi: Vágó Pál a Huszárság diadalútja című pannója, Tull Ödön festménye Simonyi óbesterről, aki átvezeti huszárjait az égő hídon vagy Barsy Adolf alkotása, ami a francia huszárság egyik legfényesebb haditettét a Texel kikötőjében befagyott holland flotta elfogását örökítette meg.

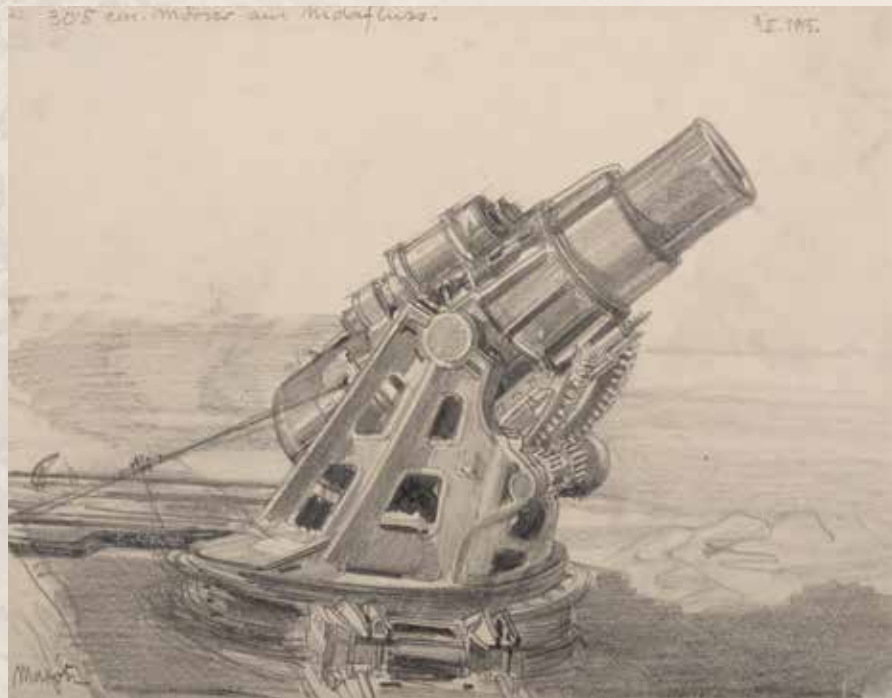
Nagyobb egységet képeznek az első világháború idején a Sajtóhadiszállás részeként működő Kunstguppe (művészcsoport) tagjai által készített festmények. A teljesség igénye nélkül: Aba-Novák Vilmos, Baranszky Emil László, Bardócz Árpád, Basch Andor, Basch Árpád,

Bató József, Csapó Jenő, Cserna Károly, Edvi Illés Ödön, Egry József, Feiks Jenő, Frank Frigyes, Garay Ákos, Halász-Hradil Elemér, Herman Lipót, Horthy Béla, Iványi-Grünwald Béla, Juszkó Béla, Kandó László, Kövér Gyula, Lakatos Artúr, Lénárd Róbert, Márffy Ödön, Maróti Géza, Márton Ferenc, Mednyánszky László, Meilinger Dezső, Muzsinszki Nagy Endre, Remsey Jenő, Rippl-Rónai József, Scheiber Hugó, Schramm Viktor, Senyei József, Székely Andor, Szöllősy Aladár, Tipary Dezső, Vadász Miklós, Vass Elemér, Vaszary János, Vesztróczy Manó, Vidovszky Béla, Zádor István.

vitész bulcsi Jankó Kocsárd
vezérezredes
Bachó Iván festménye, 1936

30,5 cm-es mozsár
a Nida folyó vidékén
Maróti Géza
ceruzarajza, 1915

Páncélrombolók
Steiner Antal főhadnagy
festménye, 1942

Jól elkülöníthető gyűjteményi részt képeznek a „szocialista realizmusnak” nevezett korszak alkotásai, amelyeken a Magyar Néphadsereg szerepét, jelentőségét, gyakorlatait és a katonák életét örökítették meg a művészek, többek között: Bükkösi Gábor, Domonkos Imre, Duschanek János, Ék Sándor, Gyimesi Lajos, Legéndi József.

A gyűjtemény legkisebb részegysége a körülbelül 900 darabos szobor gyűjteményrész. Itt elsősorban uralkodók, hadvezérek büsztjeit őrizzük, de ide taroznak az emlékműtervek és az emléktáblák is. Jelentős az ifj. Vastagh György által tervezett Görgei emlékmű gipszmodellje, amelyet a szobor újramintázásánál is felhasználtak. Említésre érdemes a több mint féltucatnyi Ligeti Miklós alkotás közül Károly király bronz mellszobra. A gyűjteményrész gyarapítják az 1950–1960-as években a Múzeum műtermében készült elsősorban gipszszobrok, amelyeket az akkori kiállítások illusztrációs anyagának szántak.

Szántó Nóra

Honfoglalás kori magyar lovas
Feszty Árpád pasztellrajza

A Haditechnikai Gyűjtemény

1915M 10,4 cm-es táborigényű a Múzeum udvarán

A Hadtörténeli Múzeum gépesített haditechnikai gyűjteményi anyaga tökéletes keresztmetszeti képet ad a Magyar Honvédség fegyvernemeinek történelmi fejlődéséről. A 19. század végétől napjainkig, a több mint 1200

haditechnikai eszközt felvonultató gyűjteményben harckocsik, páncélozott szállító harcjárművek, műszaki kiszolgáló járművek, tüzérségi lövegek, munkagépek, vadászgépek, szállítógépek, harci helikopterek, honi és csapatlégvédelmi eszközök találhatók.

T-72 közepes harckocsi szállítás közben

A két nagy világégés haditechnikai eszközein kívül, a Magyar Néphadsereg, majd a Magyar Honvédség hadrendjéből kivont technikai eszközök túlnyomó része megtalálható: páncélos és gépjárműtechnikai, műszaki, vegyvédelmi és logisztikai eszközök, rádió felderítő, lokátor technikai berendezések, légvédelmi rakéták, repülőgépek, tüzérségi eszközök, valamint a volt Dunai Flottilla aknásznaszádjai, a legtöbbjük eredeti állapotában.

A közel 40 helyszínen kiállított eszközök közül kiemelkedik – az Európában egyedülként üzemképes – magyar fejlesztésű 1940M Nimród páncélvadász és légvédelmi gépágyú, a T-34-es közepes harckocsi, a T-54 közepes harckocsi, a T-55AM, valamint a T-72 közepes harckocsi. A gyűjteményben fellelhetők a két világháború tüzérségi fegyverei: a német gyártmányú PAK-40 75 mm-es páncéltörő ágyú,

az orosz gyártmányú ZiS-3 76,2 mm-es páncéltörő ágyú, az orosz gyártmányú 1943M 120 mm-es aknavető. A második világháború után rendszeresített eszközök sorában pedig az önjáró tüzérség egykori, nagy tűzerőjű, mozgékony 122 mm-es 2SZ1 (Gvozdnyika) és 152 mm-es 2SZ3 (Akácia) önjáró tarackjai, valamint a BMP-1 lövéspáncélos. Szintén megtalálható, a nukleáris töltetet is célba juttatni képes tüzérségi fegyverrendszerek közül az R-70 harcászati és az R-300 (NATO kód: FROG-7, illetve SCUD) hadműveleti-harcászati rakéta. A Keceli Haditechnikai Park egyik látványossága a nagy hatótávolságú, több robbanófejes SS-24 (NATO kód: Scalpel) interkontinentális-ballisztikus rakétakonténere, amely Ukrajnából érkezett.

A légvédelmi eszközök széles skálája gazdagítja a gyűjtemény anyagát: a 23 mm-es ZU-23-2 légvédelmi gépágyútól a 100 mm-es KSZ

19 légvédelmi ágyúig, illetve a honi légvédelmi rakéta komplexumok sora, így a SZ-75 „DVI-NA”, SZ-75 „VOLHOV”, SZ-125 „NYEVA” és a SZ-200 „VEGA” típusok, amelyek évtizedeken keresztül látták el a főváros és a fontosabb ipari létesítmények védelmét. A csapatlégvédelmi rendszerek közül kiemelkednek a 2P25M „KUB” és a 2K11 „KRUG” önjáró légvédelmi rakéta komplexumok, valamint a fenti főbb típusokat kiszolgáló berendezések, így célfelderítő és tűzvezető lokátorok, s a különböző bevizsgáló technikai eszközök.

Megtekinthetők a műszaki csapatoknál rendszeresített híd-, út-, árok- és fedezéképítő, mentő,

javító és műhelygépkocsik is, továbbá több típusú szállító és vontató jármű.

A gyűjtemény fontos részét képezik a Magyar Néphadseregben, majd a Magyar Honvédségben rendszeresített repülőgépek és helikopterek. Az előbbieket közül megtalálható a MiG-15, a MiG-17, a MiG-19, a MiG-21, a MiG-23, a Szu-22, az L-39 kiképző és az AN-24 szállító repülőgép, az utóbbiak sorában pedig a Mi-1, a Mi-2, a Mi-8 és a Mi-24 helikopter. Ezek módosított változatai napjainkban is még rendszerben állnak. A gyűjtemény ezen része tovább bővült egy magyar fejlesztésű pilóta nélküli (SZOJKA) felderítő repülőgép prototípusával.

Mi-24 harci helikopter festés után

A Lajta Monitor Múzeumhajó a Parlament előtt

Külön érdeklődésre tarthat számot a Magyar Királyi Honvédségnél rendszeresített főzőegységeken kívül a személyi állomány ruházatának tisztán tartására használt fertőtlenítő kocsi.

A világ első modern folyami hadihajója, a Lajta-monitor 1992-ben került a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum tulajdonába. A hajótestet széleskörű összefogás keretében a komarnoi

(Szlovákia) hajógyárban, európai uniós forrásokból 2009-től felújították és 2010. augusztus 20-án az 1887-es állapota szerint – hadtörténeti ritkaságszámba menően – „LAJTA Monitor Múzeumhajó” néven újraavatták. Napjainkban, tavasztól késő őszig, méltó helyen, a Parlament előtt várja a látogatókat.

Kónya Béla

A Modell- és Makettgyűjtemény

A 3100 darabot számláló Modell- és Makettgyűjtemény két részre osztható, az egyik felébe tartoznak az úgynevezett katonafigurák (ólomkatonák, maséfigurák) és kiegészítőik, a másik feléhez a haditechnikai eszközök

modelljei és makettjei sorolhatók. A gyűjtemény gyűjtőkörébe elsősorban a kereskedelmi forgalomban kapható játékgurák, bolti makettek, illetve gyári modellek tartoznak. A hobbiszinten készített tárgyakat erősen megszűrve gyűjti.

4 cm-es Wollner ólomkatona zenészek a császári és királyi hadsereg magyar gyalogezredéből

7,5 cm-es „Elastolin”
márkájú angol egyenruházatú
katonafigurák, 1930-as évek

A gyűjtemény katonafigura-állományának nagy része Wollner-féle ólomkatona. A szépen kidolgozott és festett, féldomború bábuk jellegzetes bécsi ólomfigurák Michael Wollner műhelyéből. A Hadtörténeti Múzeum Wollner-figurái a császári és királyi 5. dragonyosezred, a császári és királyi lovas tüzérség, a császári és királyi 37., 70. és 99. gyalogezred katonáit formázzák. Sok eredeti doboz is megtalálható a gyűjteményben, a császári és királyi 70.

gyalogezred katonáit tartalmazó egyik dobozon rajta van a forgalmazó üzlet sötétzöld-sárga cégjelzése: „Kertész Tódor és Weszely István R. T. Bp. IV. Váci utca 9.”.

Az úgynevezett maséfigurák közül a gyűjteményben vannak Pfeiffer gyártásának azonosítható, Tipple-Topple figurák, Elastolin és Lineol katonák. A Hadtörténeti Múzeum legszebb és legértékesebb darabjai a posztóba öltöztetett Mühlhauser-féle figurák.

1937M könnyű vontató
Rédey Tamás gyűjteményéből

A gyűjtemény nagyjából felét adó haditechnikai modellek és makettek nagy része a keceli Haditechnikai Park Makettházának kiállításán szerepel. Néhány látványos, minőségi tárgy megtekinthető a Hadtörténeti Múzeum állandó kiállításában is. Ugyanúgy ahogy nemes Rédey Tamás volt nagyváradi m. kir. „Gábor

Áron” honvéd tüzérségi hadapródiskolás 235 darabos gyűjteménye a „Hazatért Gyűjtemények” tárlatban.

A gyűjtemény kiemelkedő eszmei értéket képviselő darabjaihoz tartoznak a csepeli Weiss Manfréd gyár és az Autókut Vállalat által készített gyári makettek, az első világháborús

Az INN és a KÖRÖS monitor makettje a Lajta Monitor Múzeumhajó kiállításán

repülőgépeket bemutató famakett-sorozat és az első világháborús haditechnikai eszközökről készített emléktárgy-makettek.

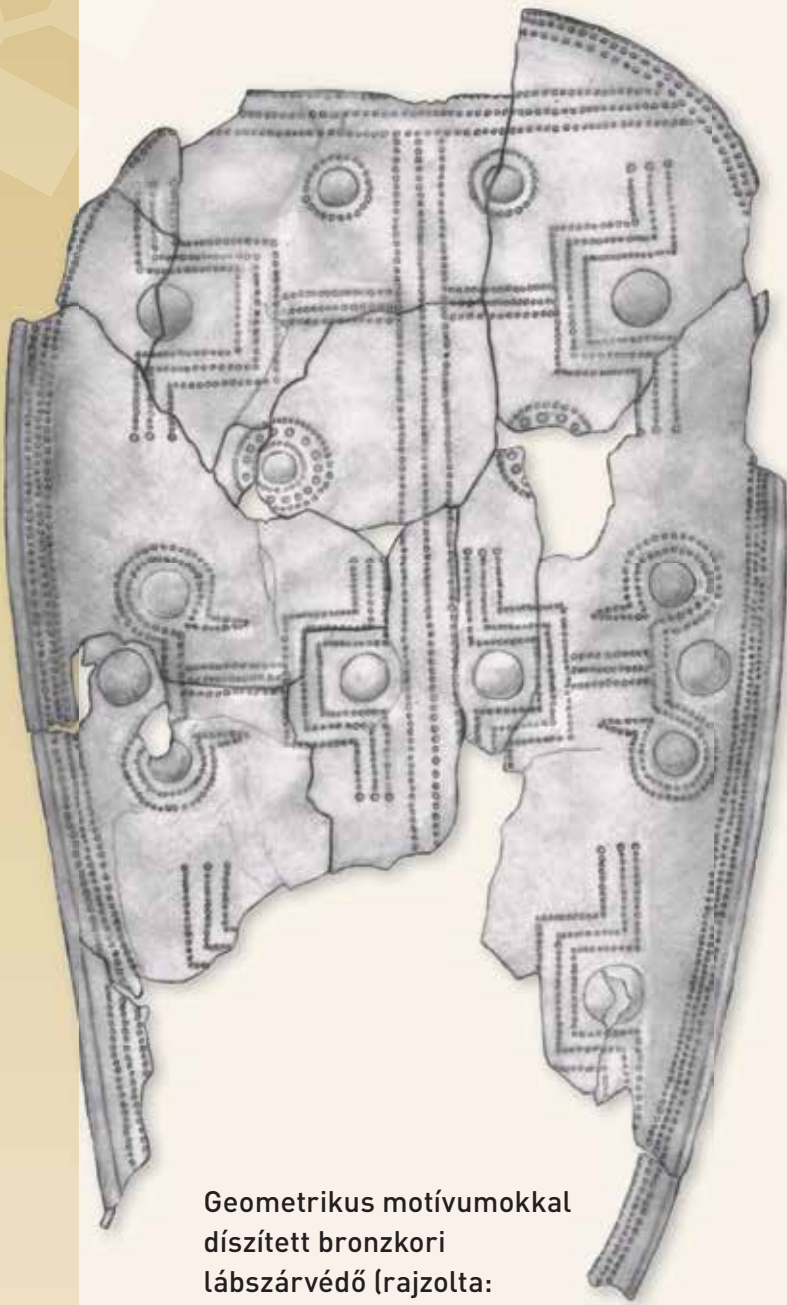
Fontos műtárgyak továbbá a császári és királyi Dunai Flottillát felelevenítő hajómakettek: a kollekciónak részét képezik a TEMES, az INN, a KÖRÖS és a LAJTA monitor, illetve a VIZA

és a DEBRECEN őrnaszád 1:50-es méretarányban készített makettjei.

A makettek közül az INN és a KÖRÖS monitor állandó szereplője a Lajta Monitor Múzeumhajó évről évre megújuló kiállításnak.

Závodi Szilvia

A Hadirégészeti Gyűjtemény

Geometrikus motívumokkal
díszített bronzkori
lábcsizma (rajzolta:
Tarbay János Gábor)

A régészet a Hadtörténelmi Múzeum alapításától kezdve jelen van az intézmény történetében. Már a M. Kir. Hadtörténelmi Múzeum megalapítója, Vitéz Aggházy Kamil (1882–1954) ezredes is jelentős szerepet szánt a régészeti vonatkozású kutatómunkának a múzeum feladatszabásában és munkatervében. (Nem érdemtelen megjegyeznünk, hogy Aggházy maga is kezdeményezett régészeti feltárásokat, nevéhez köthetők például a „Nándorbástya”, azaz az Anjou-sétány korai feltárási munkálatai.)

A modern értelemben vett hadtörténelmi régészet interdiszciplináris szemlélete és munkamódszere az 1980-as, 1990-es években fejlődött ki. A hadtörténelmi régészetnek öt (egymástól élesen gyakran el nem választható) fő ága alakult ki napjainkra: hadtudományi terepelemzés, katonai létesítmények kutatása, hadisírkutatás, roncskutatás és csatatér-, illetve hadszíntérkutatás.

Leletek (réz egykrajcárosok /1800/, pitykegomb, puskagolyó) a kismegyeri („győri”) csata (1809) helyszínéről

A jelentős gyűjteményi, levéltári és térképtári háttérbázissal rendelkező HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum 2016 őszétől a hadtörténeti régészet már valamennyi irányát lefedi, a régészeti vonatkozású terepi kutatásokhoz pedig számos szállal kapcsolódik a Hadirégészeti Gyűjtemény.

A Hadirégészeti Gyűjtemény alapjainak lefektetésére 2009-ben került sor, majd pedig 2013-ban integrálódott hivatalosan a múzeum gyűjteményi rendszerébe a Múzeumi Ügyrendbe való felvétel által. A gyűjtemény alapvetően széles kronológia keretekkel rendelkezik, hiszen az az őskorral kezdődően a modern korról bezárólag őriz tárgyi emlékeket (fegyver-, felszerelés-, ruházat- és roncsmaradványokat). A heterogén gyűjteményt alkotó tárgyak főleg a 20. század második felében lezajló műtárgy-ajándékosokból / vásárlásokból / cserékből, az újabb gyűjteményközi átadás-átvételekből, valamint a múzeum terepi kutatásaiból származnak.

Ép mozsárbomba az 1849 tavaszán, Gönyűnél felrobbant hadianyag-szállító uszály rakományából

FIAT 3000/B harckocsi roncs maradványa a várpalotai gyakorlótérrel

Luftwaffe pilótaóra Oroszlány térségéből

A gyűjtemény több különleges tárgyi emléket őriz. A Hadirégészeti Gyűjteményben található például egy, az 1990-es években múzeumba került, bronzkori harcosírból származtatható lábszárvédőpár, sisak, kard, kések, csésze maradványa képezte leletegyüttes. Megemlíthetjük továbbá, hogy a gyűjtemény őrzi Magyarország legkorábbi „harckocsi-leletét”, egy, a várpalotai katonai gyakorlótéren 2010-ben megtalált, FIAT 3000/B harckocsi páncél- és futómű-maradványait is.

A műtárgy-ajándékozásoknak és a terepi kutatásoknak köszönhetően a gyűjtemény folyamatosan bővül. A gyűjtemény legnagyobb arányú gyarapodása a 2013. és a 2017. év közötti időszakból Czöndör Jánosnak (Lánkapuszta) köszönhető, aki egy különösen gazdag, az ostffyasszonyfai hadifogolytábor (1915–1918) területéről származó, kézműves szerszámokból, tintatartókból, orvosságos és sóborszeszes üvegcsékből, sörös, illetve boros üvegekből, asztali porcelánokból és személyes tárgyakból álló együttest ajándékozott a Hadtörténeti Múzeumnak.

Polgár Balázs

Olvasó kereszt vagy mellkereszt töredéke az ostffyasszonyfai hadifogolytáborból (1915–1918)

Görögkeleti kegytárgy (enkolpion?) töredéke az ostffyasszonyfai hadifogolytáborból (1915–1918)

A Kézíratos Emlékanyag-gyűjtemény

Mi lehet érdekes egy katonai vonatkozású dokumentumban? A tartalma, amely fontos a tulajdonosnak vagy leszármazottjának, – mert ezzel kapott engedélyt valamire, vagy felmentést (például bevonulás vagy rekvirálás alól). Bizonyíthat hajdani kiüntetés, előléptetést, felidézhet egy-egy jelesebb ünnepnapot vagy éppen a családdal, rokonokkal egykor folytatott írásos kapcsolattartást. De egy irat nemcsak attól képviselhet kivételes

A cs. és kir. 60. gyalogezredben, majd a miskolci 10. honvéd gyalogezredben szolgált Petrik János címzetes honvéd tizedes véglbocsátó levele, azaz obsitja (Miskolc, 1891)

856. Flushing Long Island New York
 Case of Mr. C. C. Mitchell 5th Jan.

Kegyes Kegonyom.

Örület, s igen örület: kegyes levele
 net, híresbbit ben foglaltja, miest
 csak leg jóváértébe kálamat fejyom
 ki, leg többet hogy irni es valam
 emlékezi, is ejs' azon a napon ke
 gyeskedet, midőn en is kegyes
 sig mutatot idővöltemet in
 ditam el iment. Istent elhoze te
 kat is álja meg a gőfőnt sok reme
 tulajdonost, is egyk' köjüt azon ritka
 örünyek, mely mindegy' köj leg
 több örömet szerezni masok'nak.
 S így a gőfőnt kívántagát helyesi
 tem, mivel a gőfőnt köjteltem

Kege elöl lathatja, hogy kegyes
 Honnöt, is vidék, jo emberek mellett
 enam gővöltemet csak' anyiba nagy,
 a' menyibe ki foggot a romnyból
 edes Hőjamat lathatni, melynek
 jo letiöt szabadságban, ha gővöl
 tetek, Boldognak tartanak magamat.
 Egy után midőn kérvem, sives kö
 jöntesemet kövölte levő valam
 meg emlékeztet ki jehatem, is igaz
 lom magamat a gőfőnt kegyes is gőf
 nekinek jo akaragaba, maradván
 kultomig

Kegey Kegonyom
 legkálantóval köjtelje
 Mészáros Lázár

Mészáros Lázár, honvéd vezérőrnagy, majd altábornagy, 1848–49 hadügyminisztere száműzetése idején 1853. augusztus 23-tól az Amerikai Egyesült Államokban élt, ahol előbb gazdálkodott, majd házitanítóként dolgozott 1858. október 15-ig. Az Egyesült Államokból írt levele Batthyány Lajos grófnénak (Flushing, New York állam, 1856. január 5.)

értéket, hogy tartalmilag különleges, hanem azáltal is, hogy kiemelkedő személyhez köthető, aki lehet az aláíró, vagy akinek, illetőleg akiről szól.

Figyelemre méltóvá teheti a kora: mert az egyébként oly könnyen megsemmisíthető irat régi – mindenkinek mást jelent ez a szó – íme, túlélt világháborút, rejtegetést, sokszor több generáció adta kézről kézre vagy tette el a fiók mélyére, őrizte meg pusztá kegyeletből vagy éppen feledkezett meg róla.

Mi lehet különleges egy dokumentumban? A külalakja, mert szép, esetleg színes, történetesen művészi kivitelű, vagy érdekes

az alapanyaga – például pergamenre vagy selemre, fémre írták...

Egy tartalmilag kiemelkedő, külalakjában figyelemreméltó iratot, oklevelet mindenki megcsodál, még akkor is, ha számára érthetetlen nyelven vagy írással készült.

A fenti körülmények mindegyike közrejátszott abban, hogy nem sokkal a Múzeum alapítása után, már az 1920-as évek elején körvonalazódni kezdett egy személyes iratokat tartalmazó gyűjteményrész. Míg a hivatalos szervek által kiadott katonai dokumentumok – perszonáliaként – a Hadtörténelmi Levéltárba kerültek, addig a magánjellegű iratok – levelek,

tanintézményi bizonyítványok, naplók – a Hadimúzeum anyagába. Fontos szempont volt továbbá az is, hogy itt gyűjtsék össze azokat a műtárgyakat, amelyeket érdemes lehet kiállításon bemutatni a nagyközönségnek is.

Az adományozók között a társadalom minden rétege képviseltette magát. A kor számos kiemelkedő személyisége – főhercegek, magas rangú katonák, politikusok – tárgyaik mellett a pályafutásukat és életútjukat dokumentáló írásos emlékeket is a Hadimúzeum gondjaira

bízták. Így cselekedett sok közkatoná és altiszt is, akik megjárták az első világháborút, továbbá azok a családok, akik a harcokban elesett rokonok tábori levelezőlapjait, leveleit, képeslapjait és a család eredetét alaposabban megvilágító iratokat közkinccsé tették. Az ezredek és a katonai képzőintézetek házi-gyűjteményei szerencsés esetben szintén a Hadimúzeum anyagát gyarapították.

Az 1960-as évekre alakult ki a gyűjtemény beosztása, amely kisebb változtatásokkal máig

Pillepič Rezső nyugállományú altábornagy vitézi oklevele Horthy Miklós aláírásával. A munkácsi 11. honvéd gyalogezred parancsnokaként 1915 szeptemberében a Strypa mentén soproni, nyitrai és pozsonyi honvédek élén végrehajtott, személyesen vezetett ellentámadásáért 1921-ben megkapta a Mária Terézia Katonai Rend lovagkeresztjét is (Budapest, 1923. június 17.)

Az 1944. július 5-én repülő hősi halált halt Kőszegfalvi Antal repülőhadnagy diplomája a m. kir. „vitéz nagybányai Horthy István” Honvéd Repülő Akadémia elvégzéséről és tisztté avatásáról. Magyarosy Sándor altábornagy, a m. kir. Légierők parancsnoka és ditrói Orosz Béla repülő alezredes, akadémia-parancsnok aláírásával. Az Akadémia eredetileg Horthy Miklós nevét viselte, ifjabb Horthy István repülőhalála után – 1942. november 7-én – vette fel az ő nevét (1943. december 6.)

érvényes. Eredetileg 22 anyagcsoportot hoztak létre, amelyek alapvetően kronologikus egységekre tagolódnak: 1848 előtti, 1848–49-es, 1850–1866, 1867–1913, 1914–1918, 1918–1919, 1920–1937, 1938–1945, valamint 1945 utáni dokumentumok. Ezt kisebb tematikus egységek szakítják meg: '48-as emigráció, hadifogság a két világháborúban, Tanácsköztársaság, magyar internacionalisták, munkásmozgalmak, a spanyol polgárháború magyar önkéntesei, antifasiszta ellenállás, a szovjet hadsereg Magyarországon a második világháborúban, Néphadsereg, 1945 utáni nem néphadseregi anyag, vegyes külföldi anyag, kézírásos kották,

gyászjelentések. Az 1990-es évek során tovább finomodott a felosztás: új anyagcsoportot képeznek a gyűjteményben az 1956-os forradalom, illetve a Magyar Honvédség 1990 után bekerült dokumentumai, elkülönítve őrizzük a táborigazgatólapokat, illetve a képelelapokat.

Az 1848 előtti állomány legrégebbi darabja egy oklevél II. Ulászló idejéből, 1496-ból. Kivételes értéket képvisel Abdur-Rahmán Abdi, Buda utolsó pasájának 17. századi táborigazgatólapja, Bornemisza Anna fejedelemasszony 1670 körül készült utasítása a fogarasi vár kapitánya részére, II. Rákóczi Ferenc néhány kézírásos rendelete. A gyűjteményrészben emellett fellelhetőek

Jellegzetes oklevél a fegyveres erők napja, szeptember 29. tiszteletére rendezett helyőrségi pisztoly löversenyen első helyezést elért MN 7818 csapata számára (Nagyatád, 1979. szeptember 30.)

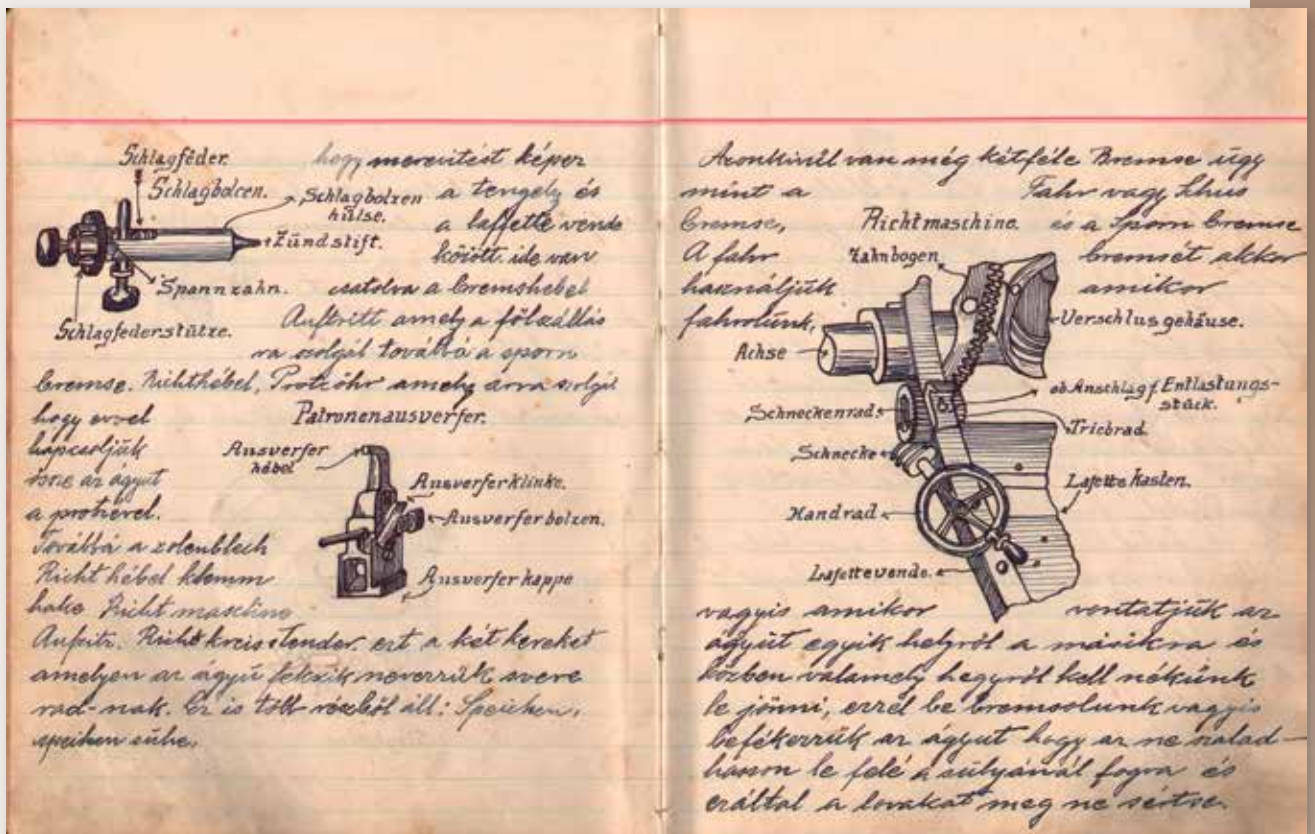
Az utolsó budai pasa, Abdur-Rahmán Abdi (1616–1686) tábori Koránja. Az albán származású vezír 1686. szeptember 2-án esett el a budai vár ostromakor. Háromnyelvű (magyar, oszmán-török, török) emlékműve, amelyet a Hadimúzeum kezdeményezésére az ugyanitt hősi halált halt Szabó György leszármazottai emeltek 1932-ben, a Hadtörténeti Múzeum közelében az Anjou bástyán ma is áll

a Ludovika Akadémia megalapításához kapcsolódó dokumentumok, nemesi oklevelek, a Batthyány-családhoz köthető halotti címerek, a császári-királyi hadsereg színezett szervezeti táblái, valamint egy, a magyar jakobinusok kivégzéséről szóló tudósítás is.

Külön ki kell emelni az 1848–49-es forradalomhoz és szabadságharchoz köthető iratokat, amelyek mindig is fontos gyűjtési területet képeztek: találunk köztük nemzetőr-névsort, fegyver- és egyenruha-ellátásra vonatkozó nyugtákat, az aradi rabok kézzel színezett emléklapját és komáromi menleveleket. De itt őrizzük a főszereplőknek, többek között Kossuth Lajosnak és Guyon Richárdnak az emigrációból írt leveleit, Damjanich János imájának német nyelvű, korabeli másolatát, továbbá a kiegyezés után létrejött honvédegyletek igazolványait és emléklapjait. A „boldog békeidők” jellegzetes dokumentumai a katonai szolgálat végén adományozott végelbocsátó levelek, vagyis „obsitok”, amelyeknek hazai viszonylatban a legértékesebb állományával rendelkezünk (több mint 250 darab a 18–20. századból.)

Részlet Gladics István, a cs. és kir. 6. tábori tarackos ezred tüzére magyar nyelven írt kiképzési jegyzetfüzetéből, amely jól példázza a „közös” ezredeknél elvárt aprólékos német nyelvtudást, ami a fegyver alkatrészekre is vonatkozott (Kassa, 1910-es évek)

Összeállítás a képes levelezőlap-gyűjtemény jellegzetes darabjaiból, az Osztrák–Magyar Monarchia korától az 1950-es évekig

A Nagy Háború előtti katonaelet mindennapjait emellett színes szolgálati emléklapok, had- és menettervek, előléptetési és kitüntetési okiratok, katonaiskolák osztályozási értesítői, évfolyam-névsorok, báli meghívók dokumentálják. Az első világháború front- és háttérbeli eseményeit többek között vöröskeresztes kitüntetési oklevelek, hadsegélyező és jótékonyági akciók emléklapjai, hadvezérek díszpolgári diplomái szemléltetik. A két világháború közötti időszak jellegzetes intézményeiről tanúskodnak a vitézzé avatás emlékei, a Borbála-napi tekercesek, a Simonyi-serleg alapító okirata, a bajtársi összejövetelek meghívói, a cserkész- és leventenaplók. A második világháborús légoltalmi tervek mellett egyéni, de jellemző dokumentumok

a területi visszacsatolások emlékérmek viselési engedélyei, a főváros ostromához kapcsolódó személyes relikviák, a keleti és nyugati hadifogságból hazaküldött életjelek.

A frontélet egyik legfontosabb forrásának számító tábori levelezőlapokból több mint tízezer darab található a gyűjteményben, döntő többségük az első világháború idejéből; ezt számos harctéri napló és visszaemlékezés egészíti ki. A hadifogság keserű idejébe számos hadifogoly levelezőlap nyújt betekintést, és a kuriózumnak tekinthető, nyírfakéregből készült levelezőlapokból is mintegy 90 darabmal rendelkezünk.

Az egyik legnagyobb önálló gyűjteményrészt a képes levelezőlapok alkotják. Esetükben

III. Ferdinánd király (1608–1657) nemességét adományozó, latin nyelvű oklevele Kiripolczai Nyadrak Miklós részére, amiért apja 1598-ben részt vett Győr visszafoglalásában a törököktől, ő maga pedig bátran helytállt Bethlen Gábor hadjáratában. (Pozsony, 1638. február 24.)

ugyancsak kronologikus és tematikus beosztás érvényesül: 1914 előtti, 1914–1918, 1919–1938, 1939–1945, Néphadsereg, egyéb magyar, egyéb külföldi, Napóleon, külföldi múzeumok, lakatanyák, emlékművek. A legnagyobb számban itt is az első világháborús anyagcsoport képviselteti magát, de nem elhanyagolható a háború előtti, a Horthy-kori és a második világháborús állomány sem. A képeslapokon látható ábrázolások rendkívül sokfélék: egyaránt megtaláljuk közöttük a háborút megszépítő vagy éppen dicsőítő propagandisztikus alkotásokat, az ellenséget kigúnyoló karikatúrákat, a frontélet minden mozzanatát megörökítő sokszorosított fényképeket, hősi temetőket, távoli országokat bemutató, hadifogságból hazaküldött

képeket, a területvesztéshez kapcsolódó revíziós plakátok kicsinyített változatait. A lapok sokszor írásos üzeneteket is tartalmaznak, így több szempontból is értékes forrásanyagoknak tekinthetők.

A gyűjtemény a gyakori adományozásoknak és vásárlásoknak köszönhetően folyamatosan gyarapszik. Számos egyedi érdekesség mellett őrzünk magánlevelet, zsoldkönyvet, katonai igazolványt és menetlevelet, parancskönyvet, kinevezést és dicsérő elismerést, tábori újságot, táncrendet, behívó- és leszerelő jegyet, katonai sportvagy művelődési verseny oklevelet és számtalan más dokumentumot, ami az egykori és mai katonáülethez kapcsolódik.

Szoleczky Emese

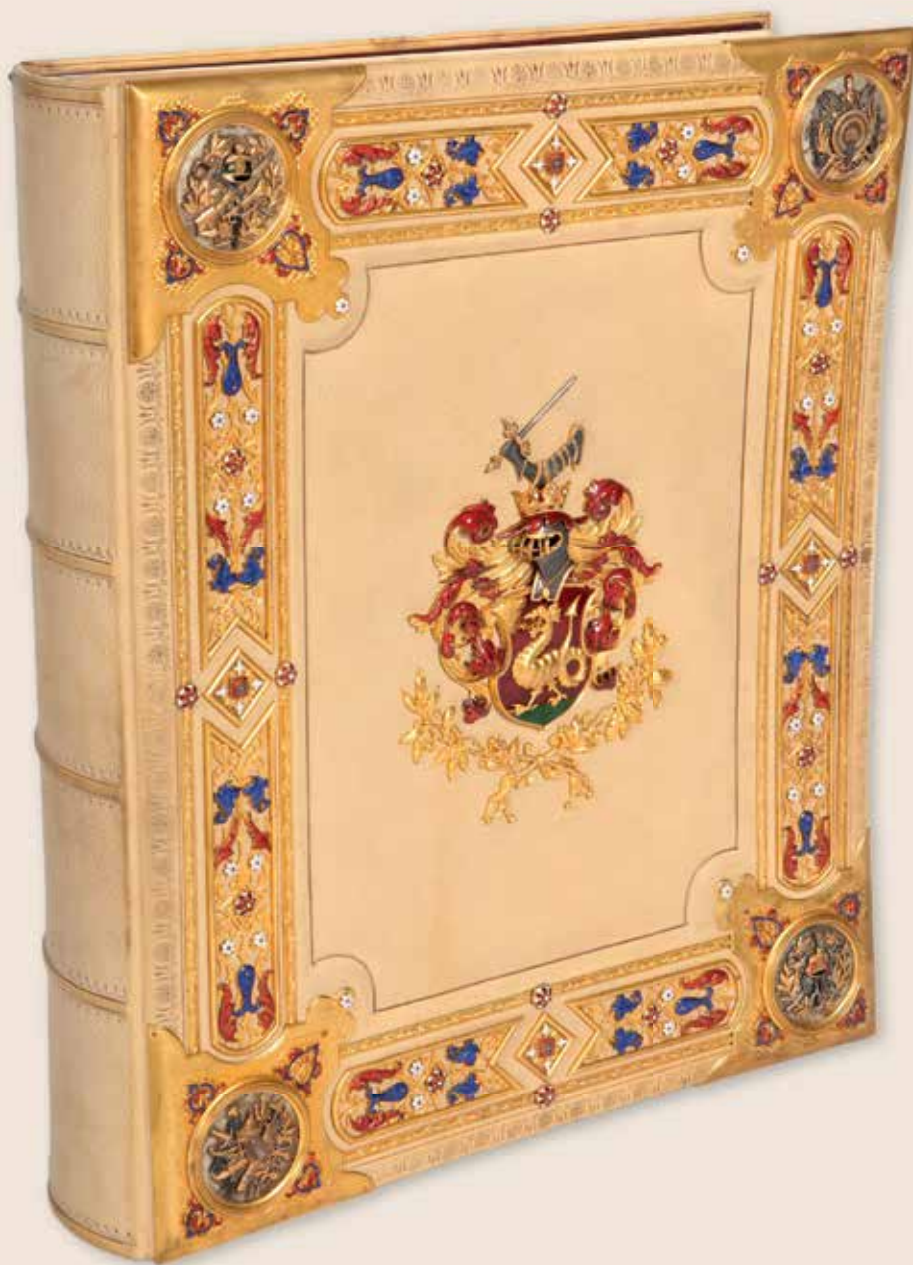
A Fotóarchívum

A Fotóarchívum a Hadtörténeti Múzeum egyik legidősebb gyűjteménye, amely a magyar hadtörténelmet vizuálisan megőrkítő emlékekkel, a történeti fényképekkel foglalkozik. Létrejötté még a Múzeum

megalapítása előttre tehető, amikor 1915 novemberében a Honvédelmi Minisztérium 1/a osztályán megindult az első világháborús harcokat dokumentáló irat és fényképanyag szisztematikus begyűjtése. Ezek az 1916-tól beérkező első

A magyar királyi honvédség tisztjeiről 1901-ben készült sorozat egy darabja.
A 7. honvéd huszár ezred tisztikara. Pápa, 1901

A magyar királyi szegedi II. honvéd kerület tiszti és tisztviselői kara által parancsnokuknak, Pacor Kálmán császári és királyi altábornagynak készített emlékalbum, 1884

világháborús fotók, nagyjából huszonnégyezer darab felvétel, teremtették meg a Fotóarchívum nagyobb részben ma is létező alapját.

Az Archívum gyűjtőkörébe tartozik minden a magyar hadtörténelemmel összefüggő fénykép, a készítés helyétől függetlenül, ábrázoljon kiképzést, harcteret, beteg ápolást vagy hátországot. Ugyanakkor minden kép középpontjában az egyén, a harcos, a katona áll, akinek életútja pillanatképekben rögzíti a történelem fontos eseményeit. Így a Fotóarchívum számára

a legfontosabb az életutak, a magyar katonasorsok megőrzése.

A gyűjtemény legkorábbi felvételei az 1840-es évekből valók, gazdag a képanyag az első világháború és a vele szoros összefüggésben álló századforduló, a személyes hagyatékokból bekerült második világháborús albumok, valamint a Magyar Néphadsereghez kapcsolódó negatív felvételek esetében. A gyűjtés a mai napig folyamatos és a digitális korszakra is kiterjed.

A Fotóarchívum két raktárrészben került elhelyezésre, ezért két tematikus egységre, az 1945 előtt és az 1945 után keletkezett fotókra oszlik. Ezen belül megjelenítési formájuk alapján a fényképek elkülöníthető csoportjai a pozitív felvételek, a negatívok, a diapozitívok és a digitális, vagy digitalizált fényképek.

A pozitív gyűjtemény legnagyobb részét a papírképek alkotják, amelyek méret szerint, időrendben, ezen belül tematikusan nyertek elhelyezést. A fényképi műfaj minden típusa képviselve van a pozitív felvételek között: portré, csoportkép, tabló, riport, életkép, épületfotó, tájkép, városkép, panorámakép. Az 1945 előtti pozitív gyűjtemény legkorábbi darabjai az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc leverése után

emigrációba menekült magyarokból alakult olaszországi magyar légió tagjainak vizitképei. A dualizmus kori, első és második világháborús portrégyűjtemény, a magasabb parancsnokoktól az ismeretlen legénységi arcképekig több ezer darabot számlál. Az első és a második világháború eseményfotói között egyaránt jelen vannak hivatásos fényképészek és amatőr fotósok alkotásai is. Az 1945 utáni pozitív gyűjtemény részét képezik a Munkásőr című újságban publikált felvételek valamint a Magyar Néphadsereg egykori csapatmúzeumainak darabjai.

A legkorábbi pozitív felvételek között található néhány fényképészettörténeti ritkaság, pár dagerrotípiát és ferrotípia. Eredetileg több dagerrotípiával rendelkezett a gyűjtemény, de sajnos ezek két kivétellel a második világháború alatt elvesztek vagy elpusztultak, így csak a másolataikban gyönyörködhetnek a kutatók.

A Fotóarchívum több mint kétezer-ötszáz darab albumot számláló fényképalbum gyűjteménnyel rendelkezik, a bennük foglalt képek száma pedig megközelíti a kétszázhusz-ezretet. Az albumok között egyaránt megtalálhatóak az Osztrák–Magyar Monarchia egyes ezredeinek portré albumai, az első vagy a második világháború harcai, a Magyar Néphadsereg életképei és az ICCS magyar kontingensének vietnámi

Hemző Károly fényképész, a Honvéd Sport Egyesületnél készített felvétele, 1953.

A Budai Várnegyed látképe az 1940-es években, színes diapozitív, ismeretlen fényképész alkotása

munkájáról készült összeállítások. A 19. századi albumok némelyike díszes réz-, aranyvereteivel, gazdag zománc díszítésével és bársonyborításával iparművészeti és könyvészeti értéket is képvisel.

A negatív gyűjtemény értékes része az első világháborús üvegnegatív kollekciónak, de legmagasabb számban a Magyar Néphadsereg Honvédségének hivatásos fényképészei által készített negatív tekercsekkel rendelkezik az Archívum. A húszezer tekercset is meghaladó kollekciónak megtalálhatóak felvételek sporteseményekről, bevonulásról, tisztavatásról, felvonulásról és protokoll találkozókról.

A diapozitív gyűjtemény nagyjából háromezer-ötszáz darabjával a legkisebb része az Archí-

vumnak, de így is olyan értékes darabokat őriz, mint első világháborús üvegdiák és a 2016-os évben beérkezett az 1944–1945-ös ostrom utáni Budapestet ábrázoló színes dia sorozat.

A technika fejlődésével és a mindennapi életbe való beépülésével gyakori, hogy nem eredeti felvételek, hanem azok beszkenelt másolatai kerülnek felajánlásra a Fotóarchívumnak. Valamint a digitális fényképezés megjelenésével a fényképnek már nincs is pozitív vagy negatív eredetije, így a digitális kép másolata kerül átadásra. Ezeket a digitálisan gyarapodott felvételeket ugyanúgy szükséges megőrizni és folyamatos mentésük és tárolásuk új kihívások elé állítja az Archívumot.

Lukács Fanni

A Könyvgyűjtemény

A Múzeum alapításától kezdve elődeink gyűjtöttek könyveket, újságokat, nyomtatványokat, kéziratokat. A két háború között kiterjedt intézményi és személyes kapcsolatok révén, elsősorban az alapító-igazgatónak, Aggházy Kamilnak köszönhetően, jelentős ráfordítással gazdag anyag gyűlt össze, vásárlás, ajándék- és tiszteletpéldányok útján, kül- és belöldi dokumentumokból egyaránt.

Az állomány magját több rész alkotta: a világháború alatt a Honvédelmi Minisztérium I/a. osztályán gyűjtött hadirelikviák, a margitszigeti hadikiállítás és más, a múzeumba bementett anyagok; a megszűnő alakulatok, intézmények muzeális emlékei; nagyon sok ereklyét kaptunk katonacsaládoktól. Az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlása után a bécsi Heeresmuseum anyagából a magyar Hadtörténelmi

Múzeumnak átadott tárgyak között is szerepelnek könyvek.

A feldolgozás még az Üllői úti Mária Terézia-laktanyában, 1925–26-ban indult el: az első leltárkönyv tanúsága szerint 1926. május 8-án kezdik el beletárolni a felgyűlt anyagot.

1925-ben a numizmatikaként ismert, az Éremtárat felállító dr. Karny Rezső, volt pénzügyminisztériumi főtanácsos a könyvtár önkéntes gondozója, a Hadimúzeum Egyesület lelkes tagjaként. 1926-tól hosszabb időn keresztül a kiváló művelődéstörténész, dr. Bevilaqua-Borsody Béla (1885–1962) volt a gyűjtemény szakavatott gondnoka, majd átmenetileg Turányi (Thurner) Géza múzeumi titkár is kezelte a könyvtárat. 1932-től haláláig Görgei Artúr unokaöccse, Görgey Aladár (1883–1945) formálta-gyarapította könyvtárosként és a múzeum önfeláldozó

A Könyvgyűjtemény olvasóterme, az Aggházy-terem

Jelentős a katonai névkönyvek (sematizmusok) sorozata, több egyedi, különleges kötettel

tagjaként az állományt, mely az ő szolgálati ideje alatt vált széles kör által használt kutatási helyé.

Kiterjedt nemzetközi és hazai kapcsolatoknak köszönhetően 1942 végére tízezres, 1944-ben 14 ezres volt az állomány. Az evakuálás során a könyvek jelentős részét is Doba-Somlóvára menekítették, innen a következő év végén szállították vissza mindazt, ami megmaradt. Buda ostromát a körbefutó bútorzat és a galéria komolyabb károsodás nélkül vészelte át, a kötetek túlnyomó része is csodával határos módon épségben maradt. Ennek ellenére a hadi események következményeként számos „háborús sérült” könyvet őrzünk. Háborús veszteségként 682 leltározott tételt és meghatározhatatlan mennyiségű leltározatlan dokumentumot kell elkönyvelnünk – ez, bár pótolhatatlan, mégis felettébb csekély a más gyűjteményeket ért károkhoz képest. Jelenleg a különböző nyilvántartásokban mintegy 100 ezer raktári egység szerepel, ennek hozzávetőleg a fele időszaki kiadvány. Mivel sajtóanyagunk nagy része kötetlen, úgynevezett szálas újság, így ez sokszáz ezres darabszámot jelent.

1945 után folytatták a régi („m. kir.”) leltárkönyveket, 1964-ig 17.258 tétel került ide. Az 1964 és 1972 között vezetett „rég” leltárkönyvekben 19.713 dokumentum található. 1972-től új, méret szerinti leltározásra tértek át, átvezetve a régebbi anyag egy részét is.

A teremkönyvtárak mintájára kialakított kutatóhelyiség a Hadimúzeum Budavárba való felköltözése óta változatlan célt szolgál, nagyrészt eredeti berendezéssel, 1997 óta viseli Aggházy Kamil nevét. A háború után a berendezést kibővítették, majd 1997-ben restaurálták és kiegészítették. Ekkor került ide a leszármazottak jóvoltából Kisfaludi Stróbl Zsigmond (1884–1975) Aggházy Kamilról készült karikatúraportréjának újabbkori bronzváltozata is.

Kiemelkedő értékeink között tartjuk számon 16–18. századi régi nyomtatványainkat; katonai névkönyv-gyűjteményünket (sematizmusok); színezett egyenruhakönyveinket; 1945 előtti sajtóanyagunkat, különös tekintettel a tábori lapokra, frontújságokra.

Kedvelt különlegességek az úgynevezett „bútorkönyvek”. Ezek a historizáló, eklektikus formakincsű, a kor szimbólumait tobzódóan

Ezredtörténetek

Uralkodói
díszalbumok,
„bútorkönyvek”

Tábori lelkészi
és egyházi
kiadványok,
háborús
imakönyvek

felvonultató díszalbumok a századfordulón élték virágkorukat: a millennium (1896), az uralkodói jubileumok (1888, 1898, 1908) és a szabadságharc 50. évfordulójának (1898) megünneplése idején. A sematizmusok és a honvédségi közlönyök mellett a leggyakrabban használt állományrész ez és az első világháborús emlékkönyvek.

Gyönyörű példány a régi nyomtatványok között a hadmérnök Luigi Ferdinando Marsigli (1658–1730) monumentális, hatkötetes Duna-medence leírása és az Oszmán Birodalomról írott műve az 1700-as évek elejéről, különösen értékes Albrecht Dürer „Etliche unterricht”-je (Nürnberg, 1527), a jelenleg ismert legrégebbi könyvünk, több 16–17. századi művészi tipográfiájú kötet, a 21 kötetes Theatrum Europaeum-sorozat; kötetes kéziratok és kották; kézzel színezett egyenruhakönyvek; modern külföldi militaria szakanyag, elsősorban a folyóiratok.

A gyűjtemény legrégebb darabja egy 1400 körüli pergamenkódex (Missale Romanum), humanista bejegyzésekkel, 18. századi bőrkötésben. Igen változatos a tábori lelkészi és egyházi kiadványok, háborús imakönyvek kollekcója.

Az alapítástól kezdődően a gyűjteménygyarapítás hangsúlyos pontja volt a magyar vonatkozású katonai relikviákon belül is az 1848–49-es forradalom és szabadságharc, az első világháború és a hadifogság emlékeinek gyűjtése, majd ezekhez társult a második világháború és 1956 dokumentumainak megőrzése. Gyűjteményünk súlypontjait ma is ezek képezik, ám nem feledkezhetünk el a néphadseregi időszak tömeges dokumentumanyagának nálunk őrzött folyómétereiről sem, amelyek mára már kortörténeti emlékekké és gyakran ritkaságokká váltak.

Kreutzer Andrea

A Plakát- és aprónyomtatványtár

A Plakát- és aprónyomtatványtár mintegy 24.000 darabos állománnyal rendelkezik, amelynek leglátványosabb egységét a grafikai és szöveges plakátok alkotják, mennyiségileg viszont a kisebb méretű nyomtatványok dominálnak benne.

A gyűjtemény a nyomdatechnikával sokszorosított, 17 oldalnál kevesebb terjedelmű, a magyar állam területén kiadott, illetve magyar vonatkozású hadtörténelmi dokumentumokat (falragaszokat, röplapokat, meghívókat, előfizetési felhívásokat, számolócédulákat, papírjelvényeket, bélyegeket stb.) gyűjt és őriz a 17. század közepétől napjainkig.

Az anyag változatossága nemcsak a különböző típusú dokumentumokban mutatkozik meg, hanem a nyelvi sokszínűségében is. A magyar mellett szinte valamennyi európai ország nyelvén készített nyomtatványt őriz a gyűjtemény; a német, a latin, az olasz,

Thököly Imrét kigúnyoló vers,
1685 körül

az angol és a francia mellett megtalálhatóak szerb, cseh, lengyel, albán, montenegrói, bolgár, orosz, ukrán, spanyol, valamint koreiai és török nyelven írt kisebb-nagyobb kiadványok.

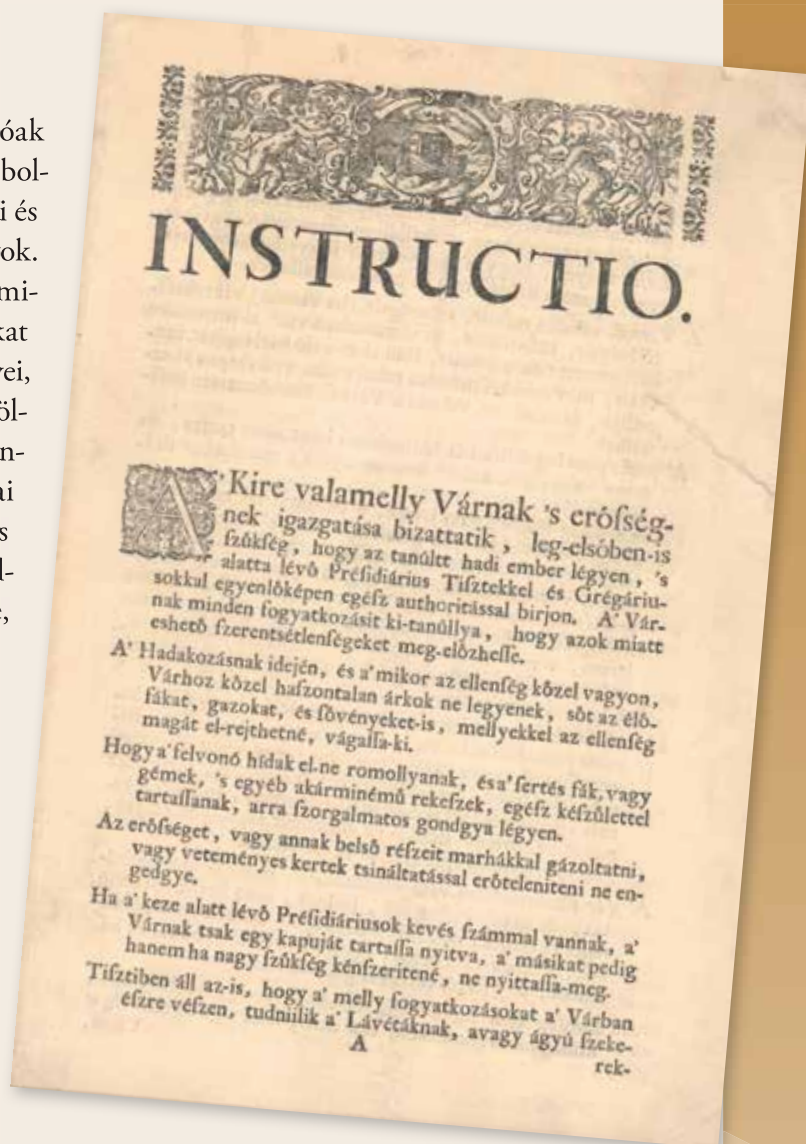
Sajátos méretük és egységes műfajuk miatt a gyűjteményen belül önálló csoportokat alkotnak a katonák és politikusok névjegyei, az adomány- és levélzáró bélyegek, a kitöltetlen oklevelek és emléklapok, a különböző kiállítási, valamint az egyéb katonai eseményekre szóló meghívók, a fali- és zsebnaptárak. Elkülönített részként kezeljük a Hadtörténeti Múzeum történetére, tevékenységére és kiállításaira vonatkozó nyomtatványokat és plakátokat.

A múzeum munkatársai a megalakulás pillanatától kezdve naprakészen gyűjtötték a korabeli falragaszokat és röplapokat, így a ránk maradt 1918–1919-es gyűjteményrész hazai viszonylatban is egyedülállóan gazdag. Későbbi szervezett gyűjtéseknek és számos adománynak köszönhetően hasonló bőség jellemzi az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc, valamint az első és második világháború idején kiadott nyomtatványokat.

A gyűjteményben a 19–20. századi anyag dominál, de rendelkezünk kora újkori különlegességekkel is.

A gyűjtemény legkorábbi darabja III. Ferdinánd (1637–1657) Bécsben 1642. április 9-én kiadott, a császári-királyi hadsereg katonáinak zsoldjáról intézkedő német nyelvű rendelete. Figyelmet érdemel továbbá egy 1685 körül írt latin nyelvű vers, amelyben a törökök által elfogott Thököly Imrét gúnyolták ki.

Gyűjteményünkben őrizzük I. Lipót (1657–1705) 1690. október 26-i dátummal kiadott a fejadó kivetését elrendelő német nyelvű patensét. A közteher jövedelméből egy törökök elleni hadsereget kívántak felállítani.

A várkapitányok feladatait összefoglaló szabályzat, 1705. május

Féltett darab Ráday Pál (1677–1733) II. Rákóczi Ferenc belső titkára által megfogalmazott, 1703. június 7-én Munkácson latinul és franciául kibocsátott, a keresztény nemzetekhez intézett híres kiáltvány latin nyelvű, a nagyszombati egyetemi nyomdában nyomtatott példánya. A „Recrudescunt diutina inclytæ gentis Hungaræ vulnera” azaz „Ismét felfakadtak a nemes Magyar Nemzet régi sebei” kezdőmondatú manifesztumot, – amelyben a magyarok

Arad vára kezünkben van.

Az ország kormányzója

Buda-Pest lakóinak.

Tábori utamból első örvendetes hírül közlöm: hogy Arad vára kezünkben van.

Julius 1-ső napján szállották meg seregeink. 66 agyú, 2000 mázsa puskapor s egy pár ezer löfegyver jutott birtokunkba.

Temesvárnak ostroma megkezdett.

Debreczennek az Oroszok általi megszállása nem igaz. Túl a Tiszán még nincsen Orosz, Tiszán innen még Miskolczon tanyáz teszünk róla hogy tovább nejjön.

Kelt tábori utomban a ceglédi állomáson Julius 2-án 1849.

Az ország kormányzója

Kossuth Lajos.

Hirdetmény Arad várának bevételéről, a szerzett hadizsákmányról, Temesvár megkezdett ostromáról, valamint a cári csapatok elhelyezkedéséről. Cegléd, 1849. július 2.

szabadságharcának szükségességét részletesen megindokolták – az ország rendjeihez és a külföldi hatalmakhoz is szétküldték.

A szabadságharc egy másik ismert kiadványával is büszkélkedhet a gyűjtemény: a várkapitányok feladatait általában szabályozó magyar nyelvű Instructiót 1705. május 1-jén Egerben bocsátotta ki Rákóczi. Az első magyar nyelvű hadi szabályzatnak tartott néhány oldalas kiadványt Lőcsén nyomtatták.

III. Károly (1711–1740), Mária Terézia (1740–1780) és II. József (1780–1790) katonai vonatkozású rendeletei mellett a napóleoni háborúk idején kiadott dokumentumok is jelentős számban megtalálhatók a gyűjteményben.

Különleges ritkaság az Osztrák Császárság haderejének szervezetéről összefoglalást adó kézzel színezett, díszes naptár-lap, egyben katonai névjegyzék 1840. és 1841. évi kiadása. A lap áttekintést nyújtott adott évben a katonai felső vezetéshez tartozó intézmények, a területi

parancsnokságok és az ezredek állomáshelyéről, parancsnokának és vezető beosztású tisztjeinek személyéről és rangjáról. Az adott katonai egység egyenruhájának hajtóka színét is színezéssel megadták.

Történelmi becsületet tekintve külön kiemelendő az 1848–49-es forradalom és szabadságharc alatt keletkezett nyomtatványok országos viszonylatban is mérvadó együttese. A polgári lakosság számára nyomtatott falragaszok, tábori jelentések, röpiratok, költemények, zászlószentelési beszédek stb. a helyi érdekű illetve az országos eseményekről, politikai és hadi fordulatokról tájékoztattak. A több száz magyar és az osztrák fél által kiadott nyomtatvány között megtalálható például Iván Fedorovics Paskievics, erivánszki gróf, varsói herceg, orosz tábornagy Magyarország lakosaihoz 1849. június 4-én intézett szózata, amelyben tudatta, hogy az uralkodó hívására csapataival rész vesz a lázadók elleni harcban.

Az Ezredéves
Országos
Kiállítás plakátja,
Gerster Károly és
Mirkovszky Géza
munkája, 1895

Mint ahogyan a nyomtatványon olvasható „ritka és becses” az a Zászlóavatási beszéd, amelyet Debrecenben 1848. március 26-án Péczeli Péczely József (1789–1849) a Debreceni Református Kollégium meghatározó személyiségű tanára intézett a polgári őrsereghez csatlakozó diákokhoz.

Ugyancsak ritkaságnak számít Budavár parancsnoka, Heinrich Hentzi vezérőrnagy által 1849. május 11-én kibocsátott falragasz,

amelyben az előző napi kitörés során kiszabadított császári királyi sebesült és beteg katonák további gondozásához a vár lakosságának segítségét kéri.

A háborús dokumentumok mellett a gyűjtemény olyan érdekességeket is őriz, mint az Ezredéves Országos Kiállítás különféle nyelveken, több változatban és méretben kibocsátott plakátjai, amelyekkel az európai közönséget kívánták Budapestre csábítani 1896-ban.

KATONAI LÓVÁSÁR.

A csász. és kir. közös hadügyminisztérium hozzájárulásával ezennel közhírré tétetik, miszerint a hadsereg lószükségletének fedezése végett a vármegye területén

Nagykörösön, folyó évi márczius hó 1-én,

Gzeglédén, folyó évi márczius hó 2-án,

Zsambéken, folyó évi márczius hó 6-án,

Kalocsán, folyó évi márczius hó 7-én,

Kiskörösön, folyó évi márczius hó 8-án

katonai lovásár fog tartatni.

Ezen vásárlásra egy kiküldött katonai bizottság fog megjelenni, mely az elővezetett lovak közül meg fogja vásárolni mindazokat, melyek katonai célokra alkalmasoknak és arra nézve megfelelőeknek fognak találatni.

Mintán a főczél az, hogy a hadsereg részére minden közvetítés nélkül egyenesen a tenyésztőktől vétessenek meg a lovak, annál fogva figyelmeztetnek a tenyésztők, hogy teljes bizalommal vezessék elő katonai célokra alkalmas eladó lovakat és tulzolt árak követelése által a megvétel lehetetlenné ne tegyék, mintán mindenesetre jobb árakat kaphatnak ezen közvetlen eladás által, mint az esetben ha lovakat közvetítők útján juttatják a hadsereghez.

Alkalmas minden szilárd testalkatú, jó mozgást és kitartást ígérő, tulságos használat által még meg nem rentott s a katonai használatot gátló hibával nem bíró

4- egész 7 éves és legalább 158 centimeter magas ló.

A 7 évet már meghaladt lovak semmi esetre sem vétetnek meg, valamint a 158 centimeteren (vagy 15 markon) alóli lovak közül csupán kivételképen vétetnek meg egyes olyan példányok, melyek kiváló jó testalkatúak és kiténő vérrrel bírnak.

En alkalommal 3 évet betöltött csikók is fognak vásároltatni, azonban csupán egyes olyan példányok, melyek kiváló jó alkalmúnál és nemis származásuknál fogva a katonai csikó telepekben való felnevelésre alkalmasoknak látszanak. Figyelmeztetnek tehát a tenyésztők, miszerint 3 évnél fiatalabb vagy nem legkiválóbb minőségű csikók elővezetése által csak felesleges fáradságot és költséget okoznának maguknak.

Hogy a tenyésztő-eladók lehetőleg — t. i. a valószínűség határai között — már előre tájékozva legyenek arról, vajon eladni szándékozt lovaik a katonai bizottság által megvásároltathatnak-e vagy nem, a földművelési minisztérium felkérte a vármegyék tényleg-bizottmányait, hogy azon tenyésztőknek lovaik, kik náluk jelentkeznek, előlegesen szemléljék meg, és annak minőségéről alkalmas vagy alkalmatlan voltukról — nekik előre véleményyt mondjanak. Figyelmeztetnek e körülmenyre a tenyésztők, mert az által esetleg azon felesleges költekezéstől megszabadíthatnak, mely költekezés a ló alkalmatlan volta, s illetve a vásárlás helyére való czéltalan szállításából felmerülhet.

A megvett lovak azonnal a helyszínén átvétetnek és készpénzben kifizettetnek.

Az elővezetés helye, a város- illetve község-házán tudható meg.

Kelt Budapestben, 1894. február hóban.

A földművelésügyi m. k. minisztérium.

Hirdetmény katonai lovásárok tárgyában, 1894. február

Amikor a fővárosban a Vérmező még katonai parádék és hadgyakorlatok helyszínéül szolgált, 1900-ból származik az a német nyelvű kiadvány, amely a budapesti helyőrség katonai alakulatai fölött május 18-án tartott uralkodói szemlén résztvevő alakulatok felvonulási sorrendjét ismertette a meghívott vendégek számára.

A gyűjteményrész becses darabja koronvári Jelentsik Vince a pozsonyi honvédkerület

parancsnokának nyugállományba vonulása alkalmából, 1896. június 27-én tartott vacsora menüjét ismertető kártya. Az összecsucskható kártya bal oldalán beragasztott, az ünnepeltről készített fénykép még személyesebbé teszi ezt az egyszerű, hétköznapi dokumentumot.

Az első világháború szemet gyönyörködtető, magas művészi kvalitással bíró grafikai plakátjai és a hivatalos kiadású, országos és helyi szintű

A Magyar Szent Korona Országainak
Vörös Kereszt Egylet jótékony
célú rendezvényét hirdető plakát,
1918. augusztus

rendelkezésekről tájékoztató több száz szöveges falragasz a hátszági hétköznapokba enged betekintést.

A világháborús anyagcsoportban jelentős számban megtalálhatóak a hadviselő felek röplapjai. Az ellenséges csapatok demoralizálása céljából készített nyomtatványokat több száz-as ezres példányszámban szórták széjjel repülőgéppel a frontvonalak fölött. A különféle nyelveken írt, gyakran fordítási és helyesírási hibáktól hemzsegő lapok leginkább az ellenséges fegyveres erő vereségeiről, ember- és hadianyag-vesztéseiről, illetve a szövetségesek

sikereiről számoltak be. Számos példányra egykori megtalálók felírták mikor, és hogyan jutottak e lapokhoz.

Az egykorú és későbbi gyűjtéseknek köszönhetően számottevő az 1918–1919-es időszak kollekciója. A korszak neves művészei által (Bíró Mihály, Tuskay Márton, Dankó Ödön stb.) készített és jól ismert grafikai plakátok mellett közel ezer szöveges falragasz alkotja továbbá a gyűjtemény-részt. A tanácsköztársasági propaganda mellett itt találhatóak a román megszállás dokumentumai, a kommunista uralom ellen szerveződő nemzeti erők kiadványai és a területi

Manno Miltiades:
Most vagy soha!,
1919. november (?)

elszakítások ellen tiltakozó, a hazai illetve a nemzetközi közvélemény figyelmét felhívó plakátok, szórólapok és rendezvények kiadványai.

A második világháború idejéből származó nyomtatványok között – mennyiségét tekintve is – jelentős a röplap-gyűjtemény, amelyben a magyar mellett német, orosz, angol kiadású, különböző nyelvű lapok is megtalálhatóak. A hadviselő felek ezekkel az átállásra, megadásra buzdító kiadványokkal gyakoroltak nyomást a harcoló katonákra, biztonságos és kényelmet biztosító hadifogsággal kecsegtetve őket. A cédulákat

felmutatók számára védelmet ígértek. A frontokon küzdő katonák mellett a polgári lakosság számára is készültek ilyen jellegű kiadványok, a legfrissebb harctéri jelentésekkel.

A gyűjteményben önálló egységet képez az 1956-os forradalom és szabadságharc idején készült több száz nyomtatvány és szórólap.

Igen sokszínű és változatos anyag jellemzi a Magyar Néphadsereg 1989-ig tartó időszakát; oktató falitáblák, belső használatra készült plakátok és szóróanyagok, faliújságok, a Varsói Szerződés tagállamainak brosúrái, hadgyakorlatok és díszszemlék

Katonai belső
használatra kiadott,
felelősségre
figyelmeztető
plakát,
1960–1970-es évek

kiadványai, kiállításokra, katonai rendezvényekre szóló meghívók stb. alkotják ezt az igen gazdag és folyamatosan bővülő anyagcsoportot.

A magyar hadtörténelem nyomtatott dokumentumainak gyűjtése a jelen kiadványaira is

kiterjed, ezért a gyűjtemény legújabb egysége, az 1990-es évektől a jelenig dokumentálja a Magyar Honvédség és szervezeteinek tevékenységét.

Tóth Orsolya

Az Adattár

A múzeumi gyűjteményekben található tárgyak forrásértékének megőrzéséhez és a begyűjtött kulturális javak értelmezéséhez nagyon fontos, hogy megmaradjanak a műtárgyak járulékos, magyarázó és dokumentáló részei, adatai.

A 20. század második felében ezért jöttek létre a történeti múzeumokban az adattárak, amelyek begyűjtik és őrzik ezeket a kiegészítő információkat tartalmazó anyagokat, amelyek természetüknél és tartalmuknál fogva nem számítanak műtárgyaknak, illetve nem mutathatók be kiállításokon.

A múzeumi gyűjtemények gyarapításának alapvető formája a gyűjtés, amelyet dokumentálni kell akár aktív, akár passzív gyűjtőmunkáról van szó. A múzeumokba kerülő tárgyak történeti értékének megőrzéséhez fontos, hogy fennmaradjon a tárgyakhoz kapcsolódó ismeretanyag, a volt tulajdonosoknak és a műtárgyak különleges funkcióinak emléke. Az Adattár olyan anyagok helye is, amelyek segítik a múzeumi munkát, a tudományos feldolgozást és a kiállítások készítését.

A Hadtörténeti Múzeum Adattárában megtalálhatók a múzeum gyűjteményeire vonatkozó

anyagok: az adattári gyűjtő lapok, restaurálási jegyzőkönyvek, nyilvántartások; a múzeum történetével kapcsolatos dokumentumok: rendezvény-naptárak, sajtóanyagok, közművelődési te-

Civil fényképeket tartalmazó családi fotóalbum

vékenység iratanyagai; a kiállítási dokumentációk: forgatókönyvek, látványtervek, tablótükrök; tudományos értékű forrásmunkák: feljegyzések, tanulmányok kéziratai, dokumentummásolatok; a múzeummal kapcsolatos sajtóarchívum újságmásolatai újságkivágatai és digitális média-megjelenések, valamint az úgynevezett adattári fényképek: múzeumtörténeti eseményfotók és műtárgyfotók.

Závodi Szilvia

A Hadtörténeti Múzeum múzeumpedagógiai tevékenysége

A Hadtörténeti Múzeum feladatából fakadóan nagy hangsúlyt fektet a diákok hazafias nevelésére és a magyar hadtörténettel való megismertetésére. A Múzeum kiállításai a Magyar Honvédség múltjának reprezentatív bemutatóhelye, mintegy kapcsolóként funkcionál a magyar fegyveres erők és a civil szféra között. Ennek a feladatnak az ellátása teszi kifejezetten fontossá, hogy a Múzeum ne csupán őrizze és tárlatain kiállítsa az általa gyűjtött műtárgyakat, de azokat a látogatók számára fogyasztható módon prezentálja is. Ebben külön kiemelt szerepet kapnak az intézményrész múzeumpedagógiai foglalkozásai, amelyek elsősorban a tanintézmények diákjai számára teszik feldolgozhatóvá a magyar hadtörténelem fejezeteit.

Az elmúlt évtizedekben egyre inkább megnövekedett az igény a felnőtt látogatók körében is, hogy a múzeumlátogatás során ne csupán a tárlatok egyszerű megtekintésére szorítkozzanak, hanem akár a kiállításokban elhelyezett interaktív érintőképernyőkön keresztül, akár speciális tárlatvezetésekben mélyedhessenek el egy-egy témában. A Múzeum tárlatainak már tervezési fázisában helyet kapnak a múzeumpedagógiai

szempontok is. Erre kiváló példa a „Magyarország a Nagy Háborúban 1914–1918” című állandó kiállítás, amelynek termeiben játékos feladványok várják az érdeklődőket, valamint egy számítógépes program segítségével egy világháborús karakter bőrébe bújva szerepjátékban is részt vehetnek. Ezeknek az interaktív felületeknek köszönhetően az egyéni látogatók számára is élményszerűbbé vált a tárlat megtekintése.

A Múzeum évente átlagosan 500 olyan diákcsoportot fogad, amelyek igénybe veszik az intézményrész múzeumpedagógiai szolgáltatásait. Ennek a növekvő tendenciának köszönhetően a csoportok időpontfoglalását és programigényét a Múzeum múzeumpedagógiai osztálya központilag kezeli, külön ügyelve a kiállítóterem kapacitására és a rendelkezésre álló múzeumpedagógiai eszközök arányos elosztására. A foglalkozások kialakításakor fontos szempont, hogy azok igazodjanak a nemzeti keretantetervhez, ezáltal segítve/kiegészítve a pedagógusok munkáját. A Hadtörténeti Múzeum múzeumpedagógiai szolgáltatásai jellegüknek megfelelően több típusba sorolhatóak, ezen felül korcsoportonként is elkülönülnek. A múzeumban az alábbi fő szolgáltatástípusok érhetőek el:

Múzeumpedagógiai foglalkozások a Múzeum különböző helyszínein

múzeumpedagógiai foglalkozások, kézbe vehető hadtörténelem, fegyverbemutatók, tárlatvezetések és vártörténeti séták.

A múzeumpedagógiai foglalkozások kínálata történeti korszakokra, illetve a magyarság története szempontjából kiemelkedően jelentős katonai konfliktusokra bontva nyújt programokat. Az idelátogató diákcsoportok számára adott a lehetőség, hogy a tanulmányaikhoz igazodó előadásokon vehessenek részt. Legyen szó akár a honfoglalás hadi eseményeiről, Mátyás zsoldos haderejéről, vagy a török elleni végvárrendszerről. Különösen hangsúlyos szerepet kap az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc hadseregének bemutatása, valamint a Nagy Háború eseményei, amelynek centenáriuma alkalmából a múzeum munkatársai új foglalkozásokkal is gazdagították a programkínálatot. A második világhégés és az 1956-os forradalom bemutatásán kívül igény szerint speciális előadások is kérhetők. A foglalkozások egy része magukban a tárlatokban, míg egy jelentős részük külön foglalkoztató termekben zajlik, az adott témától függően. A foglalkozások során a fő hangsúly az élményszerű oktatáson van. Az egyes témák során a kor hadviselése, harceszközei markánsabban jelennek meg, mint a tényleges harci események (amelyek természetesen ismertetésre kerülnek). A foglalkozásokon a diákok aktív részesei a programnak, tanulásukat kvízkérdések és az alapvetően párbeszédre épülő előadásmód is segíti. A foglalkozások általános jellemzője a szemléltetőeszközök széleskörű alkalmazása, úgymint fegyver- és viseletmásolatok, filmrészletek.

A kézbe vehető hadtörténelem elnevezés kifejezetten az óvodáskorúak és általános iskola alsó tagozatos diákok kézműves foglalkozással egybekötött programjait takarja. Ezen típusú foglalkozások során a Honvédség jelképeivel, alapfogalmakkal ismertetjük meg a diákokat játékos formában, igazodva a pedagógiai eszköztárhoz, a bábjáték és a szerepjáték kiemelt helyet

Fegyverbemutató a Fegyvertárban

kap a foglalkozás során. Zárásképp a résztvevők a Honvédséghez köthető felszerelési tárgyakat készítenek maguknak, amiket emlékként magukkal vihetnek.

A különböző fegyverbemutatók olyan történeti előadások, amelyek a haditechnika világába kalauzolják el az érdeklődőket. A fegyverbemutatókat jellegüknél fogva elsősorban a középiskolások számára ajánljuk. Az előadások során egyes fegyvertípusok (Íjtól a gépkarabélyig) vagy egy-egy történelmi korszak haderejének fegyverzete (A szabadságharc fegyverei 1848–1849) kerül ismertetésre. A program során kiemelten foglalkozunk egyes fegyverek működésével, illetve a harcászatra gyakorolt hatásukkal, ebben a levetített animációkon kívül az egyes fegyverekről készült korhű másolatok nyújtanak segítségét.

A másolatoknak köszönhetően – amelyeket a diákok közelről megnézhetnek, illetve kézbe is vehetnek – a résztvevők számára a vizsgált kor a szó szoros értelmében is közelebb kerül.

Természetesen a klasszikusnak tekinthető tárlatvezetések is megtalálhatóak a kínálatban, amelyek során kollégáink szakszerűen kísérik végig a látogatókat állandó kiállításainkon. Külön programként, főként vidéki csoportok számára, vártörténeti sétákra is lehet jelentkezni, ahol a Budai Vár (had)története kerül bemutatásra.

Az intézmény múzeumpedagógiai osztálya végzi a múzeum épületén kívül, külső helyszíneken való megjelenést is. A különböző rendezvényeken (például Múzeumok Majálisa, Sziget Fesztivál) vándorkiállításokkal és kisebb bemutatókkal, kézműves foglalkozásokkal

Kézműves foglalkozás óvodások számára

népszerűsítjük az intézményt. Az elmúlt években – részben a Múzeumok Őszi Fesztiválján való aktív részvételnek köszönhetően – számos iskola kéri fel a múzeumot, hogy a tanintézményben kihelyezett múzeumpedagógiai foglalkozásokat tartson. Az ilyen esetekre az intézmény előre összeállított programokkal és szemléltető eszközökkel készül.

A Hadtörténeti Múzeum múzeumpedagógiai munkája önmagát folyamatosan fejlesztve, lépést tartva az új múzeumi irányzatokkal a múzeum szerves részeként járul hozzá, hogy a magyar hadtörténet és a magyar honvédek dicső pillanatait közel hozza a múzeumi közönség számára.

Balogh Máté

Vársétán résztvevők csoportja

A HADTÖRTÉNETI INTÉZET

FERENCZ,
ISTEN Kegyelmeiből a Romai fenséges
Mátyási hercegnek, és Erdélyi Országának
FEJEDELME,
Károly Antalnak Magyar Ország Rólcának
U R A,
Szekélyek
PO INSA XVA
A Szabadságért, a Jogi és Polgári Magyar
Köztársaságért
FEJEDELME,
Miklós Mihály
HERCZOG,
Közös Urunk
CZUKUSZ (MÁRNIA).

A Hadtörténeti Intézet szervezeti kerete és kutatásai

A hadtörténeti kutatások szervezeti keretét 1973 és 1984 között intézményünkben a Hadtörténelmi Osztály jelentette. Az időszak legjelentősebb feladata a kétkötetes Magyarország hadtörténete című kézikönyv elkészítése volt, ami 1984–85-ben jelent meg. Ehhez hasonló összefoglaló munka először készült el a hazai historiográfia történetében, amit ekkora már évek óta a pártállami befolyástól való eltávolodás jellemzett – bár ez inkább az 1914 előtti fejezetekben érzékelhető. Az 1980-as években került sor a kutatói állomány azóta is legnagyobb mértékű fiatalítására, ami polgári egyetemeken is képzett, új személetű, a nyugati történetírásban is jártas munkatársak pályakezdését tette lehetővé.

Ebben az értelemben az 1989-es rendszerváltás nem jelentett radikális szakítást a kutatási irányokban, bár azok kétségkívül gazdagodtak, különösen a második világháború és a Néphadsereg időszakának és az 1956-os forradalom és szabadságharc új szemléletű kutatásával. A Horthy-korszak tisztikara szociológiai összetételének kutatása és eredményeinek kötetekben való közzététele még 1987-ben megkezdődött, de a politikailag kényesebb tábori csendőrség történetéről szóló kötet már csak 1990-ben jelenhetett meg. A magyar 2. Hadsereg második világháborús történetének, különösen a doni katasztrófához

vezető 1942–43. évi történetének kutatása is korábban kezdődött, de az első nagy monográfia csak 1994-ben jelenhetett meg. A két világháború közötti hadiiparról az első alapvető feldolgozás 1981-ben jelent meg, amit azután örövendetesen követtek a 2010-es években újabb magyar és angol nyelvű kötetek.

1991-től a Hadtörténeti Intézet ismét a Hadtörténeti Intézet és Múzeum önálló igazgatóságává vált, de ezzel párhuzamosan szembe kellett nézni azzal a körülménnyel, hogy a rendszerváltás után a hadsereg vezetése nem tartott igényt a korábbi „propaganda” funkcióra, a rövid brosrák készítésére, ami a korábbiakban a kollégák egyik alapvető feladata volt. Az Intézmény felügyeletét ekkor a Politikai Főcsoportfőnökség helyett a Honvédelmi Minisztérium politikai, majd parlamenti államtitkára vette át, ami teljes kutatási szabadságot eredményezett, de sokkal kisebb létszámkeretet tett lehetővé. Ez indokolta, hogy 2005-ben az Intézet szervezetébe integrálódott a korábban önálló igazgatóságként működő Hadtörténeti Könyvtár és a Hadtörténelmi Közlemények Szerkesztősége.

A szűkebb létszámkeretek között is a Hadtörténeti Intézet, a Nemzetvédelmi Egyetem, majd később Nemzeti Közszolgálati Egyetem hadtörténetészei mellett megtartotta az országban kivívott meghatározó pozícióját a hadtörténelmi

„A központi hatalmak legjelentősebb győzelme a Nagy Háború olasz frontján: a caporettói áttörés, 1917” című nemzetközi tudományos konferencia, 2017. november 9.

kutatások területén. A szabadságharcok és honvédő háborúk, így a Rákóczi-szabadságharc és az 1848–1849-es forradalom és függetlenségi háború, az 1956-os forradalom és szabadságharc, különösen annak katona áldozatainak kutatásának mindmáig legfontosabb központja.

A diszciplína nemzetközi beágyazottsága az előbb elmondottakat tükrözi. Az 1938 óta megrendezett éves nagy nemzetközi hadtörténeti kongresszusokon a magyar részvétel már az 1970-es évektől helyreállt, s személy szerint Zachar Józsefnek köszönhetően az éves magyarországi előadások hagyománya is megteremtődött. 2001 óta az Intézet aktív tagja a Partnership for Peace támogatásával működő Conflict Studies Working Groupnak, amely 2003-ban tartotta konferenciáját Budapesten. A nemzetközi hadtörténeti társaság folyóiratában, a „Revue

Internationale d’histoire militaire”-ben való magyar közreműködés is megmaradt, sőt 2003-ban egy önálló magyar számot jelentettek meg. A francia–magyar hadtörténeti együttműködés eredménye számos francia nyelvű kötet mellett a „Revue d’histoire militaire” újabb magyar száma 2013-ban. A hazai kutatások ismertté tételében rendkívül sokat tett Király Béla angol nyelvű hadtörténeti sorozata a Columbia University Pressnél, amelyben öt kötetet írtak a munkatársak.

Az Intézményt övező társadalmi megbecsülés és fokozott elvárások eredménye, hogy a történészek a hazai emlékezetpolitika alakításában is aktív szerepet kaptak. Az emlékező eseményein, a nemzeti ünnepeken, a nemzeti emlék- és gyásznapokon a munkatársak számtalan emlékbeszédet tartanak, ugyanakkor

Görgei mint politikus 4.

A család:

Szepes megyében fontos szerepet játszanak

Evangelikusok

Részvétel a „függetlenségi”
küzdelmekben

A nagypapa a francia
háborúban esik el

Maubeuge-nél

„Függetlenségi” és királyhű
hagyomány

Tudományos
emlékkonferencia
Görgei Artúr
születésének 200.
évfordulója alkalmából,
2018. január 30.

A Magyarország hadtörténete című kézikönyv III–IV. kötete a kiadvány bemutatóján, 2018. május 16.

tudományos kiadványokkal, monográfiákkal és forráskiadásokkal árnyalják tudományos és népszerűsítő ismereteinket. Számos alkalommal nemzeti évfordulóink országos, illetve tárca szinten központi rendező szerve volt az Intézmény (2005-ben a második világháború befejeződésének 60. évfordulója; 2006, 2016: 1956-os emlékév, Nándorfehérvár és Kapisztrán Szt. János évfordulója; 2007: Pozsonyi csata, 2008: A Honvédség megalapításának 160. évfordulója, Mátyás király évforduló; 2010: Hadik András születése; 2011: a Rákóczi-szabadságharc tricentenáriuma; 2013: Lipcsei csata, 2014: Gábor Áron emlékév, a szentgotthárdi csata évfordulója, 2016: Zrínyi Miklós a költő, hadvezér halálának 350. évfordulója, 2017: Szent László emlékév; 2014–18: az első világháború centenáriuma, 2018: Görgei 200.; 170 éves a Magyar Honvédség).

Az ezredforduló előtti évtizedekre a hadtörténelem nem egyszerűen nagykorúvá vált, hanem maga is komoly mértékű specializációment át, s ma a „hadtörténelem” már megannyi szakmai részterület „segédtudományai” gyűjtőfogalmának tekinthető. Ennek jegyében nyert létjogosultságot a kutatásban a csatatérkutatás, a hadirégészet, a hadiipari kutatások, vagy éppen a hatalom és emlékezet vizsgálata.

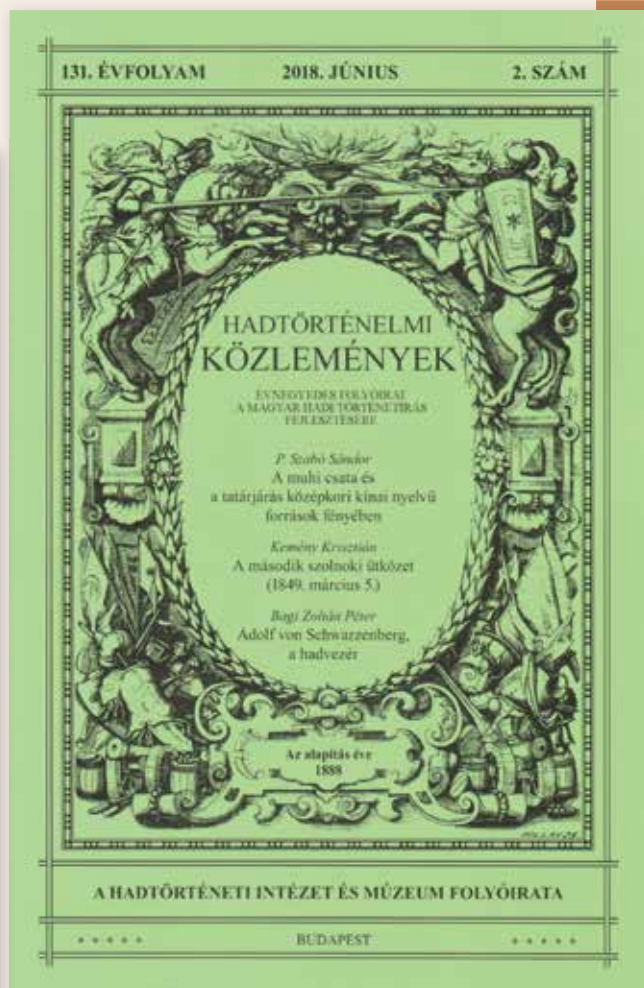
Az 1991 és 2017 közötti időszakot többszáz magyar és idegennyelvű tanulmány, közlemény, hazai és nemzetközi konferencia előadás mellett a Hadtörténelmi Intézet és Múzeum Könyvtára sorozatának 33 kötete fémjelzi. Az időszak legjelentősebb vállalkozása az új, négy kötetes Magyarország hadtörténete című reprezentatív kézikönyv megjelentetése (2016–2019).

Veszprémy László

A Hadtörténelmi Közlemények című tudományos folyóirat és a Hadtörténelmi Közlemények Szerkesztősége

A Hadtörténelmi Közleményeket, a Hadtörténelmi Intézet és Múzeum negyedévente megjelenő tudományos folyóiratát a Magyar Tudományos Akadémia alapította 1888-ban „a magyar hadi történetírás fejlesztésére”. Kisebb megszakításokkal (1898–1909, 1944–1953) azóta folyamatosan fennáll, 2018-ban 131. évfolyamánál tart. Magyarország második legrégebbi társadalomtudományi orgánusaként a kezdetektől jelentős szerepet játszik a hazai (had)történetírás fejlődésében, a magyar hadtörténelmi irodalom gazdagításában és mindmáig egyetlen publikációs fóruma a tudományág művelőinek. Évente több mint ezer oldalon teszi közzé a magyar és a kapcsolódó egyetemes hadtörténelem új kutatási eredményeit (*militaria hungarica*).

A nagymúltú folyóiratot az alapítástól 1944-ig az MTA adta ki, 1922–1929 között a M. kir. Hadtörténelmi Levéltárral közösen, a Honvédelmi Minisztérium anyagi támogatásával jelenik meg. A második világháború előtti időszakban az Akadémia Hadtörténelmi Bizottsága által megbízott kiváló hadtörténészek szerkesztették, a Hadtörténelmi Bizottság egyes tagjaiból álló szerkesztőbizottság közreműködésével. A Magyar Tudományos Akadémia katona tagjai közül többen a folyóirat főszerkesztőiként – így például Rónai Horváth Jenő (1888–1909), Pilch Jenő (1914–1921) és Gyalóky Jenő (1922–1943) – magas színvonalú, a szűkebb értelemben vett hadtudományt a társadalomtudományok felé kitágító, mai napig is követett szerkesztői szemléletet honosítottak meg.

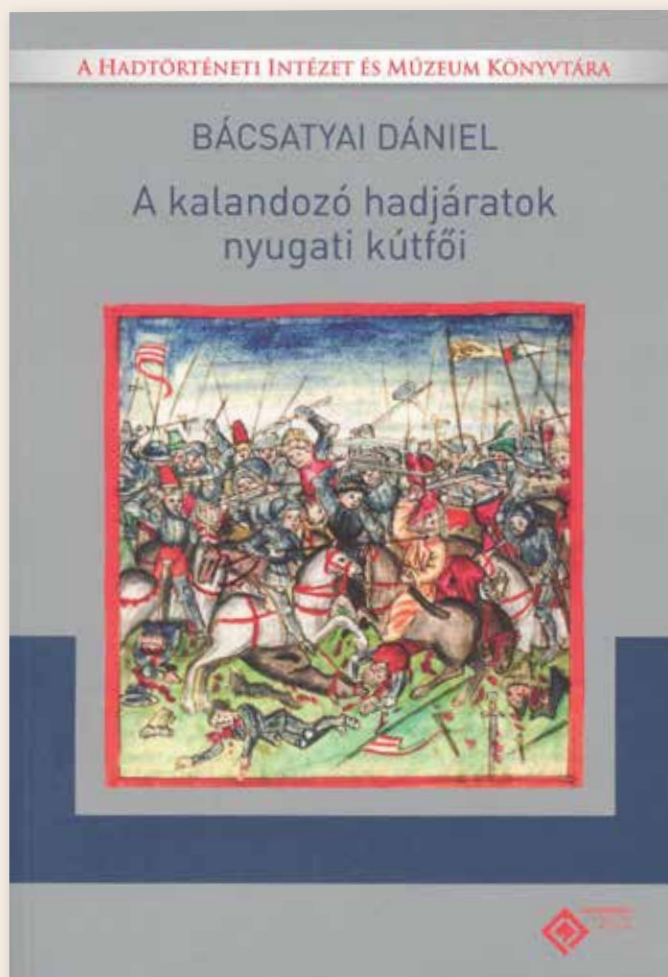

A Hadtörténelmi Közlemények borítója

A Hadtörténelmi Közleményeket 1954-től saját tudományos folyóiratoként a Hadtörténelmi Intézet és Múzeum jelenteti meg, az MTA II. Osztálya Történettudományi Bizottságának szakmai felügyelete alatt. A folyóirat a Hadtörténelmi Közlemények Szerkesztőségében készül. Az MTA a folyóiratok között a legmagasabb kategóriába sorolta („A” kategória). A folyóirat szerkesztését jelenleg az intézmény által megbízott főszerkesztő és szerkesztő(k) végzi(k). Munkájukat, a régi hagyományokhoz híven, tekintélyes magyar és külföldi szakemberekből

álló szerkesztő bizottság és tanácsadó testület segíti, tagjai között a legutóbbi időkig Benda Kálmán, Szakály Ferenc és Engel Pál, Székely György akadémikusokkal, napjainkban pedig M. Szabó Miklóssal. A folyóiratban kizárólag két független lektori vélemény alapján a szerkesztőbizottság által elfogadott írások jelennek meg. A folyóirat mára gyakorlatilag ötnyelvűvé vált, egyedülként a hazai és európai történelmi folyóiratok között. Nemcsak az írások végén közöl angol, német, francia és orosz nyelven tartalmi összefoglalókat és ötnyelvű tartalomjegyzéket

A „Hadtörténeti Intézet és Múzeum Könyvtára” című sorozat néhány kötetének borítója

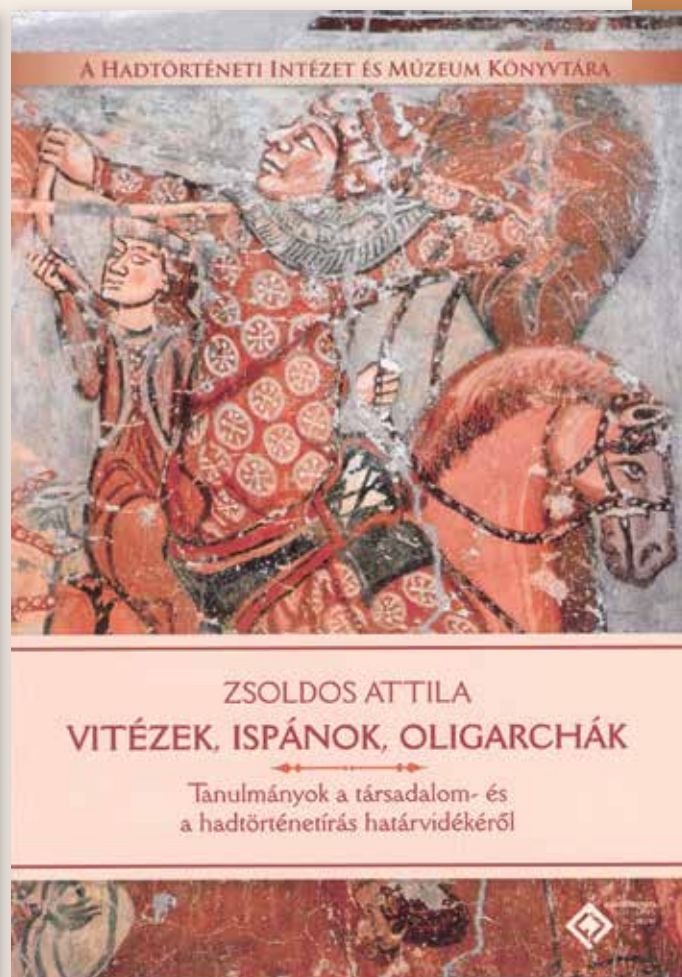
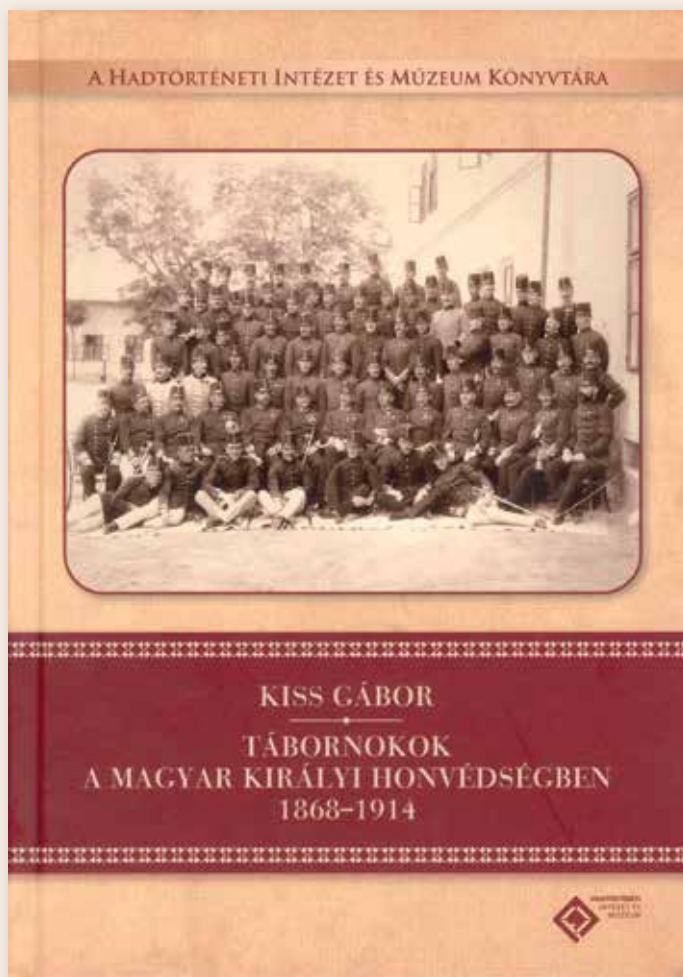
a külföldi szakemberek számára is, hanem 2015 óta rendszeresen közöl a felsorolt idegen nyelveken tanulmányokat. Szakmailag megbecsült, nemzetközi hírű osztrák, francia, német, orosz, szlovák, olasz, román, szerb történészek jelentetik meg tanulmányaikat a folyóiratban.

A Hadtörténelmi Közlemények 1888-as alapítása óta a magyar nemzeti tudat és önértékelés alakításának egyik nagyon fontos folyóiratává lett. A hazai történészek – nem csak hadtörténészek – színe-java írt és ír a folyóiratba, amely tanulmányanyagát tekintve rendkívüli tartalmi gazdagságban vizsgálja a magyar történelmet. A folyóiratot gazdag forrás- és visszaemlékezés-rovata egyfajta magyar történelmi szövegyűjteménnyé is teszi. Egyedülálló módon évtizedek óta segíti a kutatók munkáját, illetve ad

fogódzót a laikus, érdeklődő olvasók számára azáltal, hogy rendszeresen jelentet meg válogatott hadtudományi bibliográfiát. Szemle rovatában a legjelentősebb hazai és külföldi hadtörténeti szakirodalomból naprakészen közöl recenziókat, a Krónika rovatban pedig beszámolókat a legfontosabb hazai és külföldi konferenciákról és kiállításokról.

Az utóbbi években a folyóirat tovább növelte elismertségét a szakmai körökben, és a tudományegyetemeken folyó történelemoktatásban is megbecsült helyet vívott ki magának. Az egyik legmagasabb színvonalú magyarországi tudományos orgánusként tartják számon. Nyomtatott formában jelenik meg, de saját honlapján fél év késéssel minden 1888 óta megjelent szám elérhető, letölthető.

A Hadtörténelmi Közlemények tanulmányai, forrás- és visszaemlékezés-közlései révén a szélesebb olvasóközönség körében is folyamatosan növekvő népszerűsége és keresettsége tett szert, amit jól mutat a hazai és külföldi előfizetők magas száma, továbbá a több mint 300 magyarországi könyvtárból érkező olvasottsági adatok, s nem utolsósorban a folyóirat honlapjára ellátogatók több tízezres és folyamatosan bővülő köre. Szakmai körökben kiemelkedően magas színvonalú folyóiratként tartják számon, melynek írói gárdájához tartozni a fentiek miatt megtiszteltetésnek számít. Mindennek bizonyságaként a folyóirat bekerült a Magyar Elektronikus Könyvtár (MEK) gyűjteményébe, hozzáférhető az Országos Széchényi Könyvtár honlapjának Elektronikus Periodika Archívumában (EPA),

nem utolsó sorban a Nemzeti Kulturális Alap az utóbbi években folyamatosan nagyon jelentős pályázati forrástámogatásban részesíti.

A Szerkesztőségben napjainkban a Hadtörténelmi Közlemények számainak megalkotásán kívül a Hadtörténelmi Intézet és Múzeum tudományos kiadványai megjelentetésének szakmai koordinációja és a múzeumi kiadványok kivételével monográfiák, forrásközlő kötetek szerkesztése történik. Az elmúlt bő évtizedben, 2005 óta a nagy népszerűségnek örvendő „Hadtörténelmi Intézet és Múzeum Könyvtára” című sorozatban 33 kötetet jelentetett meg, ezen kívül közel ugyanennyi egyéb monográfiát, forráskiadványt rendeztek sajtó alá a munkatársak.

Kincses Katalin Mária

A Hadtörténeti Könyvtár közel száz éve

A KEZDETEK, 1920–1923

A Hadtörténeti Könyvtár országos szakkönyvtár. Magyarország legjelentősebb hadtudományi-hadtörténeti dokumentumgyűjteménye. A honvédség egyetlen nyilvános szakkönyvtára, amelyben a hadtörténelem iránt érdeklődő olvasók, kutatók hozzájuthatnak a hazánkban elérhető, szinte összes fontos hadtörténelmi információhoz, legyen az régebbi, vagy akár a legújabb kor szakirodalma.

Gabányi János alezredes, a honvédelmi miniszter fennhatósága alatt 1918-ban megalapított Hadtörténelmi Levéltár és Múzeum első parancsnoka 1919 őszén szorgalmazta a katonai könyvtárak helyzetének mielőbbi rendezését. A koncepció szerint a m. kir. Hadtörténelmi Levéltár és Múzeumban katonai tudományos, a Katonai Tudományos Tiszti Kaszinó Egyletben pedig „tudományos és társadalmi” Katonai Központi Könyvtár létrehozását képzelték el.

Az anyaintézmény 1920-as átalakulásával egyidejűleg kiadott Szervi határozmányok szabta meg az új működési struktúrát, benne a könyvtárét is. A könyvtár szervezésével és vezetésével a kezdetekkor Pilch Jenő alezredes – az MTA rendes tagja – kapott megbízást, aki egészen az évtized végéig annak vezetője, később igazgatója maradt. A könyvtár – akárcsak az intézmény egésze – 1920-ban az Országos Levéltár épületének 3. és 4. emeletén kezdte

meg működését. A berendezkedést, az állomány elhelyezését és a hivatali munka megindítását követően a bibliotéka 1921. április 1-jén nyitotta meg szolgáltatásait az olvasóközönség számára.

A gyűjtemény robbanásszerű növekedését a hadsereg átszervezésének következtében megszűnő alakulatok könyvállománya hozta, amely az alapítást követő években szinte rázúdult a könyvtárra.

A Hadilevéltár a trianoni békeszerződés végrehajtásának eredményeként 1922-ben kétszer is új alárendeltségbe került: júliustól a Belügy-, majd novembertől a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium lett a fenntartója. Az átszervezést követően 1923-ban készült el a Szolgálati utasítás a magyar királyi Hadilevéltár és Múzeum számára, amelyben az V. § szólt az intézmény könyvtári csoportjáról. Részletesen szabályozta a könyvtár alárendeltségét, gyűjtőkörét, személyi állományát, a nyilvántartási rendet és az olvasói használatot. Ekkor rögzítették a könyvtár szervezeti felosztását is, amely három osztályból állt.

A könyvtári anyag nyilvántartása belső és külső felhasználók szerint különült el. Belső használatra betűrendes szak- és helyszín szerinti címjegyzék szolgált; külső használatra nyomtatott címjegyzékek.

Az utasítás a leltározásról és a selejtezésről is rendelkezett. Évente egyszer mindenképpen leltározni kellett, még hozzá olyan időszakban, amikor a könyvtárat a közönség a legkevésbé használta.

A KASZINÓBAN, 1923–1945

Az 1923-as esztendő más tekintetben is vízválasztót jelentett: a könyvtár ez év őszén szervezetileg egyesült az Országos Tiszti Tudományos és Kaszinó Egyesület Könyvtárával és az Országos Levéltár épületéből a Váci utca 38. szám alá költözött. Az összevonás jelentős terheket rótt a Könyvtár dolgozóira, hiszen a Kaszinó Könyvtára több mint 30 ezer, többségében szépirodalmi művet számlált. Az egyesülés dacára a Kaszinó könyvanyaga továbbra is önálló egységet képezett; a leltárakat és az iktatókönyveket ennek megfelelően külön kezelték. Az első emeletre beköltöző Könyvtár ezt követően kapta a Honvéd Központi Könyvtár elnevezést.

A Honvéd Központi Könyvtár munkatársai az új épületben 1924 elején kezdték meg a könyvtári feldolgozó munkát. Tekintettel arra, hogy a Kaszinó könyvtára teljesen feldolgozatlan

volt, az egész állományt újra kellett leltározni. E munkával, és a szerző szerinti betűrendes címjegyzék összeállításával 1926-ra végeztek. Ezzel egyidejűleg kezdődött meg a Honvéd Központi Könyvtárban a katalogizálás és szakozás bevezetése.

A könyvtári szolgáltatások köre is lassacskán ugyan, de bővült: az 1930-as évek elején megszervezték a referenz szolgálatot és kikülönített tájékoztató könyvtárat állítottak fel. A kölcsönzést igen szigorú feltételek szabályozták. A Kaszinó és a Honvéd Központi Könyvtár számára külön-külön szabályozó volt érvényben.

A Honvéd Központi Könyvtár látogatóinak köre ebben az időszakban rendkívül szűk volt, amelyben a civil szféra szolgáltatásokból történt kizárása is szerepet játszott. A katonai olvasókörzönység számára heti két teljes nap és két délután állt rendelkezésre könyvtárlátogatás céljára.

A könyvtár állománya
1924-ben

A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚ UTÁN, 1945–1952

A második világháború időszakában a szövetséges légi támadásokat és Budapest ostromát a gyűjtemény hadtudományi ritkaságai az épület pincéjében, beládázva vészelték át. 1945 májusában a könyvtár korábbi vezetőjét, Erdélyi Gyula ezredest a Honvéd Levéltár és Múzeum vezetőjévé nevezték ki, így a Honvéd Központi Könyvtárat – az állomány feletti tulajdonjog fenntartása mellett – néhány évig a Kaszinó működtette.

A háborút megrázkódtatás nélkül túlélte a gyűjtemény szomorúan kezdte a békés éveket. 1945 során egy rövidzárlat okozta tűz, majd az azt követő oltás okozott jelentős kárt: elégett a teljes, mintegy 200.000 cédulából álló katalógus,

valamint megsemmisült körülbelül 5000 kötetnyi könyv. A károk felmérése és az állomány ismételt gyarapítása 1946–1947 folyamán indult meg teljes lendülettel. A Hadtörténelmi Levéltár korábbi helyéről történő kiköltöztetése miatt 1946-ban felmérték a korábban hátrahagyott tudományos kézikönyvtár anyagát.

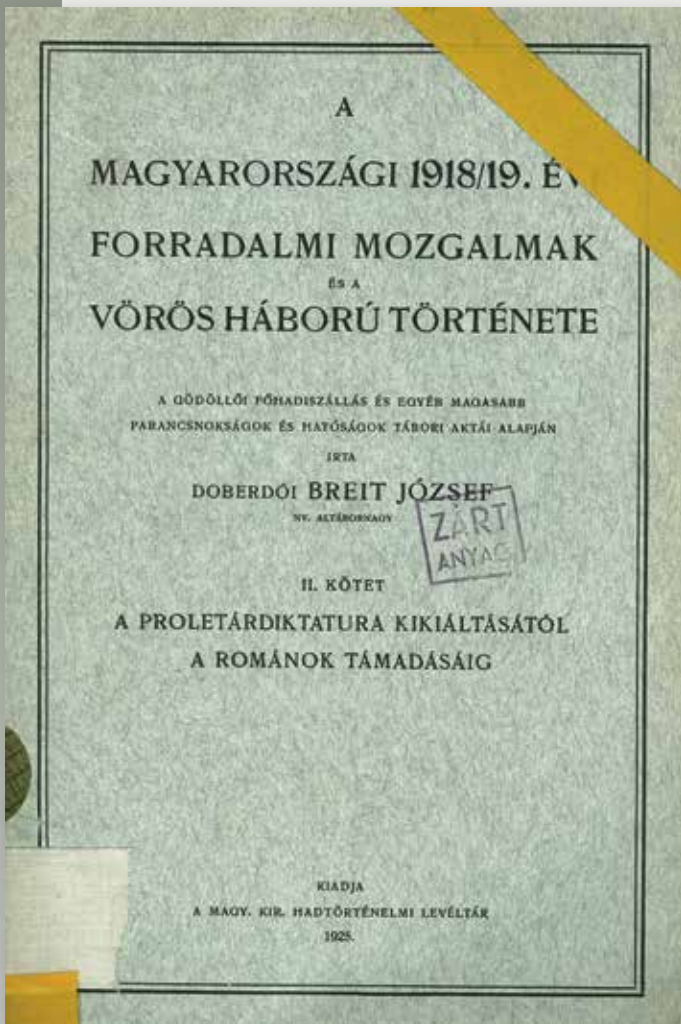
1947-ben a Hadtörténelmi Levéltár és Múzeum parancsot kapott a hadsereg átalakítása során megszűnt helyőrségi könyvtári gyűjtemények átvételére.

1950. szeptembertől a honvédelmi miniszter megszüntette Honvéd Levéltár és Múzeumot, egyidejűleg önálló intézményként létrehozta a Hadtörténelmi Levéltár és Hadtörténelmi Múzeum szervezeti egységeket. Ekkor változott a könyvtár neve is Hadtörténelmi Könyvtárra, és még abban az évben, december 27-én, az I. honvéd kerületi parancsnokság épületéből, nagy nehézségekkel járó költöztetés után a Vitézi Rend központi székházának volt épületében, az Üllői út 8. szám alatt nyitotta meg újra kapuit.

A korábbi két nappal ellentétben az olvasók számára minden hétköznap délután és már szombaton délelőtt is látogatható volt a könyvtár. Kölcsönzési joggal az aktív katonai állományon kívül már nyugállományúak, a sorállomány és a honvédségi polgári alkalmazottak is rendelkeztek. Az új épületben lett lehetőség külön folyóirat-olvasó kialakítására is, a Hadtörténelmi Intézetbe felköltözött Térképtár helyén, így egy régi adósságot sikerült végre rendeznie a könyvtárnak.

A gyűjtőkört is az új idők szavának megfelelően módosították, a gyűjtőkörbe nem tartozó muzeális anyagot a Hadtörténelmi Múzeumnak adták át.

A „Zárt” gyűjtemény Z37 leltári számú tétele

ÚTON A SZAKKÖNYVTÁR FELÉ, 1953–1958

Az 1953-as esztendő során hangsúlyozottan kerültek előtérbe a minőségi szempontok. A szakmai problémák megoldása érdekében a Hadtörténelmi Könyvtár vezetése – igen előremutató módon – kérte előjáró parancsnokságát, hogy szakértőkkel vizsgálta meg és elemezze a könyvtár helyzetét, segítsen kidolgozni a korszerű feldolgozás irányelveit. A bizottság javaslatára ekkor került először (!) könyvtár szakot egyetemen végzett személy az intézmény élére. A szakfelügyelet véleménye alapján, 1953-tól új küldetésnek megfelelően a Könyvtár neve Hadtudományi Könyvtár lett. Az ekkor végrehajtott változások sorával alapozták meg egy modern szakkönyvtár létrejöttét.

Teljesen megújították a kölcsönzési rendszert. A raktárak túlterheltségét csökkentendő, a nyári hónapok folyamán átfogó selejtezést és átrendezést hajtottak végre. Megkezdhetők a különgyűjtemények feltárását.

A szakfelügyelet iránymutatásának megfelelően megkezdtek a hadtudomány országos tudományos címjegyzékének elkészítését. Ebben az időszakban állította össze a könyvtár a Hadtörténelmi Közlemények 1888–1943 közti éveinek repertóriumát, továbbá a könyvtár három munkatársa vett részt a Magyar Enciklopédia hadtörténelmi cikkeinek megírásában.

A kutatói, olvasói bázis jelentős növekedését hozta, hogy az olvasók körét kibővítették azon külsősökkel, akik a könyvtár vezetőjétől látogatási engedélyt kaptak. Meghosszabbították a nyitvatartási időt: hétköznap 9–20 óráig, szombaton 9–13 óráig várták az olvasókat. A kölcsönzést is kiterjesztették a többpéldányos művekre. Az Üllői úti épület első emeletén berendezett korszerű olvasóterem 18 kutatói helyet fogadta látogatóit.

A HADTÖRTÉNELMI, MAJD HADTUDOMÁNYI INTÉZET ÉGISZE ALATT, 1959–1975

A Hadtudományi Könyvtár életében az 1959-es esztendő újabb változást hozott: a honvédelmi miniszter 1958. október 14-i parancsa megint egyesítette a Levéltárat és a Múzeumot. Az átszervezés eredményeként költözött vissza a könyvtár a Várba, egy fedél alá az 1937-től már a Nándor-laktanyában működő Hadtörténelmi Intézet és Múzeummal. A Hadtörténelmi Intézet szerves részévé vált, de a továbbra is autonóm könyvtár, a múzeumi épület második emeletén, 1959. március elsejétől fogadta az olvasókat.

A hadtudományi kutatások az 1960-as évek második felére mind fontosabb szerepet tölthettek be a hadsereg felső, tervezési szintjein. E folyamat részeként – a Néphadsereg 1967-ben megtartott III. tudományos konferenciája megállapításainak

következtében – átfogó koncepció készült egy központi tudományos szerv felállítására. Az 1968-ban kiadott 025. számú honvédelmi miniszteri parancssal jött létre a Hadtudományi Intézet, amelynek feladata a hadsereg fejlesztéséhez szükséges döntések meghozatalához kellő tudományos alapok előkészítése és kidolgozása volt. E szervezeten belül a könyvtár a Hadtudományi Intézet alárendeltségében létrehozott Tájékoztató Osztályként lett integrálva mint Hadtudományi Könyvtár és Dokumentációs Központ. A gyűjtemény elhelyezése az alárendeltség következtében nem változott, olvasóit továbbra is a megszokott helyen fogadta. Jelentős változás volt azonban, hogy a könyvtár tagja lehetett már minden felnőtt, személyi igazolvánnyal rendelkező állampolgár.

Az új szervezetben a gyűjtemény kiegészítő feladataiként a tudományos munkához szükséges szakkönyvtári hálózat megteremtése és a tájékoztatás biztosítása lett meghatározva.

Az olvasószolgálat hétköznap 10–16 óra és szombaton 9–12 óra között várta az érdeklődőket.

A Hadtudományi Könyvtár korszerű olvasóterme 1973-ban

A gyűjtőkör új feladatoknak megfelelően természetesen kiegészült. Az ekkori meghatározás szerint beletartozott a „Teljes magyar katonai, továbbá a hadtudomány témakörébe tartozó fontosabb külföldi szakirodalom.”

Az 1970-es évek első felében a Néphadseregben folyó tudományos kutatómunka megszervezésével, átalakításával több fórum is intenzíven foglalkozott. A komplex hadtudományi kutatásokhoz a Hadtudományi Könyvtár a fentiekben felsorolt, folyamatos tájékoztatási és kutatástámogatási tevékenységgel járult hozzá.

A könyvtár presztízsét jelentősen növelte az 5/1973. számú vezérkari főnöki utasítás, amely meghatározta az új hadtudományi könyvtári és dokumentációs hálózat működési kereteit. Ennek értelmében a Hadtudományi Könyvtár és Dokumentációs Központ vezetése alá tartozott mind a 13 ekkor működő katonai szakkönyvtár.

ÚJRA A HADTÖRTÉNETI INTÉZET ÉS MÚZEUMBAN, 1975–1997

A Hadtudományi Intézet 1975. július 15-én életbe lépett 015. számú honvédelmi miniszteri paranccsal történt váratlan megszüntetésével egyidejűleg a könyvtár feladatköre is gyökeresen átalakult, valamint ezzel párhuzamosan a honvédségen belüli tudományos tevékenység egész rendszere.

Az új helyzetben – logikus következményként – a Hadtudományi Könyvtár Hadtörténelmi Intézet és Múzeumon belüli státuszával kapcsolatban 1976-ban belső egyeztetést tartottak, amelynek során a Múzeumi Könyvgyűjtemény és a Hadtudományi Könyvtár gyűjtőkörét, intézményen belüli funkcióit igyekeztek elhatárolni és a megváltozott helyzetnek megfelelően újra szabályozni.

A Kulturális Minisztérium által kiadott, 1979-től életbe lépő új országos könyvtári ren-

delben már az országos feladatkörű könyvtárak sorában találkozhatunk a Hadtudományi Könyvtárral. A könyvtár presztízse szempontjából komoly szakmai sikert jelentett, amikor 1981-ben a művelődési miniszter – a Zrínyi Akadémia Könyvtárával egyidejűleg – a Hadtudományi Könyvtárat hivatalosan is tudományos könyvtárrá minősítette.

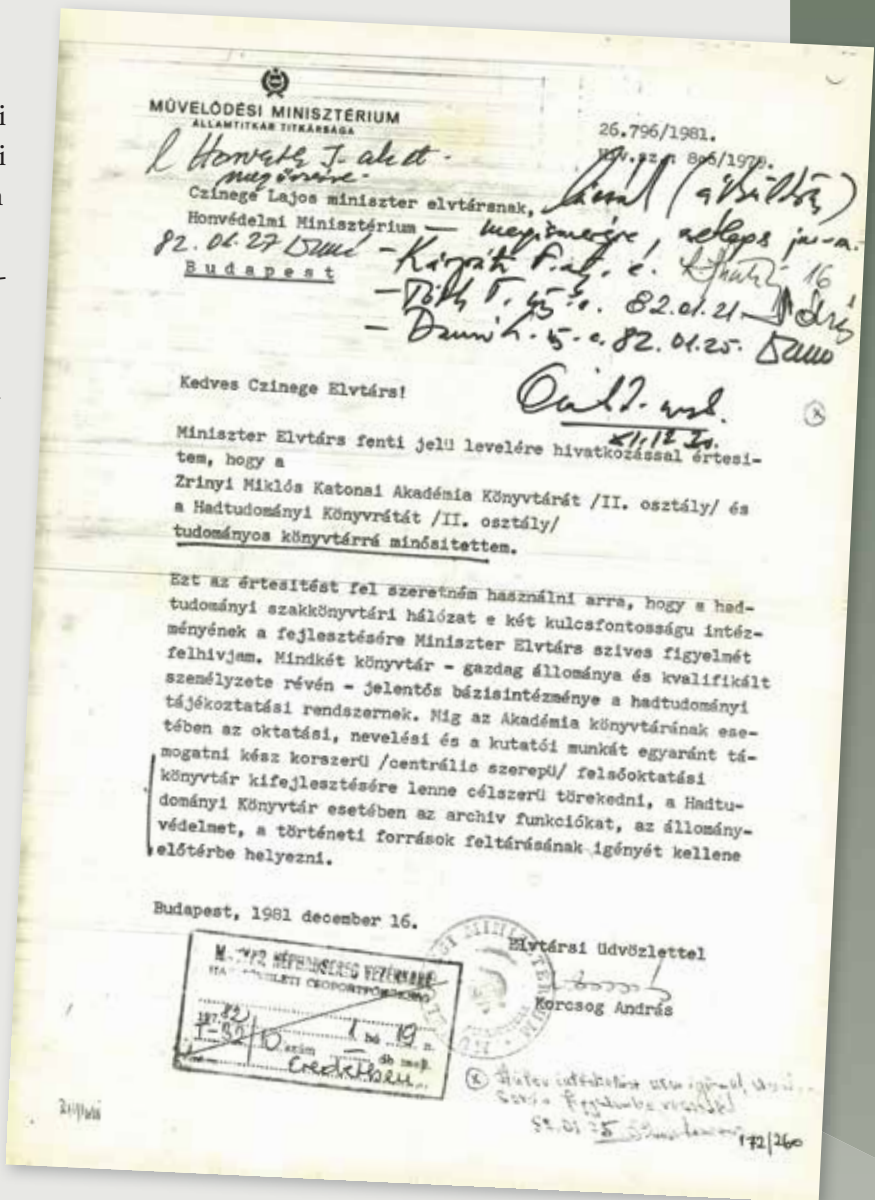
A könyvtárgépesítés terén is történtek törekvések a modernizáció irányába: a feldolgozás korszerűsítése érdekében az 1980-as évek közepére a katalóguscédulák sokszorosítására használt, jól bevált, de már erősen meghaladott lyukszalagos automata helyére mágneslemezes írógépet rendszeresítettek.

A hagyományos nyomtatott dokumentumok mellett terv készült a hadseregben keletkező hangzódokumentumok (rádiófelvételek,

Honvéd Művészegyüttes felvételei stb.) gyűjtésére és szerkesztésére, ami azonban erőforrás és szándék híján végül nem valósult meg.

A rendszerváltás és a Néphadsereg Magyar Honvédséggé történő átalakításának folyamata a könyvtár működési környezetére több szempontból is kedvezőtlenül hatott. A bevezetett takarékosági szabályok, valamint a Varsói Szerződés megszűnése alapjaiban írták át a korábban meglevő beszerzési és partnerségi rendszert. A korábbi szakmai és cserekapcsolatok jelentősen redukálódtak, továbbá egyre nehezebbé vált az orosz nyelvű szakirodalom beszerzése. A hidegháborús viszonyok felborulásának hasznos hozadékaként említendő ugyanakkor, hogy az amerikai hadsereg Európából kivonuló alakulatainak könyvtári anyagából jelentős, mintegy 2000 kötetnyi adományt kapott a Hadtudományi Könyvtár az 1990-es évek elején. Ekkor nyíltak meg továbbá olyan, korábban nem elérhető kultúrfinanszírozási források, mint például a német Forschungsgemeinschaft, a Japán Alapítvány, vagy a Soros Alapítvány, amelyek támogatásával a beszerzés és az állományvédelem terén komoly összegeket sikerült a könyvtárnak bevonnia.

A honvédségi információs rendszer kiépítése is új lendületet kapott az 1990-es évek első felében. Az előző évtizedek során a Zrínyi Miklós Katonai Akadémia Könyvtárához delegált hálózati vezető szerep sokáig érdemben nem valósult meg. A közösen létrehozott, de az Akadémia által gondozott hadtudományi tezauruson kívül azonban 1993-tól komolyabb törekvések történtek az együttműködés szorosabbra

A tudományos könyvtári minősítésről szóló minisztériumi levél

fonása érdekében. Ebben jelentős szerepe lehetett az 1993-ban történt vezetéváltásnak, amikor Veszprémy László vette át a könyvtár vezetését, aki felvette a kapcsolatot a Zrínyi Miklós Katonai Akadémia Könyvtárával. Ennek eredményeként kapott a Hadtudományi Könyvtár 1993-ban az Akadémián működő hadtudományi adatbázis távoli használatához informatikai eszközöket. A következő évben, 1994-ben a két fél között megkötött együttműködési

megállapodás értelmében a Hadtudományi Könyvtár a hozzáférés fejében részt vett a Zrínyi Miklós Katonai Akadémia Könyvtára által gondozott hadtudományi adatbázis fejlesztésében. Ennek részeként tíz külföldi és egy magyar hadtörténelmi folyóiratot indexelt és referált a közös adatbázis számára.

1996-ban a könyvtár újabb nehéz időszakon esett át, amikor a Hadtörténelmi Intézet és Múzeum egésze létszám-racionalizáláson esett

át, melynek következtében a könyvtár személyi állománya soha nem látott módon 8 főre csökkent, és szervezetileg a korábbi igazgatóság, a Hadtörténelmi Intézet osztályaként lett betagolva. A személyi feltételek adta problémák ellenére technikai, feldolgozási szempontból már az új könyvtárgépesítési trendeknek felelt meg, hogy 1996. december 31-től a könyvtár lezárta a cédulakatalógust és 1997. január 1-jétől áttért a tisztán elektronikus feldolgozásra.

HADTÖRTÉNELMI KÖNYVTÁR ORSZÁGOS SZAKKÖNYVTÁR, 1997–2018

A gyűjtemény egyértelmű szakmai sikerének tekinthető, hogy a muzeális intézményekről, a nyilvános könyvtári ellátásról és a közművelődésről szóló 1997. évi CXL. törvény az országos feladatkörű szakkönyvtárak szűk csoportjában vette számba a könyvtárat. Komoly szervezeti változás volt továbbá, hogy a kollekció 1998 júliusában visszanyerte önálló igazgatósági formáját, immár mint Hadtörténelmi Könyvtár, ugyanakkor a Hadtörténelmi Térképtár – mint gyűjteményileg önálló intézmény – a Könyvtár igazgatása alá került. Ezzel a név is: Hadtörténelmi Könyvtár és Térképtárra módosult, amelyen belül az egységes igazgatóság alatt egy könyvtár és egy térképtárvezető irányította szakmailag önálló intézményrészt.

A működési környezetet a jogi szabályozók szintjén a 103/2002. HM utasítás a tudományos információellátás rendjéről definiálta az a Honvédségi Szakirodalmi Integrált Információs Rendszer viszonyrendszerét, mely utasítás csekély befolyását a Hadtörténelmi Könyvtár működésére az ZMNE Nemzeti Közszolgálati Egyetemen történt integrációját követően veszteségei véglegesen, 2012. január 1-jén.

2008–2010-között a Múzeumi Könyvgyűjtemény a Hadtörténelmi Könyvtár alá került. Az együtt töltött időszak jelentős eredménye

volt az első világháború befejezésének 90. évfordulója alkalmából készült vándorkiállítás, amely a papír alapú dokumentumok szemszögéből mutatta be a háborús éveket, és a Nagy Háború katonai emlékezetét.

A legutóbbi, 2013-ban történt átszervezést követően, a Térképtár Hadtörténelmi Levéltár alá rendelkezésével az országos szakkönyvtár újra a Hadtörténelmi Intézet Igazgatóság alá került.

Az elmúlt 20 év intézményi átszervezésein túl a Hadtörténelmi Könyvtár az 1993-ban megkezdett modernizációs törekvéseket konzekvensen igyekezett kiteljesíteni, nagyban bevonva az 1990–2000-es évek során hozzáférhető pályázati forrásokat. Így sikerült megvalósítani 2005-ben az integrált könyvtári rendszer, valamint a kiszolgáló szerverek cseréjét, ami lehetővé tette, hogy a könyvtári katalógus már online is elérhetővé váljék. A múzeumi gyűjteménnyel való közös évek további hozadéka volt 2010–2015 között a Hadtörténelmi Intézet és Múzeum első – és eddig egyetlen – Európai Unió által finanszírozott pályázatának megvalósítása, amely során a könyvtár a Múzeumi Könyvgyűjtemény cédulakatalógusával együtt retrokonverziót hajtott végre, így mára a teljes katalógus online elérhetővé vált az olvasók számára. E pályázat során sikerült ismét lecserélni a könyvtári informatika

gerincét adó szerveket. A retrokonverzióval párhuzamosan megvalósuló elektronikus periodika katalógussal együtt a folyóirat állomány 1957-től működő kardex-alapú nyilvántartása 2010-ben lett lezárva. Az elektronikus nyilvántartásra való áttérés tette lehetővé a gyűjtemény megjelenítését a Magyar Országos Közös Katalógusban is. Az országos hadtörténeti gyűjtemény online láthatóvá tétele következtében érezhetően megnőtt a könyvtárközi szolgáltatások iránti igény mind eredeti, mind elektronikus másolat formájában. E katalógus építésének további jelentős lépése volt, amikor 2013-ban ki egészülhetett a könyvtár főként katonai és történelmi tárgyú régi könyv különgyűjteményének rekordjaival.

A könyvtári állomány bővítésének irányelveit jelenleg a 2013-ban életbe lépett új gyarapítási szabályzat határozza meg, mely szerint: „A Könyvtár teljességre törekedve gyűjti a Magyarországon megjelent magyar és egyetemes, valamint a külföldön megjelent magyar vonatkozású katonai, különösképp a hadtörténelmi vonatkozású dokumentumokat, katonai szabályzatokat. Továbbá súlyozva gyűjti az egyetemes hadtörténet múltbeli és jelenkori feldolgozásait, az ezzel foglalkozó katonai szakirodalmat.” A kultusz-tárca illetékes főosztályának kérésére 2015-ben gyűjtőköri egyeztetés történt az Nemzeti Közszolgálati Egyetem Egyetemi Könyvtárával, melynek során elhatárolásra kerültek a korábbi részleges átfedések.

A Hadtörténeti Könyvtár megjelenési formájától függetlenül szerzeményezi a gyűjtőkörbe tartozó periodikákat, monográfiákat, kézikönyveket, szabályzatokat, jegyzeteket, disszertációkat, konferencia-kiadványokat, adatbázis-, illetve multimédiás CD-, DVD-ROM-okat. Utóbbi körhöz kapcsolódóan 2015-től, az MTA által koordinált Elektronikus Információs szolgáltatás

A Nagy Háború írásban és képen című vándorkiállítás plakátja, 2008

konzorcium tagjaként több online elektronikus adatbázishoz is hozzáférnek a könyvtár olvasói, amellyel az információforrások nyelvi megoszlása is jelentősen megváltozott. Az állomány nem magyar dokumentumainak arányai a fennállás közel száz esztendeje alatt, rendre követték a különböző szövetségi rendszerek dinamikáját: míg az 1945 előtti állományrészben a német nyelv, úgy később az orosz dominált, amiket legnagyobb számban angol, francia, olasz, román, szerb-horvát, cseh, szlovák és lengyel dokumentumok egészítenek ki. A rendszerváltást követően a szerzeményezés természetesen igyekezett kiegyensúlyozottabbá válni; a Hadtörténeti Könyvtár az Országos Dokumentumellátási

A www.magyarezdek.hu portál

Rendszertől kapott támogatást évek óta célzottan a legfrissebb idegen nyelvű szakirodalom beszerzésére fordítja, továbbá élénk cserekapcsolatokat ápol a környező országok rokon intézményeivel.

A szerzeményezésen túl a meglévő állomány gyarapítása és állagvédelme a könyvtár kiemelt jelentőségű feladata. A helyhiányt 2007-ben sikerült részben megoldani, amikor a Hadtörténeti Intézet és Múzeum Verseny utcai telephelyén kapott raktárban kerültek elhelyezésre a kurrens folyóiratok. A modern kialakítású raktár az elkövetkező tíz évre biztosítani tudja a megfelelő elhelyezést a folyóirat-gyűjtemény számára, ugyanakkor a könyvek, szabályzatok gyarapításához már régóta hiányzik a szükséges tárolókapacitás. A Hadtörténeti Könyvtár gyűjteménye 2014-ben meghaladta a 300.000 dokumentum egységet.

A könyvtár hosszú kihagyást követően 2009–2010-ben egy HM-rendelkezés következtében teljes körű leltárt hajtott végre. A feladat érdekében a könyvtár heti háromra csökkentette nyitvatartási napok számát. Az állomány ellenőrzésével egyidejűleg a teljes könyvmennyiség egyedi vonalkódosítása is megtörtént, megteremtve ezzel az alapot az elektronikus kölcsönzés bevezetéséhez és a papír alapú nyilvántartás

lezárásához. 2012-ben készült el az elektronikus állományvédelmi rendszer alapja, a riasztókapu, amely 2014-ben az olvasótermekben kamerás megfigyelőrendszerrel egészült ki.

A Hadtörténeti Könyvtár a rendelkezésére álló szerény eszközök segítségével igyekezett lépést tartani az elektronikus szolgáltatások fejlődésének szakmai trendjével. A 2005-ben bevezetett online katalógus nyújtotta kölcsönzési szolgáltatásokon túl számos tartalomfejlesztési projekt valósult meg az elmúlt másfél évtizedben. 2004-ben a Nemzeti Kulturális Alap pályázati támogatása segítségével indult online szolgáltatásként a Magyar királyi honvédség és csendőrség névkönyvei 1917–1944 közötti kötetekinek adatbázisa, amelyet a hadtörténet iránt érdeklődőkön túl előszeretettel használnak család kutatással foglalkozó történészek és magánszemélyek. A könyvtár 2008–2009-ben – még Hadtörténeti Könyvtár és Térképtárként – részt vett az Országos Széchényi Könyvtár által központi szolgáltatásként nyújtott Magyar Digitális Képkönyvtár fejlesztésében.

A Múzeumi Könyvgyűjteménnyel közös rövid időszak során, 2010–2011-ben megvalósult katalógus-digitalizálási pályázat biztosította

utoljára a gyűjtemény számára a teljes informatikai rendszer cseréjét, a 2010-ben kiépített vékonykliens rendszer adja ma is a könyvtári informatikai struktúra alapját.

A digitális szolgáltatások bevezetésének fontos mérföldköve volt a Magyar Nemzeti Digitális Filmarchívummal 2012-ben megkötött együttműködés, melynek értelmében a gyűjtemény által biztosított tartalmakat a partner archivátora digitalizálták. E megállapodás tette lehetővé a tervszerű digitalizálás megindítását azzal, hogy ugyan külső forrásból, de végre a munkaerőn túl a képfeldolgozáshoz szükséges eszközök is rendelkezésre álltak. A könyvtár különleges, mára nehezen hozzáférhető dokumentumainak digitalizálását kezdte meg ekkor. Katonai szabályzatok, ritka kézikönyvek, alakulattörténeti összefoglalások elektronikus feldolgozása van ma is folyamatban. A digitalizált gyűjteményi elemekből tematikus adatbázisok is születnek, mint például a Nagy Háború centenáriuma létrehozott www.magyarezredek.hu portál, amely több mint 140 első világháborús alakulattörténetet, és egyéb kapcsolódó kiadvány tartalmát tette a nagyközönség számára kereshetővé, olvashatóvá. A tervszerű digitalizálás folytatásának eredményeként a gyűjtemény egyre több ritka dokumentuma válik széles körben hozzáférhetővé.

Az online katalógus és kölcsönzési asszisztencia, valamint az öntevékenyen megkezdett, és az új szakkönyvtári szabályozó által feladatul adott digitalizálás teremtette meg az alapját a Hadtörténeti Könyvtárban az utóbbi években jellemző funkcióváltásnak. Ez elsősorban a digitális szolgáltatások bővítését, 0–24 órás elérhetőségét biztosító portál-szolgáltatást feltételezi, amely részben kompenzálhatja a viszonylag szűkös olvasótermi nyitva tartást. A www.hadtortenetinet.net domainen 2013-tól működő saját honlap, valamint az olvasói érdeklődést frissen tartó könyvtári blog jelenthetik a folyamatos rendelkezésre állás alapját. – A hadtortenetit.blog.hu oldalt

A Hadtörténeti Könyvtár olvasóterme napjainkban

a folyamatos létszámcsökkenés miatt a könyvtár 2016-ban kénytelen volt felfüggeszteni.

A Hadtörténeti Könyvtár olvasótermében jelenleg elérhető szolgáltatások közül kiemelendő a közel száz idegen nyelvű szakfolyóirat, valamint az Elektronikus Információs szolgáltatás konzorcium keretén belül 2015 óta, dedikált hálózaton biztosított adattárak.

Tájékoztatási szolgáltatásként a könyvtár továbbra is évente jelenteti meg a Hadtörténelmi Közleményekben a hazai hadtörténeti szakirodalom válogatott bibliográfiáját, valamint rendszeresen készít téma-bibliográfiákat, ahogyan 2014-ig szerkesztette a Svájcban megjelenő *Bibliographie internationale d'histoire militaire* magyar vonatkozású részét, mely utóbbi tevékenység első sorban a létszámhiány miatt kellett, hogy elmaradjon.

A könyvtár gyűjteménye mára meghaladja a 300.000 dokumentum egységet. Ebből kiemelkedő különgyűjteménye a közel 20.000 címet magában foglaló, Közép-Európa szinten is egyedülálló katonai szabályzatgyűjtemény, valamint a 6000 kötetnyi, főként katonai tárgyú régi könyv kollekció.

Andaházi-Szeghy Viktor

A Hadtörténeti Könyvtár gyűjteményei

A Könyvtár teljességre törekedve gyűjti a Magyarországon megjelent magyar és egyetemes, valamint a külföldön megjelent magyar vonatkozású katonai, különösképp a hadtörténelmi vonatkozású

dokumentumokat, katonai szabályzatokat. Továbbá súlyozva gyűjti az egyetemes hadtörténet múltbeli és jelenkori feldolgozásait, az ezzel foglalkozó katonai szakirodalmat. A könyvtár állománya jelenleg 303.308 dokumentum.

SZAKKÖNYVGYŰJTEMÉNY

A hadtudomány egészét lefedi, elsősorban a hazai szakirodalom területén, de a haditechnika és a hadtörténelem vonatkozásában az elsődleges külföldi szakirodalmat is magában foglalja. Összesen mintegy 150.000 kötetnyi szakkönyvet tartalmaz. Külön kiemelendő része ennek a gyűjteménynek a közel 6000 1851 előtt megjelent muzeális dokumentum. Gyűjteményünk legrégebbi hadtudományi munkája Niccolo Macchiavelli „L'art de la guerre” című értekezésének 1546-os párizsi kiadása. A régi könyveink főbb témái: az erődépítészet, török hódoltság kora, uralkodók élete, kortárs vitairatok. A gyűjtemény értékes része foglalkozik a napóleoni háborúk korával, és egyedülálló az amerikai hadtörténelemmel foglalkozó több

száz kötetnyi szakkönyv is. Az 1848–1849-es szabadságharc és az Osztrák–Magyar Monarchia (1867–1918) időszakára vonatkozó anyag szinte teljesnek mondható.

A gyűjtemény speciális részét képezi a kézikönyvtári állomány. Fejlesztése mindig a szak sajátosságait igyekezett szem előtt tartani, így kiterjedt gyűjteményünk van például különböző nyelvű és tematikájú katonai szótárakból, adattárakból, lexikonokból, beleértve a hadtudomány, a hadtörténelem rokon- és határterületeit is.

Különlegességeink közé tartoznak a 19. század fordulójának könyvészeti érdekességei, az elsősorban uralkodói jubileumok alkalmából megjelent nagyméretű, gazdagon díszített, úgynevezett bútorkönyvek.

Szakkönyveink jelentős körét teszik ki az alakulat- és ezredtörténetek, melyek jellemzően az 1920-30-as évek után készültek, és egy-egy ezred, alakulat történetét dolgozzák fel, visszaemlékezésekkel, arcképcsarnokokkal, vitézi tettek leírásával. Ezek a mun-

kák a hadtudományi kutatás elengedhetetlen forrásdokumentumai.

A Könyvtár a magyar nyelvű szakirodalom esetében törekszik 2-3 példány beszerzésére, így a modern szakkönyvek nagy része kölcsönözhető állomány.

PERIODIKAGYŰJTEMÉNY

Felöleli az összes hazai és a legfontosabb külföldi katonai szakfolyóiratot az 1800-as évek elejétől napjainkig. A retrospektív időszaki kiadványok jól dokumentálják az 1848-49-es szabadságharc, az első és a második világháború

időszakát, valamint a néphadseregi időszakot. Ez mintegy háromezer féle folyóiratot jelent 20.000 kötetnyi mennyiségben. A magyar nyelvű periodikák teszik ki az anyag többségét. A kurrens folyóiratok száma 146, melyek közül 54 idegen

nyelvű – angol, német, francia, orosz, szlovák és cseh. A folyóiratgyűjtemény kiemelkedő és kutatott részét teszi ki a honvédségi, katonai időszakos kiadványok köre, a hivatalos közlönyöktől

a tudományos szakfolyóiratokon, fegyvernemi újságokon, a katonai iskolák évkönyvein és folyóiratain keresztül egészen a magazin jellegű, képes kiadványokig.

SEMATIZMUSGYŰJTEMÉNY

A katonai schematizmusok, vagy névkönyvek a tényleges állományú tisztek név, rendfokozati és beosztási mutatója. A hivatásos tisztakar adatait tartalmazó kötetek teljessége egyedi az országban. Kisebb-nagyobb megszakításokkal átfogja a modern kori magyar történelem

meghatározó évtizedeit, de korábbi századok névsorai is megtalálhatók a gyűjteményben. A 18. századtól 1944-ig terjedő kötetek nélkülözhetetlen alapjai a tudományos kutatásnak mind a hadtörténelem, mind a családtörténet terén.

SZABÁLYZATGYŰJTEMÉNY

A hadsereg életének, tevékenységének legfontosabb nyomtatott dokumentumait tartalmazó gyűjtemény egyedülálló az országban. Teljességre törekedve közel 20.000, a 18. századtól, a Rákóczi-szabadságharc korától napjainkig kiadott, zömében magyar katonai szabályzatot tartalmaz, több mint 30.000 kötetben. Kiemelt értékű eleme a gyűjteménynek „A magyaror-

szági confoederalt nemes statusok és rendek részéről szabott hadiregulák, edictumok és törvények” című magyar nyelvű katonai szabályzat 1707-ből.

Az ábrákkal és műszaki adatokkal gazdagított hivatalos dokumentumok, a hadsereg életének, tevékenységének szabályozása mellett, a rendszeresített haditechnikai eszközök, fegyverek,

felszerelések karbantartási, javítási, üzemeltetési, használati utasításait is tartalmazzák. A katonai szabályzatok minden időben korlátozott terjesztésűek voltak, és alacsony példányszámban jelentek meg. A Hadtörténeti Könyvtár a katonai szabályzatok tekintetében kötelezpéldány megőrzőhely, a gyűjtemény számos darabja az országban máshol nem hozzáférhető.

FORDÍTÁSGYŰJTEMÉNY

Az 1960-as évektől az 1980-as évek végéig gyakorlat volt a Magyar Néphadsereg tudományos intézményeiben, a külföldön megjelent, Magyarországon nem, vagy csak kevésbé hozzáférhető katonapolitikai, hadászati, harcászati, hadtudományi írások, leginkább

folyóiratcikkek fordítása, és gépirat formájában történő archiválása. Mintegy 7000 szakcikkfordításunk, eredetileg angol, német vagy francia nyelvű folyóiratcikk. A gyűjtemény érdekes lehet a Varsó Szerződés időszakát kutatók számára

DIGITÁLIS GYŰJTEMÉNY

Az első világháború centenáriumának alkalmából a Hadtörténeti Könyvtár egy térképes megjelenítőre épülő digitális dokumentumtárat hozott létre. A portál az első világháborúban szolgáló magyar alakulatok információs portálja, amelyet a www.magyarezredek.hu címen lehet elérni. Olvashatóak és teljes szövegben kereshetőek az alakulatok tevékenységét feldolgozó könyvek, fegyvernemtörténetek, arcképcsarnokok és vitézi tettek gyűjteményei. Jelenleg 140 kötet érhető el a portálon, melynek fejlesztése,

további digitális tartalmakkal történő feltöltése prioritás a könyvtár számára. A térképes megjelenítésnek köszönhetően egy igen látványos és innovatív rendszer használatát kínáljuk, amely térkép- és fegyvernemválasztók segítségével részletes információkat nyújt az alakulatokról.

Az intézmény által előfizetett adatbázisokban több mint 9000 online folyóirat és kézikönyv érhető el teljes szöveggel.

Havasné Berek Tünde – Mohácsi Zoltán

A HADTÖRTÉNELMI LEVÉLTÁR ÉS IRATTÁR

A Hadtörténelmi Levéltár és Irattár

A HM Hadtörténelmi Intézet és Múzeum szervezeti keretében, önálló igazgatóságként, a parancsnok közvetlen alárendeltségében végzi tevékenységét. Alárendeltségébe tartozik a Hadtörténelmi Levéltár, a Központi Irattár, a Hadtörténelmi Térképtár, és a Bécsi Kirendeltség.

HADTÖRTÉNELMI LEVÉLTÁR

A Hadtörténelmi Levéltár 1918 novemberében folyamatosan működő tudományos közgyűjtemény. Állami szaklevéltár, amely felett az Emberi Erőforrások Minisztériuma, Kultúráért Felelős Államtitkárság és a Levéltárak Vezető Szakfelügyelője szakmai felügyeletet lát el. Feladata a katonai múlt, a magyar hadtörténelem írásos emlékeinek gyűjtése, megőrzése és a kutatás számára használhatóvá tétele. Rendeltetése a Honvédelmi Minisztérium és a Magyar Honvédség, valamint ezek közvetlen felügyelete vagy irányítása alá tartozó katonai szervezetek, továbbá mindezek jogelődeinek működése során keletkezett levéltári anyagok gyűjtése, rendszerezése,

feldolgozása és megőrzése, továbbá az ez irányú kutatások biztosítása a kutatók számára. Ezenkívül gyűjti a magyar hadtörténelemmel kapcsolatos maradandó értékű magániratokat is.

Az intézmény közgyűjteményi tevékenysége mellett fontos közhivatali funkciókat is ellát, katonai szolgálattal kapcsolatos igazolásokat, információkat ad ki. A Központi Irattár közvetítésével folyamatosan átveszi a katonai szervek levéltári megőrzésre kijelölt iratait.

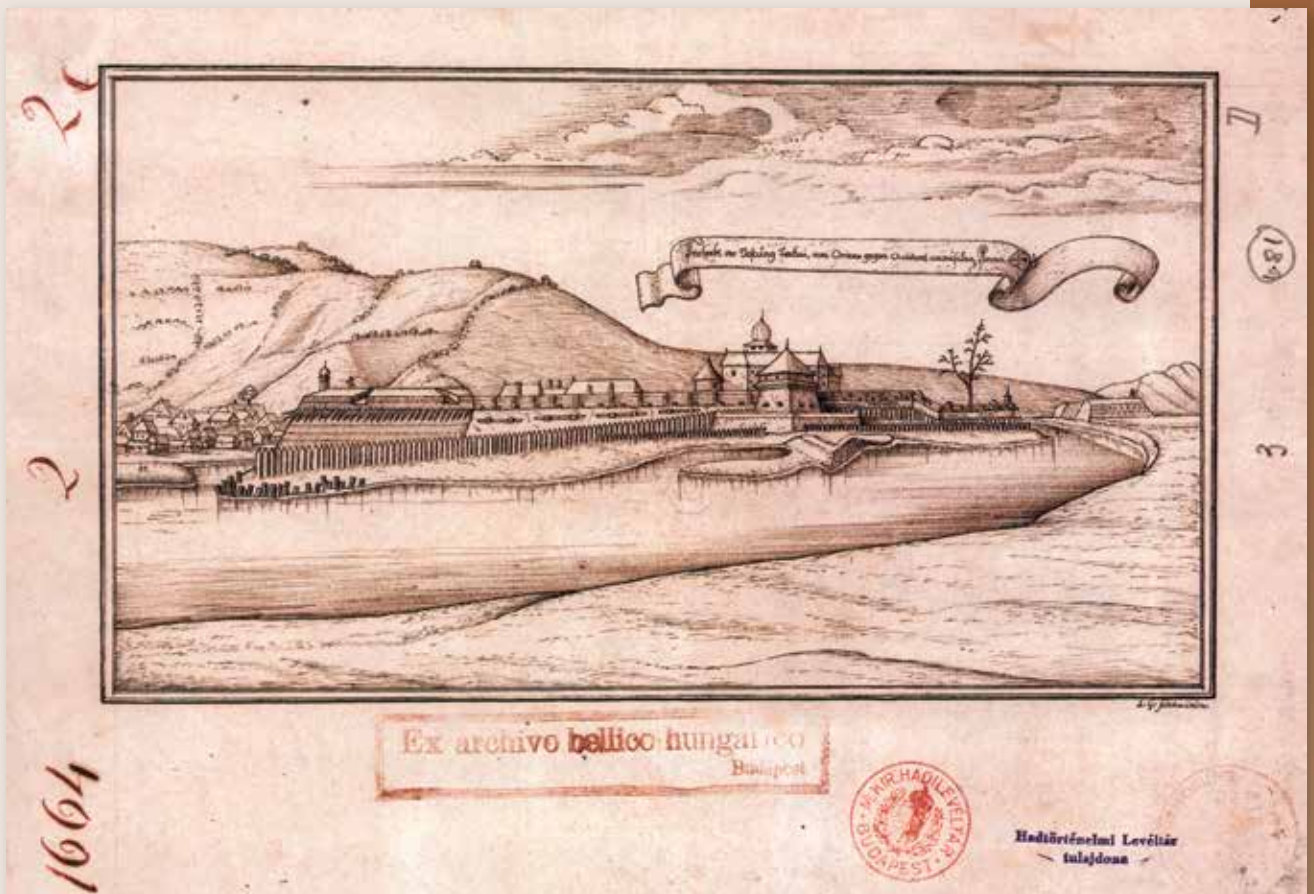
A Hadtörténelmi Levéltár tudományos kutatóhelyként feldolgozza, és a nyilvánosság elé tárja az őrizetében lévő hadtörténelmi értékű anyagot.

Kialakulása és rövid története

„Sine praeteritis futura nulla.”

Ezt az idézetet választották elődeink, amikor 1924-ben a Levéltár első évkönyvével a nagy nyilvánosság elé léptek, tudatva ezzel, hogy az 1918 novemberében megalakult intézményben komoly és szorgalmas munka folyik, amely „megérdemli” a nagyközönség figyelmét.

„Azon célból, hogy a magyar nép és a magyar katona hősiessége és rátermettsége az utókor és a történelem részére megörökíttessék... indítva érzem magam egy hadi levéltár alapítására és létesítésére.” Ezen sorok IV. Károly magyar király „legfelsőbb jóváhagyás” nélkül maradt tervezetéből valók 1917 elejéről, reagálva a magyar

Lukas Georg Spiega hadmérnök rajza a tokaji várról, 1664

nemzet régi óhajára, hogy a magyar katonai múlt emlékeit Magyarországon őrizzék.

A magyarországi levéltárak története a közép-korban indult. III. Béla király 1181-ben rendelte el a királyi udvarban az ügyintézés területén az írásbeliség bevezetését. Ennek térhódításával megszületett a királyi levéltár, a 14. századtól létrejöttek a városi levéltárak, majd a 18. századtól a megyék levéltárai is.

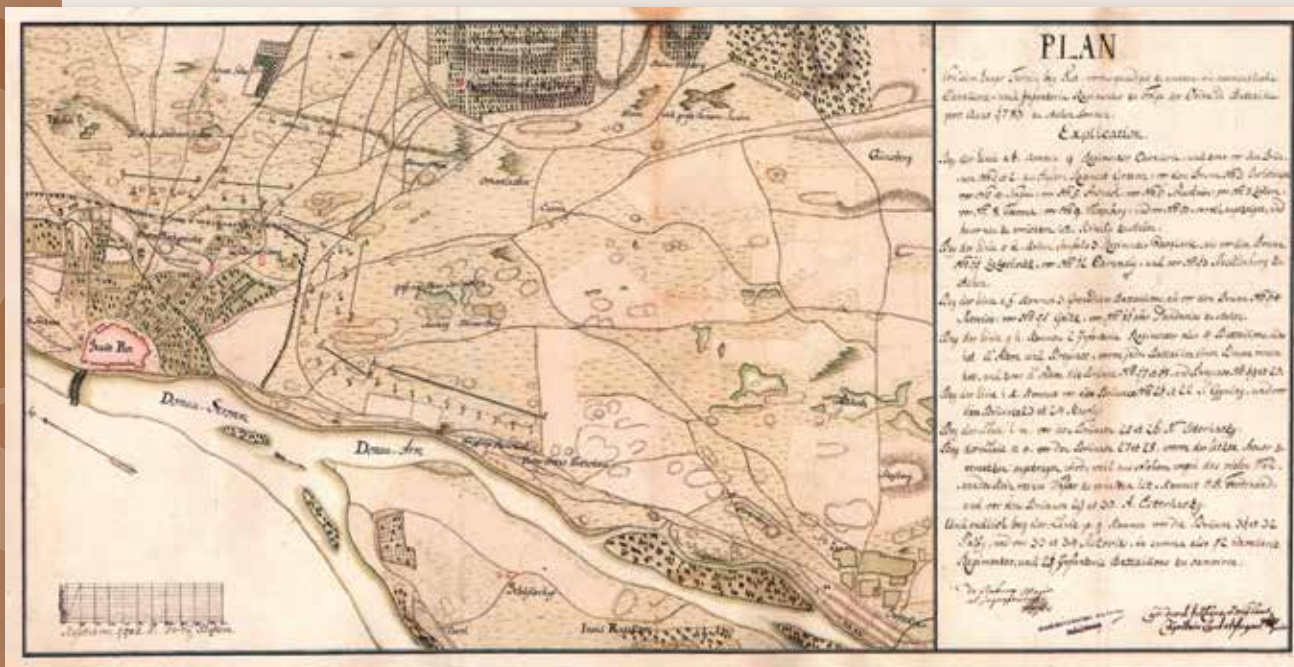
Abból a tényből következőleg, hogy a Habsburg Birodalomhoz való tartozásunk négy évszázada alatt az ország életére vonatkozó legfontosabb döntések Bécsben születtek, és ezek iratai is ott maradtak, a magyar katonai múlt, a magyar hadtörténelem írásos emlékeit is Bécsben őrizték.

Ezen a helyzeten az 1867-es kiegyezés sem változtatott, lévén, hogy önálló magyar hadügy

nem volt a dualista államban, így a Monarchia hadereje részeként létrejött magyar honvédség megalakulását nem követte katonai levéltár létrehozása.

E helyzettel szemben fogalmazódott meg az a nemzeti igény, amelyre a bevezetőben idézett dokumentum utal. A szándék azonban csak később realizálódott, és az tette lehetővé, hogy 1918 októberében az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlott, az őszirózsás forradalom nyomán megszületett az önálló és független Magyarország.

Az 1918. november elején Magyar Hadügyminisztérium néven újjászerveződő honvédelmi minisztériumban már megvoltak a katonai levéltár létrehozásának szervezeti előzményei. Az első világháború idején is érvényben volt az a császári és királyi rendelet, amelynek értelmében

A pesti tábor tervrajza, 1783

a haderő alakulatai, így a honvédség alakulatai is, a bécsi Kriegsarchivba küldték a működésük során keletkezett hadműveleti és egyéb, megőrzésre előírt irataikat, térképeiket. 1915 őszén sikerült azt elérni, hogy a magyar honvédség és népfelkelés alakulatai harctéri irataikat közvetlenül a Honvédelmi Minisztériumba küldhessék. A HM 1/a osztályán belül létrehoztak egy levéltári csoportot, amelynek az volt a feladata, hogy ezeket a hazaküldött iratokat lemásolták és az eredeti iratokat csak ezután küldték tovább a bécsi levéltárba.

A Hadügyminisztérium I. csoportjának 1918. november 11-én kelt új ügykörbeosztása szerint az I. csoport 10. osztálya alá tartozott a „Hadi levéltár”. Az ebből az időből megmaradt alosztály-parancskönyvből kiderül, hogy ekkor a levéltáron belül nyolc csoport működött: az iratcsoporton és a fényképezeti csoporton kívül hat iratmásoló csoport. Bár kinevezésére vonatkozó konkrét irat nincs, de valószínűsíthető, hogy ugyancsak november elejétől Gabányi János alezredes lett a levéltár vezetője. (Előzőleg Orphanides Lukács volt a csoportvezető.)

A minisztérium egészét érintő 1919. január eleji átszervezés kapcsán pedig már Hadtörténelmi Levéltár és Múzeum néven szerepelt az intézmény, amely három szervezeti egységből állt: Vezetőség – könyvtárossal, történelmi irodalmi csoporttal, könyvkötéssel és fényképezéssel, Levéltár – térképtárral, és a Múzeum.

A következő évtizedekben több szervezeti változáson ment át a levéltár, hol önálló, hol a múzeummal közös intézmény volt.

A békeszerződés végrehajtása során az intézmény 1922. április 29-én kivált a honvédség kötelékéből és először a Belügyminisztérium, majd a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium látszólagos felügyelete alá került. 1922. november 15-én a levéltár és a múzeumot szétválasztották. A tényleges irányítást továbbra is a Vezérkari Főnökség és a Honvédelmi Minisztérium gyakorolta, a „rejtés” hatálya azonban a Levéltárra és a Múzeumra is kiterjedt: a katonák polgári ruhát öltöttek, rendfokozataik különböző fedőneveket kaptak (vezérőrnagy: vezértanácsnok, ezredes: főtanácsnok, alezredes: tanácsnok stb.)

96.

1.

8/414

A honvédelmi bizottmány elnöke

Görgey Arthur

Tábornok Urnak

Ugy az országgyűlés, mint a Kormány megérkezett új székhelyére Debreczenbe; és a törvényhatóság munkálatainak folytatását holnap megkerdi.

Meglepetve vette a Kormány azon tudósítását, hogy a főváros hadiutapja nélkül adatott fel. Az ország hadügyminiszter Vettel tábornok megérkezését, és helyettes feladásával összekötött hadimunkákhoz politikai irányja felől tudósítást vegyen, melyet eddig nem vön — és a Kormányt az uton határozó intézkedéseit ahez közzé közzé teszi.

Az ország Kormányának azonban minden pecsét, munkaügyi, irányát, és közzétételét, és más külsőben sem az ország Kormányát nem közzé lehet, sem a hadi seregnek szükségességét fedéléről nem gondolkodhatik.

Arzt tehát hivatalosan felváltatom tábornok Urnak, hogy hadimunkáiról, seregéről, állományáról, ellátásáról, szükségéről hivatalos jelentéseit és kimutatásait a Kormánynak Gyalórok által minál gyorsabban és teljes és legelő jelen esetben különösen azt a kimutatása midőig van ellátva tábori pénztára köleséggel, egy zsold, mint életbe kívánt hadipénztári havi dotáció, hogy annak fedéléről közvetlenül intézkedhetünk; minthogy a szükség hadi főpénztári uton gondoli ellátás a magyar Kormányok között nem feladatunkkal járhasna.

Kélt Debreczenben január 8-án 1849.

A honvédelmi bizottmány elnöke

Rózsán Lajos

IX archivi helye

Kossuth Lajos levele Görgei Artúrnak, 1849

1848 A' magyar hölgyekhez! 153

A' női kebelnek azon hurjait kívánom érinteni, mellyek a' könyör és szájalomnak szentelvék.

És kevés szóval elmondom, mennyit szenvednek a' Hazáért derék vitézeink, mennyit azon sebesültek, kik az ellenünk — minden emberi jogok daczára — télen is — folytatott harcznak esnek áldozatul, 's kiknek sorsát enyhíthetni főleg a' nő-világnak jutott szép osztályrészüül.

Kórházaink részére ugyanis nagy mennyiségű gyóesrongy, tépés és pólya (köznyelven Faschl) szükségeltetvén, felkérem a' szenvedők nevében a' hon minden lelkes leányait, hogy ajándékaik által az e' tekintetben érezhető szükségesen segítvén, azokat — illető hatóságaik útján — a' táborba juttatni sziveskedjenek.

Kik ekként a' Haza betegein segíteni igyekeznek, azok jól fogták fel női 's honleányi hivatásukat, 's majdan a' szabad Hazának diadal-ünnepén hintendő füzerekből egy-egy szerény virágot ők is önérzettel fognak tűzhetni nemes kebleikre.

Győr, 1848. December 24-én.

Ex archívo bellico hungarico
93
Csány László s. k.
főkormánybiztos.

Hirdetmény kötőszerek gyűjtésére, 1848

és azok az Államok, amelyek a nevezett Monarchia területéből részesedtek, a maguk részéről kötelezik magukat arra, hogy a Magyar Kormánynak visszaszolgáltadják azokat a hivatalos iratokat, okmányokat és feljegyzéseket, amelyek húsz évnél nem régiebbek és amelyek közvetlen vonatkozásban állanak a magyar terület történetével vagy közigazgatásával s esetleg az átcsatolt területen vannak." Ezt követően jött létre az osztrák szövetségi kormány és a magyar kormány között – évenként át tartó előkészítő munka után – a Baden bei Wien-ben 1926. május 26-án aláírt végleges egyezmény. Az egyezmény értelmében Ausztria kötelezte magát, hogy kiszolgáltassa Magyarországnak azokat az iratokat, amelyek magyar szellemi tulajdonnak tekinthetők, a közös vonatkozásúakra

pedig úgy állapodtak meg, hogy azok közös szellemi tulajdont képeznek, és Bécsben maradnak. Ehhez az iratanyaghoz a magyar kormány az osztrák szövetségi kormány hozzájárulásával megfelelő számú megbízottat rendelt ki. Ennek megfelelően azóta is működik Bécsben, az állami levéltárban is és a katonai levéltárban is magyar levéltári kirendeltség.

A második világháború a levéltár életében is tragikus időszak volt. A levéltárat részben evakuálták, azonban az elszállított értékes iratanyag legnagyobb része elpusztult. Budapest

Az intézmény hivatali elhelyezése a megalakulás után az Országos Levéltár még teljesen el nem készült új épületének – Bécsi kapu tér 4. sz. – III. és IV. emeletén történt.

Jelentős anyaggyarapodást hozott a békeszerződés alapján Ausztriával kötött államszerződés. A világháború győztes hatalmainak Magyarországgal 1920. június 4-én Párizsban aláírt ún. trianoni békeszerződésének 178. cikke a következőket tartalmazta: „A volt Osztrák–Magyar Monarchiából keletkezett új Államok

2/8.

A hazá nevében, az országgyű-

lés által választott országos honvédelmi bizott-
mány December 25-én 7053 szám alatt kiadott rende-
lete alapján, azon hadi szolgálataik méltóságuk,
melyek által a hazá jelen vireses körülményiben a
magyar nemzet előtt lántöríthetlan hazafisággánál,
katonai erélyességénél, különösen pedig az Ordógházi
Alibunari, járkovácsi, és tamásvácsi sáncok ostrom-
lása és bevételé alkalmával vitéz bátorságánál fog-
va magánati hervadatlán érdemeiket szerzett, 1848-é-
vi December húszadiktától számítandó ranggal -
Tábornokká kinevezni méltóztatott.

Miről tábornok urat azon hozzáadással értesí-
teni a szerencsés katonai, és a közérdekű ügyek
val járó illetékek és járulékok ilovezébe, a magas
kinevezés kelté napjától lépend. Kelt Bécszen,
ken Február hó 3-án 1849.

Hadügyminiszter
Majláth János

Damjanich János ezredes Urnak

12

Damjanich János tábornoki kinevezési oklevele, 1849

M E G H Í V Ó.
A MAGYAR KÖNYVTÁROSOK ÉS LEVÉLTÁROSOK EGYESÜLETE
1943. évi október hó 2-án délután 6 órakor a Magyar Tudományos Akadémia előadó-
termében

R E N D E S K Ö Z G Y Ű L É S T

tart, melyre az Elnökség az Egyesület minden tagját, továbbá a könyvtár- és levéltárügy
támogatóit és érdekelteit tisztelettel meghívja.

N a p i r e n d:

1. Elnöki megnyitó.
2. *Witzmann Gyula* előadása: A DOKUMENTÁCIÓ FEJLŐDÉSE ÉS IDŐSZERŰ
KÉRDÉSEI A KÖNYVTÁROS SZEMSZÖGÉBŐL.
3. *Pásztor Lajos* előadása: A Vatikáni Levéltár.
4. Főtitkári jelentés.
5. A pénztáros jelentése a zárszámadásról és az új költségvetésről.
6. A számvizsgálóbizottság jelentése.
7. A választmány kiegészítése.
8. Esetleges indítványok.

*Alapszabályaink szerint indítványokat a közgyűlést megelőzően legalább nyolc nappal az
Elnökségnél kell benyújtani.*

*A közgyűlést megelőzően 5 óra 40 perckor az Akadémia kis tanácstermében az Egyesület
választmánya tart ülést, amelyre a választmány tagjait ezúton hívja meg tisztelettel
az Elnökség.*

43.600. — K. M. E. Ny.

Meghívó a magyar
könyvtárosok
és levéltárosok
egyesülete
közgyűlésére

ostromakor az Országos Levéltár épülete súlyos sérüléseket szenvedett, a Hadtörténelmi Levéltár raktárainak egy része is a romok alá került.

A háború utáni történetünk első évei a romok eltakarításával, az iratanyag ismételt összegyűjtésével teltek. Az újjászervezett intézmény Hadimúzeum és Levéltár néven csak rövid ideig, 1945. április 24-től május 15-ig működött szervezeti keretek között. Ezt követően a Szövetséges Ellenőrző Bizottság csak a múzeum működéséhez járult hozzá, így a levéltár a Honvédelmi Minisztérium osztályaként folytatta munkáját, a romok alól kimentett nagy értékű iratait pedig a múzeum vette gondozásba. Mivel a levéltári iratanyagot az Országos Levéltár épületéből el kellett szállítani, megkezdték a Nándor-laktanya egyik szárnyának átépítését

levéltári raktárak céljára. A levéltárügy országos rendezése is nyilván hatással volt arra, hogy 1947 márciusától ismét működhetett a levéltár, 1950-ig Honvéd Levéltár és Múzeum néven, majd 1954-ig mint Hadtörténelmi Levéltár és Múzeum. Ekkor a Honvédelmi Minisztérium létrehozta a Hadtörténelmi Intézetet, és ettől kezdve a levéltár a Hadtörténelmi Intézet és Múzeum elnevezésű intézmény része, többnyire önálló igazgatósági státuszban.

Az 1969. évi 27. sz. törvényerejű rendelet értelmében szaklevéltárrá minősítették.

2005. április 1-jétől Hadtörténelmi Levéltár és Irattár néven önálló igazgatóságként ugyan ezen intézmény része, és szervezeti keretei közé visszakerült a Hadtörténelmi Térképtár, a Központi Irattár és a Bécsi Kirendeltség.

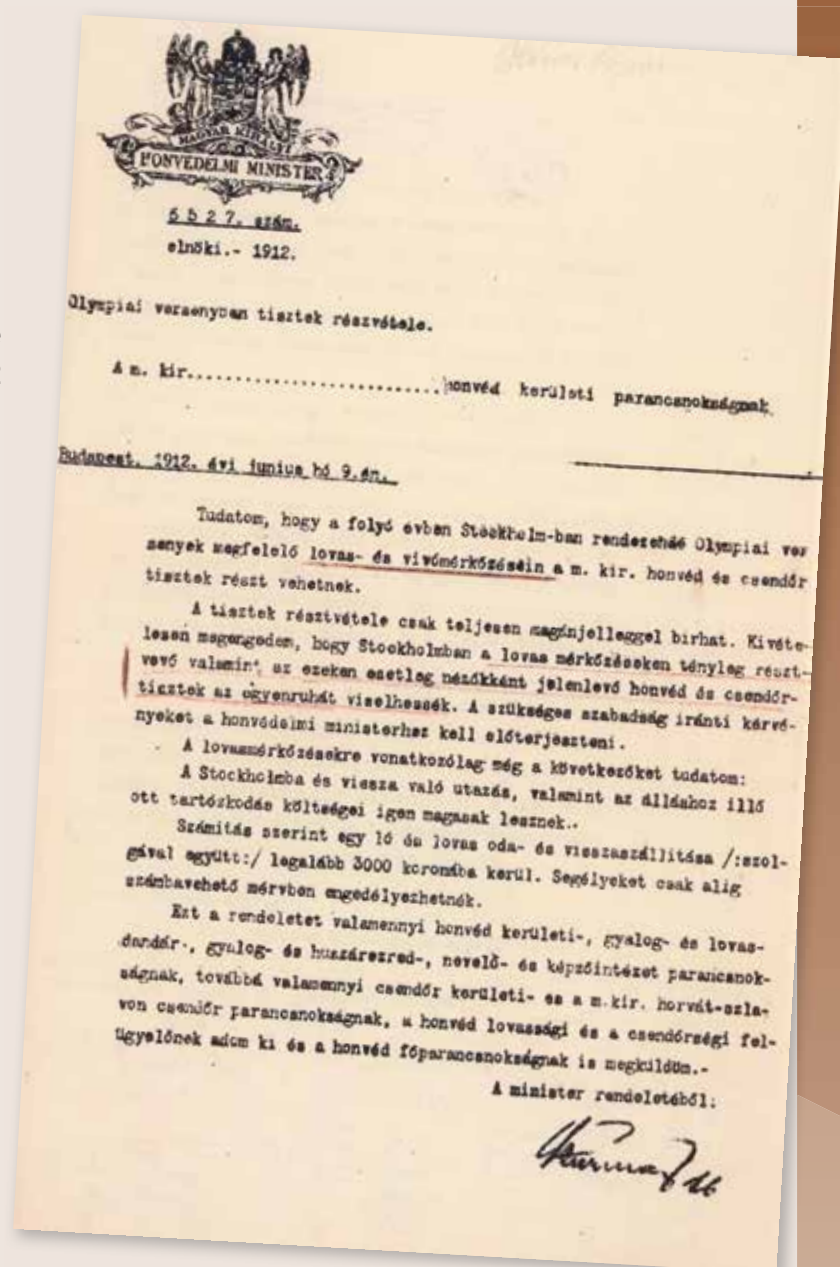
Levéltár iratanyaga

A Hadtörténelmi Levéltár alapjában 1740-től, a magyarországi állandó hadszervezet felállításától napjainkig gyűjti a magyar katonai vonatkozású iratokat.

A Hadtörténelmi Levéltár az elmúlt évtizedekben anyagi lehetőségei, intézményes és

személyes kapcsolatai kihasználásával azon fáradozott, hogy mikrofilmen, fénymásolatban szerezze meg a külföldön rekedt, magyar szellemi tulajdonnak tekinthető írásos forrásokat. Ez irányú tevékenysége eredményes volt és természetesen tovább folytatódik. Meg kell említeni,

Tisztek részvétele
az olimpiai versenyen, 1912

hogy eredeti iratokat is sikerült visszakapnunk, részben anyagi ellenszolgáltatás nélkül, részben vásárlás útján, közvetítők segítségével. Ez a gyűjtőmunka valamelyest kibővítette azt az űrt, ami levéltári fondjaink folyamatosságában a háború utolsó időszakában keletkezett.

I. fondfőcsoport:

Országos katonai hatóságok 1740–1945

A levéltári iratanyag egyharmadát kitevő legnagyobb fondjaink találhatóak ebben

a főcsoportban. Ide tartoznak a Mária Terézia által 1740-ben életre hívott, az Udvari Haditanácsnak alárendelt főhadparancsnokságok, valamint az 1867-ben életre hívott magyar Honvédelmi Minisztérium iratanyagai is.

Ugyancsak a kiegyezés után, az 1868. december 5-én szentesített, a M. kir. Honvédség felállításáról szóló törvény alapján került sor a M. kir. Honvéd Főparancsnokság megalakítására. Ez volt a honvédség legmagasabb katonai parancsnoksága.

18752

HAJÓS ALFRÉD egy csoportnál beo.nőpf.mérnök.

K.u.k.17.Körpaskommando
Gruppe Major Schubert.

KITÜNTETÉSI JAVASLATA 1917.VI/12.

és kitűnő szolgálatai
Az ellenség előtt tanúsított vitéz magatartásának elismerésül:
Steht seit 12. Dezember 1916 bei Gruppe Major Schubert der Ref.
Bltg. U.M. Fuchinka /:Madoni:/ in Diensten und hat sich durch 6
Monate während hervorragende Dienstleistung an der Front, spe-
ziell während der 10. Isonzo-Schlacht durch persönliche, sehr ener-
gische Einflussnahme auf die Arbeitsmannschaften zum Ausbarren
bei den Befestigungsarbeiten im schweren Art.-Feuer den Anspruch
auf eine besondere Auszeichnung erworben. Derselbe wurde während
der Grosskampftage in der neuen Riegelstellung hinter Baake
/:Hauptstossrichtung der Italiener Vodice-Baake:/ verwendet
und hat hiebei stets einschr mutiges Verhalten vor dem Feinde
nachgewiesen.-

Schubert Mjr. m. p.

MAJORDOMUS LEUTENANT
FRANZOSA

Hajós Alfréd
kitüntetési javaslata,
1917

A másolat hibás!
1917.01.24. *Francia*

K. u. k. v. é. sz. a kardokkal
K. u. k. v. é. sz. a kardokkal
1917 évill. sz. R. K.

M. K. Z. HONVÉDELMI MINISZTERISÉG
K. u. k. v. é. sz. a kardokkal
1917 évill. sz. R. K.

ikt. száma.
égt.-1944.

Havi betegjelentés a kórházról az 1944. évi szeptember hónapra.

Folyó hó, azaz jelőleg		17		233		250												
beteg kezelték száma		17		233		250												
beteg kezelték száma		17		233		250												
összesen		17		233		250												

A kórházban		A kórházban		A kórházban		A kórházban		A kórházban		A kórházban		A kórházban		A kórházban		A kórházban		A kórházban		A kórházban	
1		2		3		4		5		6		7		8		9		10		11	
5		12		1		18		1		3		-		6		9		10		8	
259		534		540		1333		12		371		1		198		370		582		761	
14		60		4		78		-		17		1		10		28		28		60	
278		606		545		1429		13		391		2		214		607		820		909	

A végleges betegjelentés készítéséhez szükséges adatok (1) az 1. sz. a és b táblázatban.

Betegség neve		Betegség neve		Betegség neve		Betegség neve		Betegség neve		Betegség neve		Betegség neve		Betegség neve		Betegség neve		Betegség neve		Betegség neve			
1-10. Felső légutak betegségei		11-20. Alsó légutak betegségei		21-30. Hasnyánvesztés betegségei		31-40. Szívbetegségek		41-50. Vérkeringés betegségei		51-60. Idegrendszer betegségei		61-70. Belső szervek betegségei		71-80. Külső szervek betegségei		81-90. Traumatikus betegségei		91-100. Egyéb betegségei		101-110. Egyéb betegségei		111-120. Egyéb betegségei	
1		1		1		1		1		1		1		1		1		1		1			
6		5		5		5		5		5		5		5		5		5		5			
95		3		3		3		3		3		3		3		3		3		3			
1		10		10		10		10		10		10		10		10		10		10			
13		30		30		30		30		30		30		30		30		30		30			
64		85		85		85		85		85		85		85		85		85		85			

Folyó hóban keletkezett betegségei:
II-7. Malária..... 1 fő
V-24. Önkór: 4 = 2/..... 2 fő

V-20. Járva-egyelegrull. .... 1 fő

Kiszámítás a betegjelentésben előforduló hibák miatt (1) az 1. sz. a és b táblázatban.

Csoport neve	Kezelt	Veszteség	Kezelt	Kezelt	Kezelt
ST. utas szj.	honv.	Pop	Miklós	IX. 4.	V-54/2
VI. esendőrker.	cső. alhőgy.	Lászlófi	Mihály	IX. 30.	XV-65.

Másolat, 1944. évi október 4

Kórházi betegjelentés, 1944

M. kir. Honvéd Vezérkar Főnöke hivatala az 1919. augusztus 9-én felállított Magyar Nemzeti Hadsereg Fővezérségéből alakult. Hatásköre, szervezete, alá és fölérendeltségi viszonyai azonban csak 1920. április 1-jével, a magyar haderő központi vezetésének szabályozásával tisztázódtak. Ekkor alakult ki a M. kir. Honvédségre a békeidőben jellemző hármas vezetés: Honvédelmi Minisztérium – Honvéd Főparancsnokság – a Honvéd Vezérkar Főnöke. 1940-ben jelentős változás történt a katonai központi vezetésben. A honvédség főparancsnoka, mint külön állás megszűnt és annak teljes jog- és hatáskörét a vezérkar főnöke vette át. Ezzel a vezérkar főnöke a honvédség legmagasabb parancsnokává, a vezérkar pedig katonai szempontból legfontosabb szervévé vált, amelynek feladata békében a honvédség kiképzésének irányítása, a háborúra való előkészítése és megszervezése, a háborúban pedig a hadműveletek vezetése volt.

II. fondfőcsoport:

katonai területi hatóságok, alakulatok

Az 1740–1867 közötti időből – mivel önálló magyar államiság és hadsereg sem volt – nem őrzünk katonai alakulatokra vonatkozó iratanyagot.

A kiegyezés utáni korszak csapatanyaga a Monarchia hadereje hármas tagolásának megfelelően került csoportosításra. A legszármotveőbb anyag a M. kir. Honvédség első világháborús időszakából maradt fenn. A csapatok és háttárszervek, alakulatok közül különösen a magyar honvédalakulatok – hadosztályok, dandárok, ezredek, kerületi parancsnokságok, felügyeleti szervek stb. – fondjai értékesek, és ezek eredeti iratok. A gyűjtemény elsősorban harctéri, hadműveleti dokumentumokat tartalmaz, de Magyarország háborús viszonyaira, gazdasági, társadalmi életére vonatkozóan is értékes forrásanyagot jelent.

A Monarchia felbomlásával létrejött önálló Magyarország két rövid forradalmi időszakának katonai iratai között megtalálhatók a polgári

demokratikus kormányzatnak a harcterekről hazaözönlő katonák leszerelésére, a volt közös katonai szervek felszámolására tett intézkedései, majd 1919 februárjától egy új hadsereg felállítására irányuló erőfeszítései. Az 1919 nyarától szerveződött Magyar Nemzeti Hadsereg és az 1920-tól helyébe lépett M. kir. Honvédség békebeli és háborús szervezete is nyomon követhető az őrizetünkben lévő iratanyagban.

III. fondfőcsoport:

katonai egészségügyi szervek

Az első világháború idején az Osztrák–Magyar Monarchia hadereje hármas tagolásának megfelelően épült ki az egészségügyi szervezet is, így Magyarország területén m. kir., valamint cs. és kir. egészségügyi intézetek is működtek. Azonban a különböző (köz-, hadi-, kisegítő, helyőrségi, tábori) kórházak anyagából csak töredékek maradtak fenn.

A két világháború közötti egészségügyi intézményi hálózatot a békeállományú helyőrségi, és csapatkórházak alkották.

A második világháború alatt a tábori egészségügyi szolgálatot a vöröskeresztes és hadikórházak segítették.

Az iratanyag nagy részét a kórházban ápoltak kórlapjai, sérülési és műtéti leírásai, orvosi bizonyítványai teszik ki. A fondok rendezettek, a kutatást áttekintő raktárjegyzék segíti.

IV. fondfőcsoport:

katonai igazságügyi szervek és iratok

A magyarországi katonai bíraskodás szervezetének hivatali kezdetei a 18. század közepére nyúlnak vissza. A főképpen Mária Terézia uralkodása alatt végrehajtott – és a birodalom központi igazgatásának átszervezésével összhangban lévő –, katonai reformok eredményeként létrejött modern, egységes haderő területi katonai parancsnokságai (General Commandos) hivatali szervezetében – így a magyarországi

is – 1744-től jelent meg a hadbírói teendőket ellátó igazságügyi szakelődő, majd hamarosan osztály szinten is elkülönült a tevékenység. Végül 1802-től mint önálló országos katonai törvényszék – Iudicium Delegatum Militare, majd Landes Militär Gericht – folytatta működését.

Levéltárunk a fondfőcsoport első csoportjaként különítette el a cs. kir. hadbíróóságok 1802–1867 közötti fondjait. Külön említést érdemel az abszolutizmus időszakában – Ferenc József 1849. november 3-án kelt, az igazságügy teljes átszervezésére vonatkozó rendelete alapján – létrejött úgynevezett különös bíróságok, köztük a K. k. ausserordentliches Kriegsgericht zu Arad (Cs. kir. aradi Rendkívüli Katonai Törvényszék) 1849-ből származó irategyüttese, amelyben a 48-as honvédtisztek, az aradi vértanúk periratai is olvashatók.

A kiegyezés után az Osztrák–Magyar Monarchia egységes haderejében egységes szervezési elvek alapján, de a haderő hármas tagolásának megfelelően különálló szervezetben hozták létre a katonai bíraskodás intézményeit. A cs. és kir. hadbíróóságok, tábori bíróságok (1867–1918) csoportjában főleg az első világháború időszakából maradtak őrizetünkben bírósági fondtöredékek. A m. kir. honvéd törvényszékek, tábori bíróságok (1867–1945) csoportja gazdagabb iratanyagban. Említést érdemelnek az első folyamodású békeszervezésű törvényszékek fondjai – köztük legnagyobb a szegedi honvéd törvényszék anyaga –, de érdekes forrásul szolgálnak a második világháború hadbíróóságai is.

A rendezett fondokban a kutatást a névmutatók is segítik.

V. fondfőcsoport: katonai tanintézetek

Az akadémiák között legnagyobb iratanyaga az 1872-ben felállított M. kir. Honvéd Ludovika Akadémiának van. Az iratokból képet kaphatunk a honvéd tisztképzés történeti fejlődéséről,

az oktatás tartalmi és szervezeti kérdéseiről, a növendékek helyzetéről, a nagy számban megmaradt osztálylajstromok és osztályozási jegyzékek alapján pedig tanulmányi előmenetelükről, és az Akadémia életéről. A középfokú iskolák és nevelőintézetek között hadapród- és reáliskolai nevelőintézetek szerepelnek, köztük a talán legpatinásabb soproni és kőszegi. Különböző iskolák és tanfolyamok oktatási segédletei egészítik ki a gyűjteményt.

VI. fondfőcsoport: katonai intézmények, testületek, egyesületek

A változatos összetételű főcsoportban az alábbi csoportok különülnek el: a királyi magyar Nemesi Testőrség, a Magyar Nemesi Felkelés iratanyaga; az intézetek csoportja, köztük a Hadtörténelmi Levéltár és Múzeum, a M. kir. Honvéd Térképészeti Intézet; az egyesületek, bajtársi szövetségek között az 1848–1849 utáni honvédegyletek és Horthy-kori bajtársi egyesületek; különböző méntelepek és raktárak. Ide soroltuk a Tábori Lelkészet elnevezésű gyűjteményt is, amelyben az 1700-as évek közepétől található katonai anyakönyvek, első és második világháborús veszteségi nyilvántartások. Rendkívül értékesek és érdekesek a tábori lelkészet reguláris szervezetét – amelyet Mária Terézia hozott létre 1773-ban és 1918-ig maradt fenn – bemutató regisztratúrák, de a két világháború között működött felekezeti tábori püspökségek irattárai is.

VII. fondfőcsoport: gyűjtemények

Ezek között a Personalia családi levéltárakat, katonai személyek működésével, életével kapcsolatos iratokat tartalmaz. Benne található például Hadik András tábornagy hagyatéka, aki Mária Terézia idején az Udvari Haditanács elnöke volt.

A történelmi korokra vonatkozó gyűjtemények között őrizzük a török hódoltság és a török

elleni háborúk iratait, itt található Levéltárunk legrégebb magyar nyelvű irata is. A Rákóczi-szabadságharcra vonatkozó gyűjtemény értékes adatokat tartalmaz a kuruc csapatok és táborok katonai állapotára, létszám- és ellátási viszonyaira, a kuruc csapatok harci tevékenységére. Az 1848–1849. évi forradalom és szabadságharc iratai is felbecsülhetetlen történelmi értéket képviselnek. A legnagyobb részét hadműveleti jellegű iratanyag a szabadságharc teljes időszakát felöleli, benne – többek között – Kossuth Lajos és Görgei Artúr saját kezű leveleivel.

A fent említettek mellett különböző tematikus gyűjtemények – röpiratok, haditechnikai dokumentációk, katonai objektumok építésére vonatkozó iratok, tanulmányok –, valamint nem irat jellegű gyűjtemények – állománygyarapító és biztonsági mikrofilmek, oktató-, dokumentum-, híradó-, játékfilm tematikájú, többségében a Katonai Filmstúdióban készített mozgófilmek – is találhatóak e fondfőcsoportban.

VIII. fondfőcsoport:

országos katonai hatóságok 1945 után

Tartalmazza a Honvédelmi Minisztérium és a Honvéd Vezérkar, majd a Magyar Néphadsereg Vezérkar iratanyagát 1945 és 1989 között. A Központi Irattárból ide kerülnek majd a fenti szervek 1990 utáni iratai is.

Az Ideiglenes Nemzeti Kormány minisztériumaként, 1945 első hónapjaiban, Debrecenben szerveződött a Honvédelmi Minisztérium, amelynek rendkívül egyszerűen felépített regisztratórája – évenként elnöki és általános sorozatok – nélkülözhetetlen a korszak kutatója számára. Az 1945–1949. évi minisztériumi törzanyagot kiegészítik még a HM Békeelőkészítő csoport, a HM Igazoló bizottságok, és az Országos Vitézi Szék Felszámoló Bizottságának fondjai. Utóbbi kettő, a bennük található gazdag személyi vonatkozású információanyag miatt rendkívül értékes a családtagok számára. Az 1949 utáni iratanyag

- az új, szovjet típusú minisztériumi szervezetnek megfelelően – már főcsoportfőnökségek, csoportfőnökségek, főnökségek, parancsnokságok, osztályok szerint csoportosított. Az iratanyag információtartalma szempontjából legjelentősebbek a HM Titkárság, az Magyar Néphadsereg Vezérkar (MNVK) Titkárság, az MNVK Szervezési és Mozgósítási Csoportfőnökség, a HM Személyügyi Főcsoportfőnökség, valamint a HM Politikai Főcsoportfőnökség fondjai.

IX. fondfőcsoport:

katonai területi hatóságok, alakulatok 1945 után

A területi katonai szervek között a kerületi parancsnokságok, a kiegészítő parancsnokságok, és a bevonulási központok fondjai találhatóak, valamint ide tartoznak a helyőrségi komendáns hivatalok és a polgári védelem szervei. A fondfőcsoport túlnyomó részét a csapatok iratai teszik ki. Ennek a hadsereg szervezését és átszervezését követő kronologikus csoportjai a következők: 1945–1949 közötti honvéd alakulatok (Demokratikus Honvédség), 1949/1950–1957 közötti időszak (Magyar Néphadsereg), 1957–1989 (Kádár-kori Magyar Néphadsereg). A később átadásra kerülő 1990 utáni Magyar Honvédség alakulatai is e fondfőcsoportot gyarapítják majd. Az első időszakból a még 1945-ben szervezett 1. és 6. hadosztály, valamint a vasútépítő (műszaki) hadosztály fondjai érdemelnek említést, amelyek alárendelt egységeinek is maradtak meg iratai. Ide tartozik még a rövid életű honvéd határőrség (1945–1949) fennmaradt iratanyaga. A második időszak tömeghadseregének számos alakulatát, valamint a harmadik – egyben leghosszabb – időszak hadseregének alakulatait felsorolni is nehéz. A Magyar Néphadsereg szárazföldi (lövész, harcokszó, felderítő, tüzér, híradó, műszaki), valamint honi légvédelmi (repülő, légvédelmi tüzér, rádiótechnikai) haderőnemének egyes alakulatai mind egy-egy fondot alkotnak. Közülük kiemelkednek az 5.

1
 Jelentés Kádár s
 Birtok st. - 1968. július 24-én
 24-én 1405 iratokr
 Feljegyzés
 Sajnos bírálatos!
 kérem 1 példányban
 Az 5/1990. HÍR rendelet alapján
 a másolatok ismételt
 Budapest, 2000.05.16.

1968 július 24-én 1405 iratokr
 rellt Provalor Tatarinov s
 dotás. Provalor et. tájékoztad
 gyakorlatot tervez Csehszlovák
 kétele, Gross ki dotás verife
 mik, hogy a gyakorlaton részt
 vevők, jelöljék meg a rész
 tart, a bejegyzéseket s a
 hogy a ha az első vagy a
 lépésben rész-e részt
 vevő tartomány ha az első
 lenne.

2
 jelentik. A Szilveszteri célaim barmin
 még Kádár s. vörög. et-at, a hadsereg
 s az erődek parancsait létező
 nőket, politibai helyetteseit. A gy
 kórtat idejére Provalor et. töltés
 hadműveleti összekött. csoportot jelöl
 lünk ki.
 A továbbiakban elvonnak még,
 hogy a gyakorlatot a bejegyzés s a
 állunk a röprekajtatásról, de jó
 lenne ha nem kényszerítetük.
 A gyakorlat politikai célja -
 segítse megnyitani a csehszlovák
 reperek az ellenforradalmi szervez
 telen. A munkadokument, parancsok
 felmérésük azt megmagyarázzák
 azt is hogy utána kiművelés.
 hadsereg csoportait ha legálisak
 m. hirtelen, de ha ellenőrlésük
 kell nekik őket.
 A Szilveszteri Nyugaton három híd
 s a szovjet hadseregkel át, a
 ottan három esetben erősítés
 átkelettel. A mi hadseregünk
 ma ismét kelte, első lépésben

3
 A csehszlovák hírközlés s a
 fejezések levelezési feladatok
 en, az iratokr feljegyzés
 is.
 Döntés megfogalmazás:
 annak megkérésében, hogy az
 gyakorlat kiadásaiban kiket
 vonjunk be;
 a hadsereg felétek (első vagy
 második lépés) megállapítására
 összehelyezés utólagos körték
 előjárás a várható feladat
 ismertetés;
 - Öttinge elutasítás szabadságára vonat
 kozóan.
 Budapest. 1968. július 24.
 Csémi Károly

Csémi Károly altábornagy,
 vezérkari főnök feljegyzése, 1968

Másolat készült: 2 példányban
 Kéz példány: 5 lap
 Dátum: 372/200
 Szegedlyes: Drah János altábr.
 1-2.sz. pl. s HNK. Ügyv. o. részére

Hadsereg, a 3. hadtest, valamint a gépkocsizó, majd gépesített lövészadosztályok, és a harckocsi hadosztály fondjai.

X. fondfőcsoport:

egészségügyi szervek 1945 után

Néhány második világháborús hadikórház még 1945–1946-ban is működött, emellett a békeállományú helyőrségi kórházaknak is maradt iratanyaga. A legjelentősebb fond a Budapesten működő Honvéd Központi Katonai Kórházé. A fondfőcsoporthoz tartozik még a katonai üdürlők és szanatóriumok, illetve az 1960-as években a hadosztályok alárendeltségében megszervezett egészségügyi zászlóalj iratanyaga.

XI. fondfőcsoport:

katonai bíróságok 1945 után

A főcsoport fondjainak csoportosítása a honvéd büntetőbíráskodás szervezeti változásait tükrözi.

Az első folyamodású bíróságok között, a területi elven szervezettek mellett, 1945–1946-ból az újonnan alakult hadosztályok tábori bíróságai szerepelnek. 1952-től ismét létrehozták egyes magasabb egységek bíróságait, illetve 1953-tól felállították az úgynevezett fegyvernemi bíróságokat. 1956 után ezek megszűntek. A szervezés elve ezután a területi elv maradt. A területileg illetékes bírósági szervezet több szervezésen ment át, több néven szerepelt – kerületi parancsnokság bírósága, honvéd törvényszék, katonai törvényszék, hadbíró, helyőrség katonai bírósága, katonai bíróság –, de mindig az adott katonai kerület székhelyén működött. Kezdetben hét ilyen bíróság volt: Budapest, Székesfehérvár, Szombathely, Pécs, Szeged, Debrecen, Miskolc székhellyel. A katonai büntetőbíráskodás első folyamodású bíróságaiként működtek, 1957-től számuk csökkent. 1991-ben történt megszüntetésükig Budapesten, Kaposvárott, Szegeden, Debrecenben és Győrött működött katonai bíróság.

Külön említést érdemelnek az 1956 utáni megtorlások során a helyőrségi bíróságok szervezetén belül működő rögtönítélő bíráskodás fennmaradt iratai, valamint az 1968-as csehszlovákiai intervenció idejére felállított hadosztálybíró iratanyaga.

Fellebbviteli, végfolyamodású bíróságként kezdetben nem önálló katonai szerv működött, hanem a Kúrián szervezett Honvédbírói Fellebbviteli Tanács. Az 1948. évi LXIII. törvény cikk rendelkezett az önálló felsőfokú katonai ügyészség és Katonai Főtörvényszék felállításáról. Utóbbi 1952-től Katonai Felsőbíróság, 1956-tól a Legfelsőbb Bíróság Katonai Kollégiuma néven működött. A Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsához benyújtott kegyelmi kérvények ügyintézésére az Igazságügyi Minisztérium Katonai Főosztályán keresztül folyt. Ennek vonatkozó iratanyaga is megtalálható Levéltárunkban.

Az intézményünk megőrzésébe került fondok döntően a periratokat tartalmazzák, de található bennük a bíróságok hivatali működésére vonatkozó ügyviteli anyag és különböző segédkönyvek is. Az iratok leadása még ma is folyamatos, a katonai bíróságok megszűnéséig, 1991-ig kerülnek őrizetünkbe az iratok. A katonai ügyészségek, illetve az 1991 utáni civil bíróságok katonai kollégiumainak iratai a Magyar Nemzeti Levéltár és Budapest Főváros Levéltárának őrizetében kerülnek.

XII. fondfőcsoport:

katonai tanintézetek 1945 után

Az elsőfokú tisztképzés céljára 1947-ben hozták létre a Honvéd Kossuth Akadémiát, amely mindössze 1949-ig működött. Feladatát ezután a különböző fegyvernemi tiszti iskolák vették át. Ezeket 1957-ben egyetlen iskolává vonták össze Egyesített Tiszti Iskola (ETI) néven, mellette egyedül a Kilián György Repülő Műszaki Főiskola működött tovább. 1967-ben az ETI-ből megalakult a Kossuth Lajos Katonai Főiskola és

a Zalka Máté Katonai Műszaki Főiskola. A tisztek magasabb fokú képzésére 1947-ben Honvéd Hadiakadémia alakult, amely több névváltozás után 1955-től Zrínyi Miklós Katonai Akadémia néven működött. Az Magyar Néphadsereg egyetemeken, főiskolákon tanuló tisztjeinek, valamint polgári ösztöndíjasainak támogatására működött a Karikás Frigyes Katonai Kollégium. 1950 és 1956 között a tartalékos tisztek képzésére az egyetemeken katonai tanszékek is alakultak.

A tiszthelyettes képzést folytató iskolák közül kiemelkedik az 1957–1973 között oktató Központi Tiszthelyettes Iskola, valamint a különböző fegyvernemi kiképző központok iratanyaga. A középfokú katonai tanintézetek közül fontos a II. Rákóczi Ferenc Katonai Középiskola (1953–1958) fondja, valamint az 1970-es évektől megalakuló középiskolai katonai kollégiumok iratanyaga.

XIII. fondfőcsoport: intézetek, raktárak és egyéb szervek 1945 után

A Magyar Néphadsereg csapatainak fegyver- és lőszerutánpótlásáról, a kiképzési és szakszolgálati feladatok ellátásához szükséges anyagok biztosításáról raktár-, és javítóműhely-hálózat gondoskodott. A szállítási feladatok megoldására is külön csapatok alakultak. Kiterjedt hálózattal rendelkezett a hadsereg közművelődési, sport-, és tudományos intézményrendszere, amely elsősorban a személyi állomány szabadidejének kitöltésében, és a honvédelmi célú tudományos igényű háttérmunka végzésében működött közre. Említésre érdemes a Hadi-technikai Intézet, a Térképészeti Intézet fondja, és természetesen saját irattárunk. Emellett különböző kulturális és közművelődési szervezeteknek, élelmezési-, és fegyverraktáraknak, szállítási-, és szakszolgálati egységeknek van iratanyaga.

XIV. fondfőcsoport: Magyar Szocialista Munkáspárt (MSZMP) Néphadseregi Bizottságának iratai 1956–1989

A Magyar Szocialista Munkáspárt pártalap-szervezetei a Magyar Néphadseregben is megalakultak. Ezeket az MSZMP Néphadseregi Bizottsága fogta össze, amely megyei szintű szervezet volt, alatta járási szintű pártbizottságok működtek a HM szerveinél, a seregtesteknél, a magasabbegységeknél és a tanintézeteknél. Üzemi szintű pártbizottságok működtek az egységeknél, a megyei kiegészítő parancsnokságokon és az intézeteknél. Alapszervezetek működtek a HM fegyvernemi főnökségein, csoportfőnökségein, a tanintézetekben, a magasabbegységek és csapatok törzseiben, a zászlóaljokban, önálló századokban, valamint ezeknek megfelelő alegységeknél és intézeteknél. Így ez a szervezet a civil pártszervezetekhez hasonlóan szerveződve fogta össze a néphadseregben szolgáló párttagokat. Iratanyaga a különböző pártszervek üléseiről készült jegyzőkönyveket tartalmazza. Az MSZMP néphadseregi pártszervezetei 1989-ben jogutód nélkül megszűntek.

A VII. fondfőcsoportba tartozik az úgynevezett Magyar Néphadsereg (MN) Különgyűjtemény, amelynek fondja 1945 utáni iratokat tartalmaz, ezért itt említjük. Az 1945 előtti tanulmánygyűjtemény „párja” alapvetően az 1980-as években folytatott néphadsereg-történeti kutatás elkészült tanulmányaira épül (a és b állag). Az évek során ehhez soroltuk be a visszaemlékezések (c), csapattörténeti könyvek, dicsőségkönyvek (d és e), 1956-os gyűjtemény (f), valamint az oklevélgyűjtemény (g) állagait. Így együtt ez a gyűjtemény alapvető fontosságú a kutatók számára, hiszen kiinduló pontul szolgál a néphadseregi iratanyag tanulmányozásához, illetve segíti annak megismerését és jobb megértését.

A Hadtörténelmi Levéltár a számok tükrében

A Hadtörténelmi Levéltár gyűjteményében jelenleg 4004 iratképző katonai szervezet és személy iratanyaga található. Ennek összesített mennyisége mintegy 7.800 iratfolyóméter. Tehát ha a levéltárban őrzött iratlapokat egymásra raknánk, egy majd 8 km magas papíroszlop keletkezne.

Mikrofilmtárunkban mintegy 9 és fél millió mikrofilmfelvétel található, amelynek egy része az idegen levéltárakban található magyar vonatkozású iratokról készült. Így a Hadtörténelmi Levéltár mikrofilmgyűjteménye jelentős segítséget nyújt az amúgy csak külföldön hozzáférhető dokumentumok tanulmányozásához.

Mozgófilm-gyűjteményünkben körülbelül 4000 magyar és külföldi katonai témájú film található. Sok filmnek az úgynevezett gyártási kópiáit (képnegatív, hangnegatív, hangpoztív, stb.) is őrizzük, ezért a filmtárban lévő filmtekercsek száma: 17343. Annak érdekében, hogy a filmek feldolgozását lehetővé tegyük, a gyűjteményünkbe tartozó filmeknek mintegy felét átjásztattuk videokazettára. A fennmaradt filmek DVD-re való átírása folyamatban van. Eddig 430 film átírása történt meg. Az átírt filmeket tartalmazó

157 videokazetta mellett, mintegy további 300 kazetta egészíti ki video-gyűjteményünket.

Hangtárunk kb. 300 hangfelvételt tartalmaz, jobbára magnetofon kazettán.

A fenti gyűjteményekben való eligazodáshoz eddig 100-nál több különböző szintű és fajtájú levéltári segédlet készült, a Hadtörténelmi Levéltárban őrzött valamennyi irattermelő szerv iratanyagát általánosan bemutató fondjegyzéktől az egyes iratok tárgyát tartalmazó mutatócéduláig.

M. kir. 101. honvéd
vadászrepülő ezred bevetési
könyvének borítója, 1945

1. sz. hadosztályparancs.

1945. II. 11.

Honvédek! Magyar Bajtársak!

A németek érdekében folytatott háború következtében az ország nagyrésze romokban és kirabolva. Ez lett az eredménye az ország régi vezetésének és a nemzetrontó nyilasok garázdálkodásának, akik azért, hogy hatalomhoz jussanak, eladták az országot az ősi ellen-ségnek, a németeknek.

A visszavonuló németek embertelenül pusztítottak, raboltak és az ország dolgozó népének sok évtizedes munkáját tették tönkre. Gyönyörű fővárosunk romokban hever, a hidak felrobbantva. A polgári lakosság, nők és gyermekek megszámlálhatatlan tömegei estek áldozatul esztelen és céltalan önzésüknek. A Dunánál egyrészt még mindig a német és nyilas eszmák tapossák.

De még nincs veszve minden!

Alakulóban az új magyar honvédség, amely még bosszút állhat országunk megrontóin és részben jöveteleért, amit előbbi vezetőink és a nyilasok a szabadságszerető népek ellen vívott háborúban vétkeztek.

Még alkalmunk nyílik arra, hogy a szabadságszerető szövetséges nemzetek oldalán, a diadalmas orosz Vörös Hadsereggel vállvetve és együtt harcolva segítsünk romlásba döntött Hazánk feltámasztásában.

Parancsnokságom alatt Ti képezitek majd ennek az új magyar honvédségnek legelőször megalakuló hadosztályát.

Fel a fejjel honvédek! Legyetek büszkéek rá, hogy Ti lesztek az elsők azok között, akik szerencsétlenül magyar hazánkon segíteni akarnak és segíteni tudnak!

Hogy mennyire tudunk segíteni, az csak Bajtatók mulik. Minél bátrabban, minél vitézebbül és minél nagyobb gyűlölettel harcoltok majd ősi ellenségünk ellen, annál nagyobb súlya lesz érdemeiteknek a békekötésnél, amikor szegény Hazánk végleges sorsáról is döntünk. Ha Ti vitézül helytálltok és bátran, a magyar honvéd hírnevéhez méltó módon harcoltok, akkor szebb, jobb és igazságosabb jövő vár ráink, amelyben mindenki megkapja azt, amit munkájával kiérdemelt és nem más henyélők fogják bezsébelni a Ti verejtéketekkel öntözött magyar föld termését.

A földosztásnál, amelyet az új Magyar Kormány hajt végre, azok kapnak elsősorban földet, akik, mint a honvédek, a németek ellen bátran harcolva tették lehetővé azt, hogy országunkat újjáépítsük.

A mostani kezdeti nehézségeket még egy rövid ideig türelmesen viseljétek el és azután, amikor fegyvert és felszerelést kapunk, meg fogjuk mutatni, hogy érdemesek vagyunk a győztes nagy nemzetek bizalmára és a magyar nemzet számára kivívjuk azt a helyet, amely a szabad nemzetek között megilleti. Hogy ez a hely milyen lesz, ismétlem, főleg Bajtatók mulik. Minél fegyelmezeitebbek lesztek, minél vitézebbül harcoltok, annál jobb lesz a sorsunk.

Ez és a Magyarok Istene vezessen bennünket a jövőben, hogy még unokáink is áldva emleghessenek az új honvédség dicsőséges küzdelmeit, amelyekkel a szebb, jobb, igazságosabb, boldogabb, demokratikus Magyarország alapjait rakjuk le.

Harcolni és győzni fogunk, Isten minket úgy segítjen.

SZÉKEL LÁSZLÓ vk. ezredes,
hadosztályparancsnok.

0001

Nemzetközi kapcsolataink

E tekintetben jelentős volt az Egyesült Államok Védelmi Minisztériuma Történeti Hivatalával, valamint a Kongresszusi Könyvtárral az 1996–2000-ig tartó Open House programban való részvételünk. A program célja, amelyben Lengyelország és Románia katonai levéltárai is részt vettek – egyrészt a levéltári iratanyag állagmegővésének elősegítése, másrészt az iratanyag kutathatóságának, hozzáférhetőségének megkönnyítése. Előbbit az iratok mikrofilmre vitele, utóbbit azok elérhetősége biztosítja a washingtoni Kongresszusi Könyvtár Internet-hálózatán.

Levéltárunk jó kapcsolatokat ápol a környező országok katonai levéltáraival.

Kapcsolatainkat felhasználva sikerült 2004-ben Magyar Harcosok Bajtársi Közössége nyugati tagozata, valamint a Magyar Szabadságharcosok

Szövetsége iratainak hazahozatala, amely jó forrásul szolgál a második világháború utáni katonai emigráció történetének megírásához.

1999-ben Oroszországtól digitalizált formában megkaptuk a Szovjetunióban meghalt magyar hadifoglyok személyi anyagait, amelyek 40.000 darab okmánygyűjtőt tartalmaznak.

A 2000-es évek elején támogattuk a koreai és vietnami háborúkkal kapcsolatos amerikai kutatásokat, valamint a magyar-amerikai kormányközi szerződés alapján a US Holocaust Memorial Museum magyarországi dokumentum feltárását.

Levéltárunk az 1992-ben, majd a 2003-ban létrejött magyar-orosz megállapodás alapján felállított „levéltári együttműködési vegyesbizottság” munkájában is képviselteti magát.

Tudományos tevékenység

Az elmúlt évtizedekben az őrizetünkben lévő irategyüttesek feldolgozása során felhalmozódott szellemi értékek sokáig nem kaptak nyilvánosságot. Ezért azt gondoltuk, hogy a „nyitás” legjobb módja az, ha munkánk eredményét minél szélesebb körben ismertetjük meg a magyar katonai múlt írásos

emlékei iránt érdeklődőkkel. Így 1997-ben elindítottuk a „Hadtörténelmi Levéltári Kiadványok” sorozatát. Ezen belül elsődlegesen különböző történelmi korok, hadtörténelmi események korabeli dokumentumait tesszük közzé forráskiadvány formájában. 2015-ig 47 kötetünk jelent meg.

Hivatali tevékenység

A Hadtörténelmi Levéltár közhivatali tevékenysége során katonai szolgálati igazolásokat, jogbiztosító célú iratmásolatokat ad ki.

Kutatószolgálatát az érvényben lévő törvényi szabályozók alapján vehetik igénybe a hivatásos kutatók és az érdeklődők.

Az elmúlt évtizedekben jelentős eredményt ért el az őrizetében lévő gyűjtemények rendezése terén. A fondok döntő többsége közép szinten

rendezett. Az iratanyagban való tájékozódást a feldolgozás, rendezés során készített különböző mélységű levéltári segédletek biztosítják (lajstrom, repertórium, áttekintő raktár jegyzék, cédulakatalógus). Az iratanyagok szakszerű és biztonságos őrzése megoldott.

Több éven keresztül részt vettünk az Európai Kulturális Örökség napja alkalmából megrendezett eseményen. Nyílt nap keretében

nagy sikerrel mutattuk be Levéltárunkat az érdeklődőknek.

2008-ban megtörtént az egészségre ártalmas azbeszt tartalmú papírdobozaink cseréje.

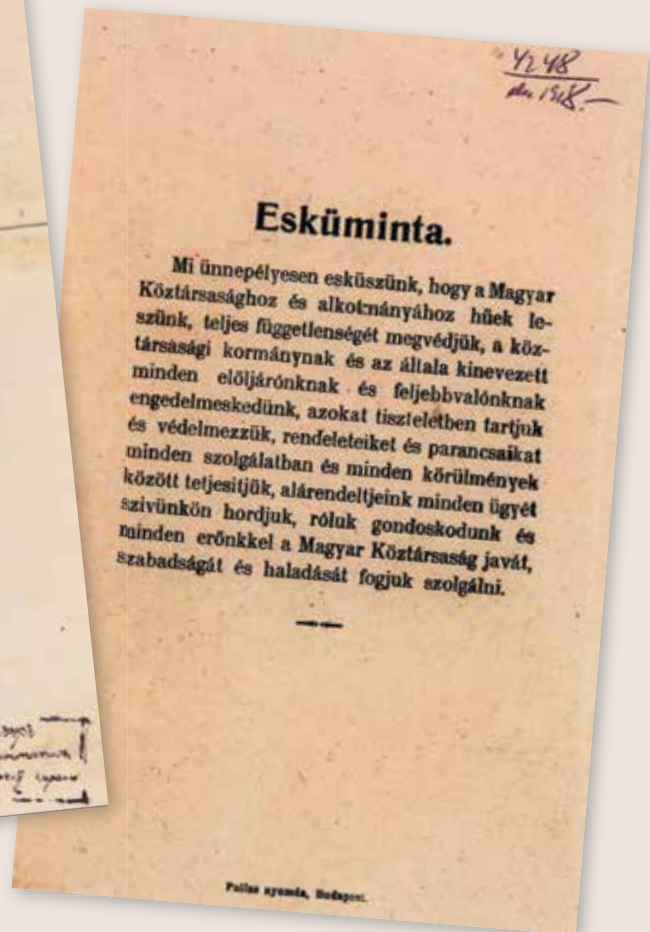
Annak érdekében, hogy biztosítsuk gyűjteményeink megőrzését és széleskörű elérhetőségét az utókor számára 2012-ben csatlakoztunk

az Országos Kulturális Digitalizációs Közfoglalkoztatási Programhoz.

Az első világháború befejezésének centenáriuma készülve megtörtént a levéltár első világháborús halotti anyakönyveinek a digitalizálása és a levéltár szakmai irányításával történő feldolgozása. Az elkészült első világháborús veszteségi adatbázis minél teljesebbé tételéhez feldolgozásra kerültek mind a pozsonyi Hadtörténeti Levéltár, mind a bécsi Hadilevéltár hasonló anyagai is. 2018 végére elkészül a Magyar Nemzeti Levéltárral közös első világháborús veszteségi adatbázis is.

Gyóni Géza (1884–1917) verse a krasznnojarszki hadifogolytáborból

Katonai eskümlnta, 1918. december

IN MEMORIAM

Olysói és héthársi Gabányi János

honvédtiszt, ezredes, címzetes tábornok, a m. kir. Hadtörténelmi Levéltár első igazgatója.
Szatmár, 1871. július 27. – Budapest, 1934. december 13.

Édesapja ügyvéd volt.

Huszonkét évesen (1893. október 1-jén) egyévi önkéntesként vonult be a m. kir. 12. szatmári honv. gyalogezredhez. Ettől kezdve 1907-ig több katonai tanfolyamot végzett, köztük 1900–1902 a bécsi Hadiiskolát, mindet jeles vagy igen jó eredménnyel. 1896. június 1-jén kapta első katonai rendfokozatát, a hadnagyi rangot.

Végigszolgált az első világháborút mint vezérkari tiszt, összesen nyolc hónapot töltött el harctéri szolgálatban.

1914. július 28. és szeptember 15. között a keleti hadszíntéren a m. kir. 102. népfelkelő gyalogdandárnál vezérkari tiszt, 1917 márciusától pedig az olasz hadszíntéren a m. kir. 12. honvéd gyalogezred II. zászlóaljának parancsnoka volt. A 10. Isonzói csatában és az azt követő Kostanjevica körüli állásharcokban mint zászlóaljparancsnok igen jól megfelelt.

A ranglétrán fokozatosan emelkedve 1915. május 1-jétől őrnagy, 1917. május 1-jétől alezredes, 1920. május 1-jétől ezredes, 1924. január 1-jétől címzetes tábornok.

Igen jó törzstiszt, „szilárd jellem, igen jó szellemi képességgel, katonailag igen képzett, szorgalmas, ügybuzgó, a tisztikar vezetésére alkalmas, magatartása kifogástalan, igen illedelmes, előzékeny, jó bajtárs” – olvashatjuk katonai minősítésében. Ezt támasztják alá beosztásai:

1915. március 27. és június 20. között a szegedi, 1917. március 25-ig a pozsonyi honvéd kerületi parancsnokság vezérkari főnöke, az olasz fronton a cs. és kir. VII. hadtest kiképző csoportjának parancsnokhelyettese.

Gabányi János, a Hadtörténelmi Levéltár alapítója

1917. november 15. és december 9. között a cs. és kir. I. Isonzó hadsereg menetalakulatai szemlélőjének helyettese és vezérkari főnöke.

Kitüntetései (Vaskorona Rend III. osztálya, Ferenc József Rend lovagkeresztje, Katonai Érdemkereszt III. osztálya, Károly Csapatkereszt) tanúskodnak kiváló szolgálatáról.

Lelki és gimnáziumi indíttatása a magyar hadtörténelmi múlt emlékeihez kötötték. Szervezőkészsége, jó írói vénája, széleskörű nyelvismerete, hiszen a németen kívül jól ért franciául, románul és latinul, vezette a HM 1/a osztályához, hogy a szívéhez oly közel álló területtel foglalkozhasson. Az első világháború alatt ugyanis ennek az osztálynak a kötelékében alakultak meg fokozatosan a levéltári, statisztikai,

hadtörténelmi, könyvtári, és fényképező alcsoportok, azon miniszteri rendelet alapján, amely szerint a honvéd seregtestek harctéri iratait közvetlenül a magyar Honvédelmi Minisztériumba terjesszék fel és csak innen, lemásolásuk után kerüljenek a bécsi levéltárba. Az összeomlás után ezen alcsoportok működése részben megbénult, részben pedig teljesen megszűnt. Gabányi János a hadtörténelmi alcsoport vezetőjeként 1918. november első napjaitól kezdte meg az alcsoportok szerves egésszé való egyesítését. Az így összevont egységek a Hadtörténelmi Levéltár és Múzeum elnevezést kapták, amelynek 1920. szeptember 30-áig első vezetője lett.

„A vezetői szerepre nemcsak különösen hivatott, hanem ilyen beosztásban való alkalmazása

kívánatos is” – állapították meg felettesei. „Tiszta, megállapodott, kissé zárkózott, komoly jellem. Igen körültekintő, erélyes, ugyanakkor emberséges gondolkodású”, oly annyira, hogy előjárói időnként a szemére vetik, hogy beosztottjaival szemben „túl jó és elnéző, az ellenőrzésben nagyobb erély volna részéről kívánatos”, de alárendeltjeit helyesen ítéli meg. „Nyugodt vérmérsékletű, puritán.” – olvashatjuk minősítésében.

1924. május 12-től a Levéltár főigazgató-helyettese, a Hadtörténelmi Levéltár szerkesztésében megjelenő Magyar Katonai Közlöny szerkesztőbizottságának elnöke, a folyóirat felelős szerkesztője és kiadója. Az újság szellemi nívójának emelése nagymértékben az ő fáradhatatlan

A levéltár díszes iratfedele és pecsétje

buzgalmának, ügyszeretetének, írói készségének, katonai tudásának eredménye volt.

Gabányi Jánost, az embert a katona, a történetkutató, az író, és a sportember harmonikus egysége jellemezte. Jól úszott, vívott, tornázott, korcsolyázott, sífutott. Tehetséggel festett, és rajzolt. Élete során bejárta Európát.

Több mint 30 évnvi szolgálat után 1925. december 31-én nyugállományba vonult, de továbbra is aktív életet élt.

Munkatársa volt a Honvédelem, a Kelet Népe, a Külföldi Magyarság, a Magyar Pedagógia stb. lapoknak

1911 óta az MTA Hadtörténelmi Bizottságának segédtagja. Dolgozott a kassai Kazinczy-körnek és a Külügyi Társaságnak is.

Mint történetkutatót sok terület és korszak érdekelte. Ennek a munkának gyümölcseként születtek meg írásai: az orosz–japán háborúról (1909), hadseregszervezeti kézikönyve (Vitéz, Kassa 1910), a hármasszövetség államainak történeti fejlődéséről írt munkája (1910), mártírjainkra való emlékezése (1922), a katonai magyar nyelvről való értekezése (1923), a magyar végvárok legendáiról szóló írása (1923), de pályanyertes dolgozata volt a harc és általában a háborús tevékenység pszichológiájáról is (1926). Részt vett A magyar nemzet története I–V. kötetének (Stephaneum, Budapest, 1924–1925.) és A világháború története az összeomlástól a békekötésig című két kötetes (szerző, Budapest, 1934) kiadványának munkálataiban.

Dr. Markó Árpád

ezredes, hadtörténész

Rozsnyó, 1885. október 12. – Budapest, 1966. szeptember 17.

Apja Markó Sándor közjegyző, anyja Sztehlo Anna.

Polgári családban született, a helyi evangélikus főgimnáziumban tanult, ahol elsajátította a német és a francia mellett a latin és az ógörög nyelvet is. 1903. október 1-jétől a bécsújhelyi katonai akadémián folytatta tanulmányait. 1906. augusztus 18-án avatták hadnaggyá. A cs. és kir. 34. kassai gyalogezredben kezdte meg szolgálatát. Az első világháborúban frontszolgálatot teljesített, kétszer meg is sebesült. 1915 májusában századosi rendfokozatot szerzett. Miután a trianoni békediktátum után szülővárosa is idegen uralom alá került, belépett a Nemzeti Hadseregbe.

1921-től a budapesti Hadtörténeti Levéltárban (Hadilevéltárban) teljesített szolgálatot, 1930 és 1940 között a levéltári osztály vezetője volt. 1925-ben őrnagyi, 1928-ban alezredesi, 1938-ban ezredesi rangot kapott. Szolgálati idejének betöltésével 1940. május 1-jén nyugállományba helyezték.

A Levéltárban közel tíz évig volt a főigazgatóság központi tudományos és közigazgatási titkára. Feladatának tartotta az intézet tudományos színvonalának emelését.

Egy éven keresztül mint önkéntes vendég-hallgató a Pázmány Péter Tudományegyetemen Szentpéteri Imre, Domanovszky Sándor és Szekfű Gyula előadásait hallgatta.

1926-tól a badeni egyezménynek megfelelően a bécsi Kriegersarchivból hazaküldött magyar iratokból új osztályt szerveztek, az úgynevezett „régí levéltári osztály”-t, ennek lett az osztályvezetője Markó alezredes.

1931-ben elnyerte a MTA pályadíját Rákóczi Ferenc tragikus trencsényi csatájának megírásával. Ezután kérték fel, hogy írjon tanulmányt Rákóczi Ferenc hadvezéri tevékenységéről.

Markó Árpád, hadtörténész

1932-től volt a Magyar Történelmi Társulat igazgatóválasztmányának tagja. 1934-ben az MTA levelező tagja lett, 1938-ban a Commission d'Histoire militaire comparée választmányi tagjává választották.

A Hadtörténelmi Közleményeken kívül, amelyben összesen 34 tanulmánya és forrásközleménye jelent meg, rendszeresen publikált a Századok, a Magyar Katonai Közlöny, a Magyar Katonai Szemle és a Magyar Szemle hasábjain. A korszak más hadtörténészeivel, így Gyalóky Jenővel, Berkó Istvánnal és Pilch Jenővel közösen jegyezték „A magyar katona vitézségének ezer éve” című, 1934-ben megjelent reprezentatív hadtörténeti összefoglalót, s ő írta a Domanovszky Sándor által szerkesztett „Magyar Művelődéstörténet” 18. századi hadtörténeti fejezetét is.

Munkái közül több külföldi lapokban is megjelent. Különös szorgalommal művelte a történeti és a hadtörténeti ismeretterjesztést is.

1938-ban nyílt módja, hogy kilépjen a nemzetközi szintérre. A magyar történészküldöttség tagjaként részt vett Zürichben a VIII. Nemzetközi Történettudományi Kongresszuson, amelyen a jelen volt szaktudósok megalapították a Nemzetközi Hadtörténelmi Bizottságot. Ez beválasztotta az újonnan létrehozott elnökségbe (1995-ig egyetlen magyarként), nem utolsósorban nagy sikert aratott előadása alapján, amelyet „A hagyomány és a forradalom hatása a Napóleon-kori hadügyre” címmel tartott.

A második világháborúban mind budai otthona, mind vidéki háza megsemmisült, felesége betegségben meghalt. 1946–1948-ban Rábapatonán, 1948-tól ismét Budapesten lakott. Nyugdíját 1950-től megvonták, rokonai és barátai segítségével volt kénytelen fenntartania magát, de sikerült ismét folytatnia tudományos munkásságát. 1953-ban életműve alapján odaítélték Markó Árpádnak is az előző évben szovjet mintára bevezetett új, első tudományos fokozatot, a történelemtudományok kandidátusa címet. Ez végre újra egy kis rendszeres havi bevételhez juttatta az ez után járó pótlékkal. 1962-ben Székely György főtitkári értesítése szerint a Magyar Történelmi Társulat újra igazgatóválasztmányi tagjává választotta Markó Árpádot, aki így legalább e tekintetben visszatérhetett 1944-ig viselt

tisztségébe. Ezt követően hamarosan engedélyt kapott, hogy benyújtsa a „Kossuth Lajos hadtudományi munkálatai törökországi emigrációja alatt 1850/51-ben” című akadémiai doktori értekezését. Ez alapján a Tudományos Minősítő Bizottság odaítélte a történelemtudományok doktora tudományos fokozatot.

Nevéhez fűződik a Rákóczi-szabadságharc katonai történetének alapkutatásokon nyugvó, a korábbi nemzeti elfogultságoktól mentes objektivitásra törekvő feldolgozása. Markó Árpád nagy tisztelettel közeledett II. Rákóczi Ferenc alakjához, de ez nem akadályozta meg abban, hogy ne fogalmazzon meg időnként szigorú kritikát az általa vezetett hadműveletekről, összecsapásokról. Ellentétben a korszak korábbi hadtörténeti irodalmával (például Thaly Kálmán munkáival), egyszerre hasznosította a korszakra vonatkozó forráskiadványokat, szakirodalmat, illetve mindkét fél iratanyagát, így a magyar és az osztrák levéltári forrásokat. Tényleges katonaként leírásai elkészítésénél figyelt a terepviszonyokra és a földrajzi adottságokra is. Hőseiről kiváló portrékat festett, s tényleges katonai szolgálati tapasztalatai révén értékítéletei megbízhatók voltak. Elkészítette a szabadságharc összefoglaló katonai történetét, de a kézirat a második világháborúban – kevés kivétellel – megsemmisült.

Szintén az ő nevéhez fűződik Zrínyi Miklós hadtudományi munkáinak egyik első modern kiadása.

Moravek Elek

alezredes, hadilevéltáros, bécsi levéltári kirendeltségvezető

Zselíz (ma: Zelizovce, Szlovákia) 1886. február 11. – Pörtschach, 1963. december 5.

Moravek János gazdálkodó (egyres adatok szerint uradalmi tiszttartó) és Szantner Mária legkisebb gyermeke.

A körmöcbányai főreáliskola elvégzését követően 1904-ben, atyja korai halálára is tekintettel,

egyévi önkéntes katonai szolgálatra vonult be a győri hadkiegészítési központú és színmagyar, de alsó-ausztriai állomásoztatású cs. és kir. 19. gyalogezredbe. Három bátyjának példáját követve, azután maga is a katonai hivatást

választotta, és 1905. augusztus 18-án tiszthelyettesi rangot nyerve, az év szeptember 1-jén megkezdte tanulmányait a felső-ausztriai Liebenau hadapródiskolájában.

1908. május 1-jén avatták hadnaggyá, első tiszti beosztását a 19. közös gyalogezred Bécsben szolgáló zászlóaljában kapta. Egy hadgyakorlaton 1911. november 22-én baleset érte, lősérülés folytán elvesztette jobb kezének mutató és középső ujját, ezért 1912. szeptember 15-én ideiglenesen nyugállományba helyezték. Hadiszolgálatra alkalmatlanná minősítve, a Nagy Háború kirobbantását követően is Bécsben maradt, de 1915 márciusában áthelyezték a közös Hadügyminisztérium elnöki osztályához. 1918. november 3-án negyedik osztályos beosztással Moravék Elek tartalékos századost a közös Hadügyminisztériumból a Hadilevéltárba, a már beérkezett és még beérkezendő világháborús anyagot feldolgozó és felszámoló nyolcfős magyar tiszti csoporthoz. Hadilevéltárosi tevékenységét ettől az időponttól számította, és valóban ilyen munkát folytatott a felszámolási feladatok befejezését követően, 1922 után is, mégpedig az Osztrák Hadilevéltár tiszteletdíjasaként. 1926. december 17-én a m. kir. honvédelmi miniszteri őrnagyi címmel ruházta fel, ezzel a rejtés szerinti altanácsnoki megnevezést használhatta. 1936-ban megszűnt addigi osztrák tiszteletdíjas levéltárosi beosztása, de munkájára szükség volt, ezért az év május 1-jével a M. Kir. Hadi Levéltár és Hadi Múzeum Bécsi Kirendeltsége nyugalmazott őrnagyi voltára tekintettel átvette szerződéses alkalmazásba, így folytathatta addigi tevékenységét. 1943. július 1-jével pedig a M. Kir. Honvédség tényleges állományába vették, és ettől kezdve őrnagyi ellátmányt kapott. Ez alapján 1944. július 17. és szeptember 19. között ideiglenesen Újszászra vezényelték, a Levéltár kikülönített csoportjában kellett csapatszolgálatot teljesítenie.

1944 ősztől ismét Bécsben szolgált, bár 1945. január 1-jétől már csak önként, minden hivatali és személyes ellátmány nélkül látta el beosztását.

Az Ideiglenes Magyar Kormány Honvédelmi Minisztériuma 1945. május 9-én kelt rendeletével közölte, hogy a m. kir. Hadi Levéltár megszűnt, fellelhető anyagainak őrzése a Magyar Hadi Múzeum feladata. A Bécs és Budapest közötti levelezés helyreállítása után, az 1946. június 15-én kiadott múzeumigazgatói utasítás – az anyaintézmény megszűntére tekintettel – arról intézkedett, hogy Moravék kezdjen azonnal leltározni, és haladéktalanul készítse elő a magyar állami tulajdon hazaszállítását.

A hadilevéltáros bölcsen tiltakozott ez ellen: „Abban a pillanatban, amikor elhagyjuk a bécsi volt közös hadilevéltárban szerződészerű irodáinkat, illetve az épületet, oda többé a badeni egyezményben foglalt nagy és hathatós jogokkal magyar megbízott belépni nem fog tudni!”, valamint hangsúlyozta, hogy az 1948-as centenáriumi esztendő előkészületeként már megkezdett közös osztrák–magyar levéltári feltáró és feldolgozó tevékenység miatt az elrendelt felszámolás lehetetlen. Kiútként azt indítványozta, ha már felszámolták a korábbi Hadi Levéltárat, és ennek nem lehet bécsi kirendeltsége, legalább személyében ő, „magyar képviselőként”, helyén maradhasson, és tovább működhessen.

Ez meghozta a fordulatot, hiszen az 1848–49-es forradalom és szabadságharc százesztendő ünnepségeire a magyar köztársasági hatóságok és intézmények is nagy várakozással készültek. Elfogadták Moravék Elek őrnagy figyelmeztetését és érvelését, így az október 1-jével Hadi Levéltár és Hadi Múzeum néven létrehozott hazai intézményen belül újra helyet kapott a bécsi kirendeltség.

A magyar katonaként ötvenkét éven és hét kormányzati rendszeren át csak osztrák földön szolgált és hadilevéltárosként közel negyven esztendőn keresztül a közös osztrák–magyar

történelmi múlt feltárásán, valamint a magyar érdekek ausztriai őrzésén fáradozott. Meghatározó módon az ő, főleg 1944–1946-ban tanúsított személyes helytállásának köszönhető, hogy a Hadilevéltárban, miként a Házi, Udvari és Állami Levéltárban és a Pénzügyi és Udvari Kamarai Levéltárban, az Osztrák Állami Levéltár e három önálló nagy történelmi közgyűjteményében ma is működik állandó magyar levéltári

kirendeltség, és zavartalanul folyik a helyi kollégákkal a hagyományos baráti hangulatú szakmai együttműködés. Az Osztrák Hadilevéltár fennállásának kétszáz esztendőös ünnepségén mind az Osztrák Köztársaság, mind a Magyar Köztársaság illetékesei megerősítették, hogy ezt az unikális intézményrendszert, a világ más államainak is példát mutatva, időbeli korlátozás nélkül a jövőben is fenn kívánják tartani.

Dr. Böhm Jakab

Polgári alkalmazott, főlevéltáros

Tolna, 1922. július 28. – Budapest, 2012. december 5.

Születési helyén végezte elemi iskoláit, és a polgári iskola négy évfolyamát.

Családja nehéz anyagi körülményei miatt 1940 és 1946 között a Bajer Lloyd Hajózási Rt-nél dolgozott matrózként. 1950-ben érettségizett a nyergesújfalui gimnáziumban. Tanárai ösztönzésére választotta a továbbtanulást. ELTE Bölcsészettudományi Karán magyar-történelem szakon kezdte meg felsőfokú tanulmányait. A harmadik évfolyam után Elekes Lajos egyetemi tanár javaslatára levéltár-történelem szakon folytatta a tanulást.

Az ELTE segédtudományi tanszéke vezetőjének, Léderer Emmának ajánlására helyezkedett el a Hadtörténelmi Levéltárban 1954 őszén. Szakmai feladata a nagy mennyiségű, német nyelvű, kéziratos fondok gondozása volt. Elsőként ő foglalta össze és tette közzé a cs. kir. Magyarországi Főhadparancsnokság hivatali történetét. Kiváló ismerője lett az 1848-1849.

évi forradalom és szabadságharc iratanyagának. Foglalkozott Virág Benedek, Horváth István Vasvári Pál kortörténeti munkásságával.

Emberi tulajdonságai között meg kell említeni a példamutató szorgalmat és szerénységet. A levéltárosi mondás szerint a történész magának dolgozik, a levéltáros másoknak. Segítőkészsége és türelme is határtalan volt, legyen szó egyszerű érdeklődőről, történész kollégáról, vagy fiatal levéltárossal. Munkatársai számára a szeretett és tisztelt „Jaksi” volt. Példaadó és eredményes munkáját mutatják kitüntetései is, megkapta a Haza Szolgálatáért Érdemérem arany fokozatát, a Honvédelmi Érdemérem arany fokozatát, a Munka Érdemrend arany fokozatát. 2007-ben már nyugdíjasként az intézmény érdekében kifejtett munkája elismeréséért a Hadtörténeti Intézet és Múzeum főigazgatója átadta neki az intézmény aranyérmét.

KÖZPONTI IRATTÁR

A Honvédelmi Minisztérium Központi Irattára az MNVK Szervezési és Mozsósítási Csoportfőnök 00888/1956. számú szervezési intézkedésének értelmében alakult meg. Első állománytábláját 1956. október 9-én adták ki. Az október-novemberre tervezett szervezési időszak azonban az októberi forradalom miatt hosszabbra nyúlt, egészen 1958 elejéig elhúzódott. Ettől az évtől az Irattár szervezetében már megjelent két alosztály, a Titkos és Nyílt irattári alosztály és az Igazolási és veszteségi alosztály. Ezek a szervezeti elemek változó elnevezésekkel ugyan, de szinte máig megmaradtak, kiegészülve a mikrofilmező és adattároló feladatokat ellátó részleggel. Az Irattár székhelye megalakulásakor a Bem téri, akkori elnevezés szerint Táncsics laktanyában volt.

A Központi Irattár a Honvédelmi Minisztérium, később a Magyar Néphadsereg Vezérkara, majd 1990 után ismét a Honvédelmi

Minisztérium alárendeltségében működött egészen 1996. január 1-jéig, amikor is önálló igazgatóságként beolvadt a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum szervezetébe. Ekkor négy részleggel működött: Ügyviteli részleg, Irattári és igazolási osztály, Adattároló osztály, és Elhelyezési szolgálat.

2005-ben a Hadtörténelmi Levéltár és Irattár nevű igazgatóság alárendeltségébe került osztályaival, amelyek irattári és dokumentációs, igazolási és ügyfélszolgálati, valamint adattároló feladatokat láttak el.

A 2017-es állománytábla két részlegre redukálta szervezetét: Igazolási és Ügyfélszolgálati, valamint Irattári és Dokumentációs Részlegre.

Az Irattár jelenlegi rendeltetése és hatásköre: a HM szervektől és a háttérintézetektől, valamint a Magyar Honvédség iratképző szerveitől átvett levéltári és irattári értékű iratok tárolása, kezelése, mikrofilmzése, selejtezése és meg-

semmisítése; a katonai szolgálattal összefüggő igazolások kiadása; a történeti értékű iratok átadása a levéltárnak.

Az Irattár 2007 májusára a Feketesas utcai objektumból ingatlancsere folytán a Verseny utcába költözött át. Ennek során mintegy 9000 iratfolyó méter anyag került átszállításra.

2. számú NÉVSZERINTI VESZTESÉGIKIMUTATÁS

1944. V. 21. október 21. és 22. október 23. napok között

Osztály	Név	Állomány	Állomány	Állomány	Állomány	Állomány	Állomány	Állomány	Állomány
11	Fényes György	2000/15	1944	1944	1944	1944	1944	1944	1944
12	Körmöczi István	1000/15	1944	1944	1944	1944	1944	1944	1944
13	Bencsik István	1000/15	1944	1944	1944	1944	1944	1944	1944
14	Juhász István	1000/15	1944	1944	1944	1944	1944	1944	1944
15	Balogh István	1000/15	1944	1944	1944	1944	1944	1944	1944

Névszerinti veszteségkimutatás, 1944

M. kir. 19. honvéd gyalogezred hadinapló részlete, 1943

M I Y O G A T

a Honvérségi Szabályzat II. kötet 2. §-a 2. sz. d.) alapján.

35. A hadrakelt vezényél az osztály és az ezred magasabb parancsnokaiéval, valamint az osztály és a kinevezett alosztályparancsnokok naplói vezessenek.

A naplóban az ezred alárendelt alakulatoknál előfordult fontos eseményeket napoként jegyzetik fel. Az események pontos helyét és idejét mindig jelölik meg.

Tartalmán kívülben: Beszámoltak az ellenség helyzetéről, a parancsnok fontos elhatározásairól indoklása, a hadművelet keretébe tartozó fontos ténykedések, az ezrednél előforduló halálos sebesültek, lövődések, az ezred testének arányos állagáról.

Feljegyzések elősegítik az áttekinthetőséget és a rövidséget.

A napló legyen hű az igazságnak. Az előjegyzések az eseményeknél lépést tartva rendelkezjenek a szükséges jelentéssel és utalással mag mellé mellérendelt, az irattal ellátott mellékletre vagy irattal ellátott mellékletre.

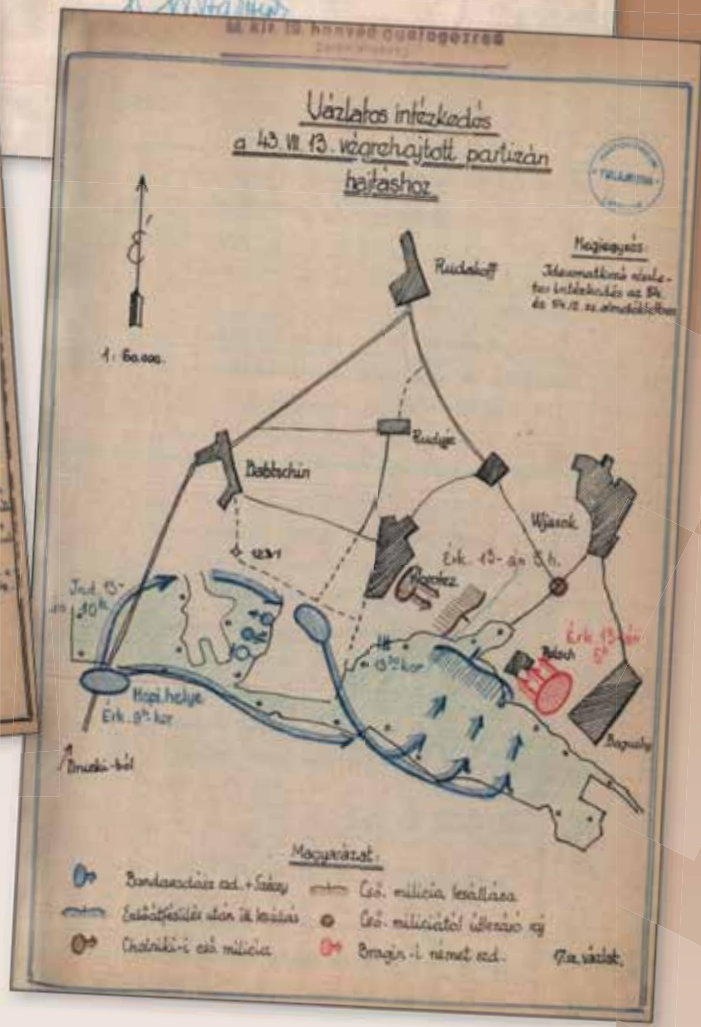
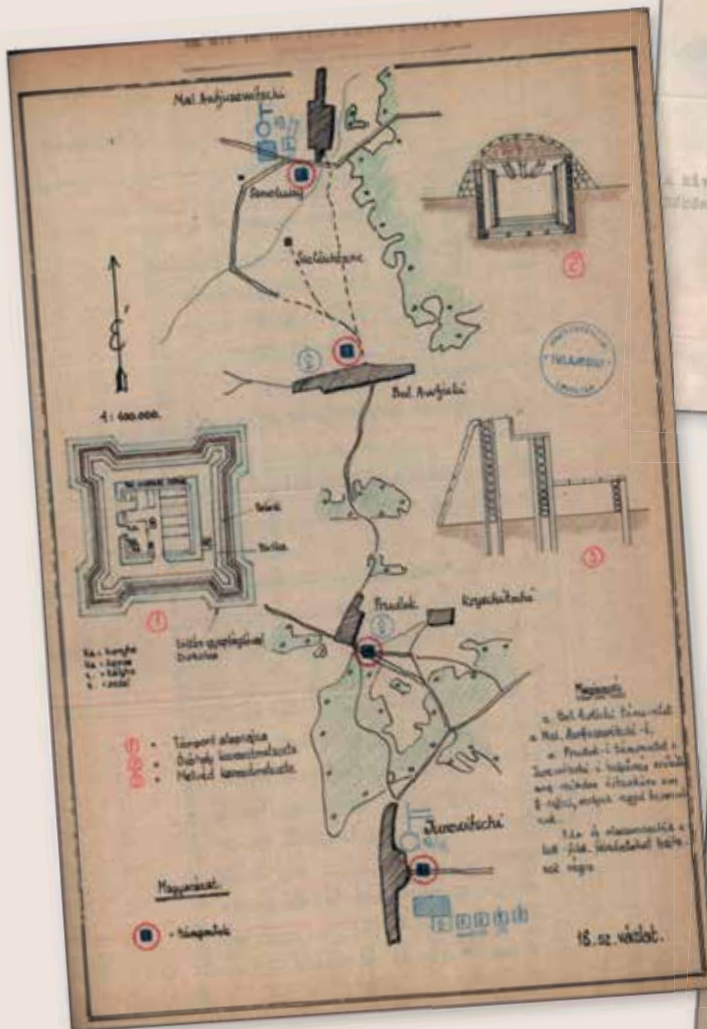
A naplóba elsősorban az való, ami a jelentésekből és az irattal ellátott mellékletből nem vezetődik ki.

A naplót a parancsnok, vagy tisztségét egy tisztje vezesse. A naplót mindennap írják le és a parancsnok írja alá. Ha valamely esemény később jutott tudomásukra, akkor azt utólagosan szolgálják ki.

A napló szükségesét előzetesen ellátott formán legyen, amelynek minden lapja láthatóan fel a parancsnoktól megjelöltet.

A hivatali titélés!

Hírdetésmentes, 1943. évi Április hó 24. d-c.

A Központi Irattárban őrzött iratanyagok

Az Irattár alapfeladatai közé tartozik a Honvédelmi Minisztérium, valamint a Magyar Honvédség katonai szervezetei által keletkeztetett irattári és levéltári értékű iratanyagok tárolása. Az irattári értékű iratok meghatározott idő után megsemmisítésre kerülnek, a levéltári értékűek pedig minimum 10 éves tárolás után átkerülnek a Hadtörténelmi Levéltár őrizetébe. Az Irattár az őrizetében lévő iratanyagokba biztosítja a hozzáférést, betekintést, kutatás lehetőségét a leadó katonai szervezet, annak jogutódja, vagy a megfelelő engedély birtokában lévő személyek számára.

A Központi Irattárban elhelyezett iratanyagok egy másik csoportját a különböző hadkiegészítő parancsnokságok által leadott, a hadkötelezettek nyilvántartásából a felső korhatár (50, 55 év) elérése miatt törölt személyekről készített nyilvántartás, az ún. nyilvántartólap, és névjegyzék képezik. Ezek a listák szerepelnek minden olyan magyar állampolgár, aki 1910 és 1955 között született, és valamilyen katonai nyilvántartásban szerepelt. 2005-től az 1955 után született évfolyamok katonai nyilvántartási iratai – a hadkötelezettségi felső korhatár elérése

után – szintén folyamatosan kerülnek át az Irattár őrizetébe. 2006-ban például 770.000 darab nyilvántartó karton került átadásra.

Jelentős történelmi értéket képvisel a HM 22/v. osztálynál keletkezett, a második világháborús személyi veszteségekkel kapcsolatos dokumentáció. Ezek közül a legfontosabbak, a legnagyobb számban megőrződött ún. veszteségi kartonok, amelyekből mintegy 630.000 darab található az Irattár birtokában. Ezek a dokumentumok (kartotéklapok) olyan katonákról készültek, akik valamilyen oknál fogva kiestek csapatostuk állományából. Az alakulatok veszteségi jelentései alapján készült kartonokon – a személyi adatokon kívül (név, rendfokozat, születési adatok, hozzátartozó értesítési címe, polgári foglalkozás, csapattest/állománytest, azonossági szám) – az alábbi lehetséges kategóriák szerepelnek: elesett (harci cselekmény következtében elhalálozott), meghalt, eltemetett, megsebesült, hadifogságba jutott, eltűnt, sérült, beteg.

A veszteségi osztályhoz eljuttatott kartonok alapján készült el a 15 kötetes veszteségi lajstrom, amelyekkel 1944 novemberéig végig lehet követni a M. kir. Honvédség által regisztrált

Meghívó hősi halotti megemlékezésre

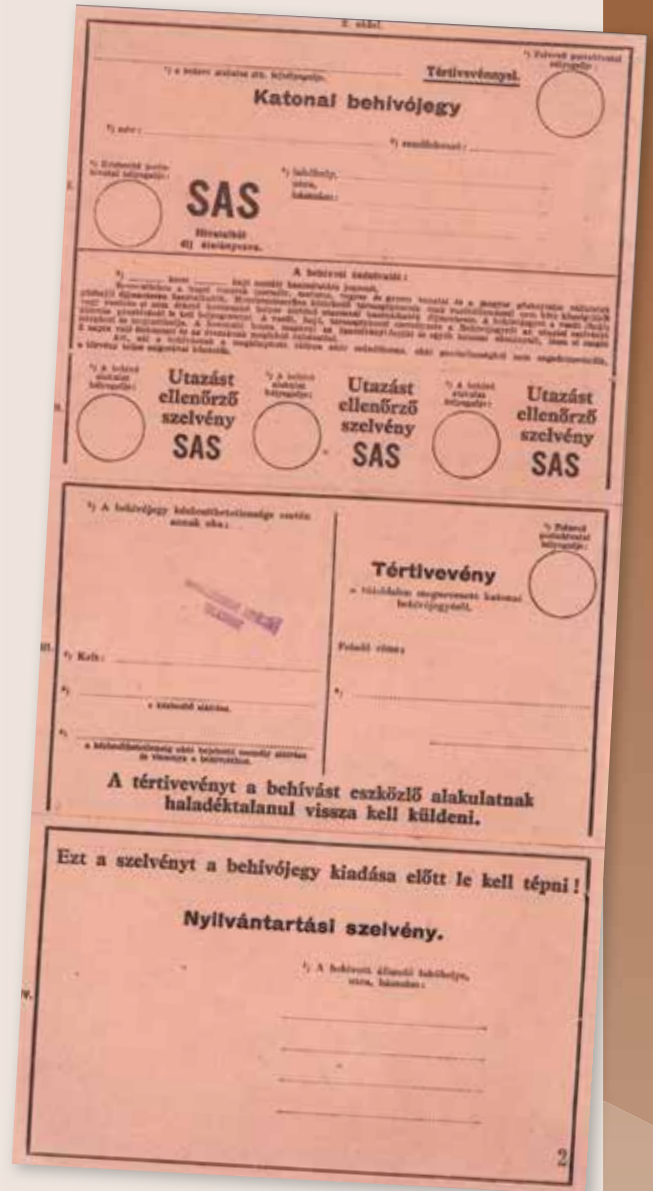

magyar veszteségeket. A 16. lajstrom már nem készülhetett el. A második világháború vége felé, a kaotikussá váló adminisztráció következtében a veszteségi jelentések nem jutottak el a feldolgozó központba, így a hozzátartozók sem értesülhettek szeretteik sorsáról.

A veszteségi kartonokat egészítik ki a veszteségi okmánygyűjtők. E borítékokban (több mint 26.000 darab) személyi azonosító jegyek, levelek, táborig levelezőlapok, fényképek, noteszek, esetleg az elesetteknél fellelt személyes tárgyak találhatóak, illetve ide csatolták azokat a hozzátartozók által megküldött okmányokat (születési anyakönyvi kivonatokat, házasságleveleket stb.), amelyekkel a családtagok a különböző segélyekre, járulékokra való jogosultságukat igazolták, illetve a háborút követően az eltűntek holtá nyilvánítását kérték.

A veszteségi kartonok és lajstromok jól használhatók személykeresés (eltűnt hozzátartozó esetén), illetve igazolások (szolgálati összefüggő ténymegállapítások, úgymint: sebesülés, rendfokozat, veszteség stb.) kiadása során.

A fenti anyagcsoportok feldolgozása eredményeként láttak napvilágot a „Béke poraikra...” című dokumentum-émlékkötetek. Az első kötetben a keleti fronton 1941. június 27. és 1944 augusztusa között bizonyítottan hősi halált halt honvédek és munkaszolgálatosok neve és személyi adatai szerepelnek (köribelül 28.000 fő), a második kötetben az 1941-es országhatárokon belül, a magyarországi hadszíntéren elesettek adatai (köribelül 42.000 fő) találhatóak. A harmadik kötet a nyugati hadműveleti területen elesett, illetve a nyugati szövetségesek hadifogságában meghalt magyar katonák adatait tartalmazza, valamint megtalálhatók benne az első két kötetből kimaradtak adatai. A veszteségi nyilvántartási rendszer ismertetésén túl a kötetekben szerepel az adott hadműveletek rövid leírása, a magyar hősi temetők bemutatása, emellett korabeli és mostani

SAS (Siess, Azonnal, Sürgős) behívó a II. világháború idejéből

fényképek, temetői kataszterlapok és sírvázlatok, hagyatéki anyagok, levelek és más dokumentumok is tanulmányozhatók.

Az irattár birtokában vannak az úgynevezett megyei jelentések, amelyek 1948–1949-ben készültek. E jelentésekben kerültek regisztrálásra településekre lebontva a második világháború magyarországi hadműveletei során az adott településen eltemetett magyar, német, román, szovjet katonák adatai.

A szovjet hadifogságban meghalt magyar hadifoglyok és civil internáltak részleges listája (mintegy 60.000 fő) szintén az Irattár rendelkezésére áll, számítógépes adatbázis formájában. A szovjet hadifogságból (1945–1949 között) hazatértek – honvédek, leventék, civilek – a debreceni szűrőállomáson kerültek nyilvántartásba, a később (1950 után) hazatértek – magasabb beosztású tisztek, csendőrök, rendőrök, SS-katonák – Nyíregyházán. Ezek az úgynevezett hadifogoly lapok is az Irattárban vannak.

A veszteségi karton, a lajstromok, valamint a veszteségi okmánygyűjtő azonban – jellegükből fakadóan – csupán pillanatnyi, kiállításakor fennálló állapotot tükröznek, messzemenő következtéseket nem lehet levonni belőlük az egyes egyének sorsára vonatkozóan. Ezzel szemben a katonai szolgálat teljes lefolyását nyomon követő anyakönyvi lapok akár családfakutatás céljára is használhatók. Ezekhez az anyagokhoz többnyire minden olyan dokumentumot (népmozgalmi nyilvántartó lap, származási táblázat

stb.) csatoltak, amely katonai szempontból fontos lehetett. Ezekben az anyagokban azonban – a korabeli honvédségi iratok nagy részéhez hasonlóan – a háború felmérhetetlen pusztítást végzett. A többszázvezres nyilvántartásból csupán mintegy 100.000 darab maradt fent.

Az utóbbi években a nyilvántartások egy része a nagy nyilvánosság számára az interneten is elérhetővé vált. A második világháborúban elesett magyar katonák veszteségi kartonjai a www.hadisir.hu honlapon érhetőek el, a szovjet hadifogságban meghaltak adatai pedig a www.katonakagulagon.hu webhelyen tanulmányozhatók. A www.hadifogoly.hu oldalon az Oroszországból származó adatbázisok mellett a Béke poraikra című kötetek adatai böngészhetőek.

A veszteségi nyilvántartásokon túl érdekes anyagcsoportot képeznek még a személyi okmánygyűjtők, amelyek a katonai szolgálattal összefüggő iratanyagok (minősítések, feljegyzések, javaslatok, kérelmek stb.) tárolására szolgálnak. A személyi okmánygyűjtők a Magyar Honvédség (korábban M. kir. Honvédség, Magyar Néphadsereg) állományában szolgált és szolgáló tiszthelyettesekről, tisztekről, tartalékos tisztekről, polgári alkalmazottakról készültek és készülnek. A személyügyi anyagokat az adott személy tartalékállományba, nyugállományba helyezésével, elhalálózásával, az őt utoljára foglalkoztató honvédségi szervezet a Központi Irattárhoz küldi tárolásra.

Nyírfakéregre írt születésnapjókívánság a harcterről, 1944

BÉCSI KIRENDELTSÉG

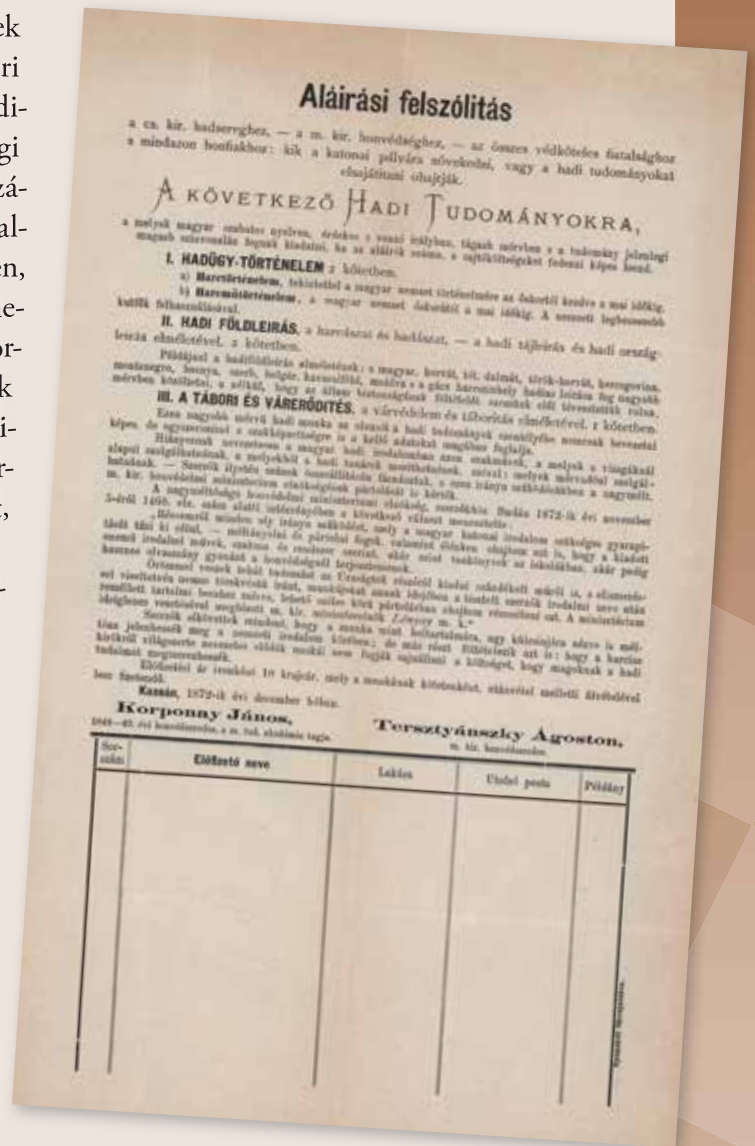
Magyarország és a Habsburg-ház ausztriai ágának 1526 és 1918 közti története elválaszthatatlanul összefonódott. A dinasztia feje, aki 1526 óta a magyar királyi koronát is viselte, általában Bécsből kormányozta birodalmát. Itt működtek a legfőbb udvari és közigazgatási szervek. Ebből adódóan e 400 év alatt Bécsben halmozódtak fel a Magyar Szent Korona területeire vonatkozó iratok is.

Bécsben működött a birodalom hadügyeinek legfelső intézésére 1556-ban létrehozott Udvari Haditanács. A 16. századtól az Udvari Haditanács irattárában feküdtek el a magyarországi hadműveletekről szóló, illetve a Magyarországon felállított csapatok tevékenységére, alkalmazására vonatkozó dokumentumok. Ebben, az 1711-től Udvari Haditanácsi Levéltárnak nevezett archívumban kaptak helyet a magyarországi katonai közigazgatással kapcsolatos iratok is. 1801-ben az Udvari Haditanács kancelláriája mellett működő iratgyűjteményt Kriegsarchiv néven katonai szaklevéltárrá szervezték át, amelynek a katonai iratok az egész birodalom területére kiterjedő gyűjtésén és rendszerezésén kívül azok hadtudományi szempontból való kiértékelése és feldolgozása is a feladatkörébe tartozott. E levéltár volt hivatott a magyar hadtörténelem írásos emlékeinek gyűjtésére és megőrzésére.

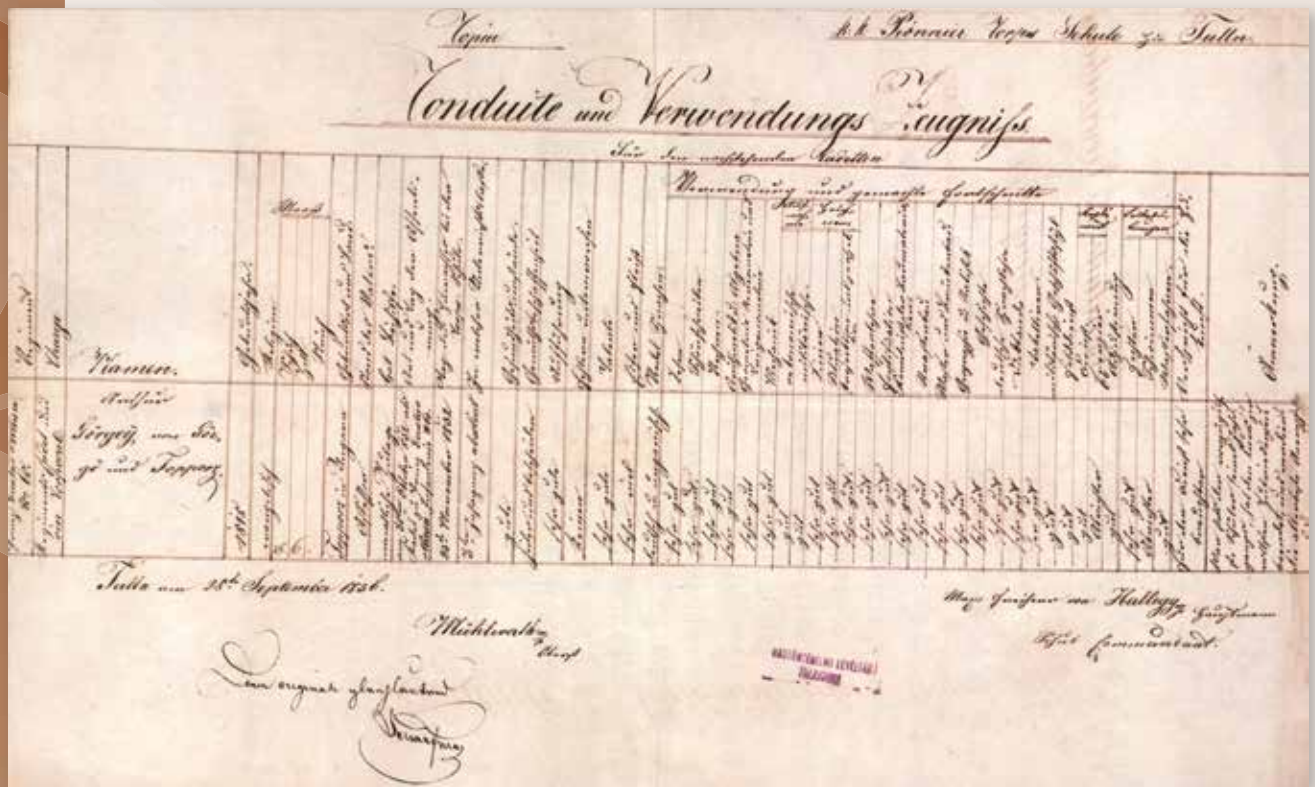
Ezen nem változtatott az 1867-es kiegyezés sem. A továbbra is közös – azaz bécsi – irányítás alatt működő parancsnokságok, csapatok és egyéb katonai létesítmények iratai mellett az újonnan szervezett M. Kir. Honvédséggel, illetve ennek Lajtán túli megfelelőjével a cs. kir. Landwehrrel (cs. kir. Honvédség) kapcsolatos dokumentumok is ide kerültek.

1916. január 17-én lépett szolgálatba a Kriegsarchivban az első két, magyar

pénzen eltartott honvédtiszt, Martin Iván őrnagy és Tury György százados, akik Honvéd Csoport (Honvédgruppe) elnevezés alatt a Kriegsarchiv I. világháborús főcsoportjának IV. csoportját alkották. Feladatuk a M. Kir. Honvédség tisztán magyar szellemi produktumnak tekinthető, de a cs. és kir. Hadilevéltárban elhelyezett iratainak gondozása volt.

Aláírási felszólítás hadtudományi művek előfizetésére, 1872

Görgei Artúr minősítési lapja a tullni utásziskolán, 1836

Az Osztrák–Magyar Monarchia első világháborút követő összeomlásával egy jogilag teljesen bizonytalan és rendezetlen helyzet állt elő. Az újonnan alakuló nemzeti államok függetlenségük proklamálása után azonnal igényt formáltak az egykori osztrák–magyar állam „levéltári örökségére”, és a területükre vonatkozó iratanyagok kiadását követelték. Ezzel a Monarchia egykor egységes levéltárainak tulajdoni hovatartozása nemzetközi problémává vált.

Az összeomlás után, hogy a volt Monarchia közös vagyoni és szellemi értékeinek rájuk eső részét megszerezzék, az utódállamok az osztrák területen maradt közös intézményeknél úgy nevezett felszámoló bizottságokat hoztak létre.

Magyar részről a felszámoló bizottságok megalkotásában a katonák jártak elől. Takách-Tolvay József vezérkari ezredes, a m. kir. honvédelmi miniszternek a cs. és kir. (közös) hadügyminiszter mellé delegált meghatalmazottja a magyar katonai érdekek védelmére öntevékenyen már

1918. november 1-jén Magyar Felszámoló Bizottság a Liquidáló Hadügyminisztériumban néven létre hozott egy szervezetet. Takách-Tolvay ezredes magyar tiszteket rendelt ki a volt cs. és kir. központi katonai hatóságokhoz, intézményekhez, raktárakhoz, tudományos- és nevelő intézetekhez, stb., hogy a magyar és osztrák közös vagyoni és szellemi tulajdonként keletkezett értékeket leltározzák és őrkdjenek felette, hogy a közös vagyomból semmi se menjen veszendőbe. A Kriegsarchivba a volt Honvéd Csoport már amúgy is ott dolgozó 3 tisztjét, Martin Iván, Tury György és Bartunek József alezredeseket delegálta a Magyar Felszámoló Bizottság képviselőiként, akik Magyar Felszámoló Csoport a Kriegsarchivban elnevezéssel működtek tovább. A Kriegsarchivba kirendelt közegek feladata az ott található magyar eredetű és vonatkozó iratok, illetve műtárgyak felmérése, leltározása, és a majdan bekövetkező megosztás után hazaszállításra való előkészítése volt. Személyi és

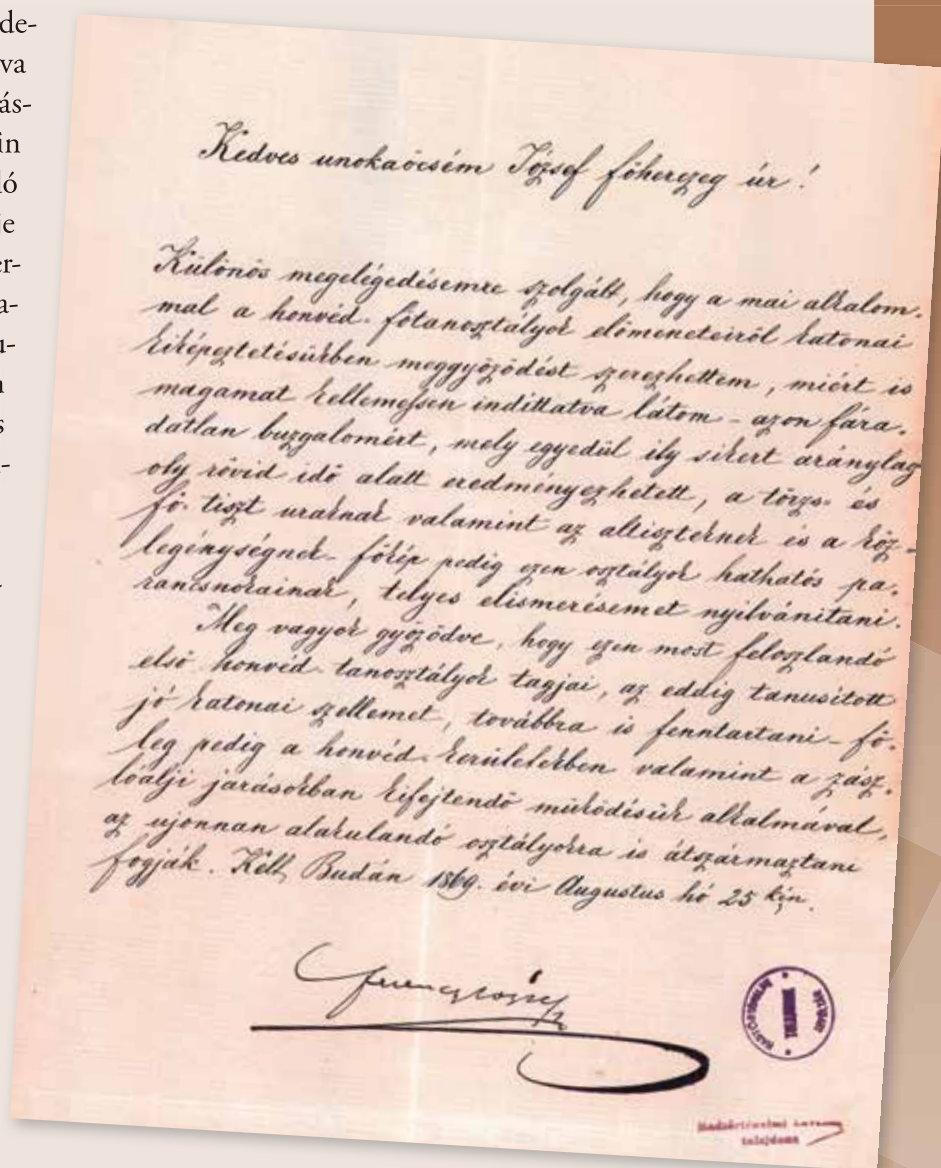
gazdaszat-közigazgatási tekintetben a mindenkori Bécsi Magyar Felszámoló Hivatal katonai főosztálya alá tartoztak.

A Kriegsarchivba kirendelt magyar felszámoló bizottság haladéktalanul munkához látott, és 1918. december 21-én egy javaslatot terjesztett elő a felosztásról. Ebben ismertette az akkori igazgató, Hoen altábornagy elképzelését, amely szerint „a Kriegsarchiv mondassék ki továbbra is közös nemzetközi intézménynek, amelynél a nemzeti államok delegáltjai állandóan alkalmazva volnának, és talán az igazgatásban is részesednének.” Martin alezredes, a magyar felszámoló kirendeltség megbízott vezetője bár elismerte, „hogy a jól szervezett és kitűnően vezetett Hadilevéltár felosztása levéltártudományi szempontból mélyen sajnálható” mégis a megosztás mellett foglalt állást. Hangsúlyozta, hogy „minden nemzeti állam soha jóvá nem tehető vétket követne el saját nemzete, a hazai irodalom és művészet ellen, ha jogos tulajdonáról most lemondana.”

A St. Germain-ben Ausztriával kötött békeszerződésnek a közös levéltárakra vonatkozó részei csalódást keltettek a magyar levéltárosi körökben. Bár a Monarchia közös tulajdonának együttes tulajdonjogára vonatkozó magyar igényeket a békeszerződésekben formálisan elismerték, de mégsem volt bennük olyan egyértelmű jogalap megfogalmazva, amelyek alapján Magyarország az osztrák

földön található közös tulajdonra – beleértve a levéltárakra – vonatkozó résztulajdonosi igényeit érvényesíthette volna.

Habár a magyar elképzelések levéltári szempontból elfogadhatóak voltak, az osztrák kormány gazdasági érdekei és külpolitikai megfontolásai a levéltári egyezmény gyors megkötése ellen dolgoztak. Az osztrák kormány ugyanis nem akarta a magyar társtulajdonosi jogot a levéltári

Ferenc József levele József főhercegnek, 1869

területen sem elismerni, hogy ez nehogy valamilyen precedenst teremtsen Magyarország számára a múzeumok, a koronabirtokok vagy az uralkodóház vagyonának együttes birtoklására.

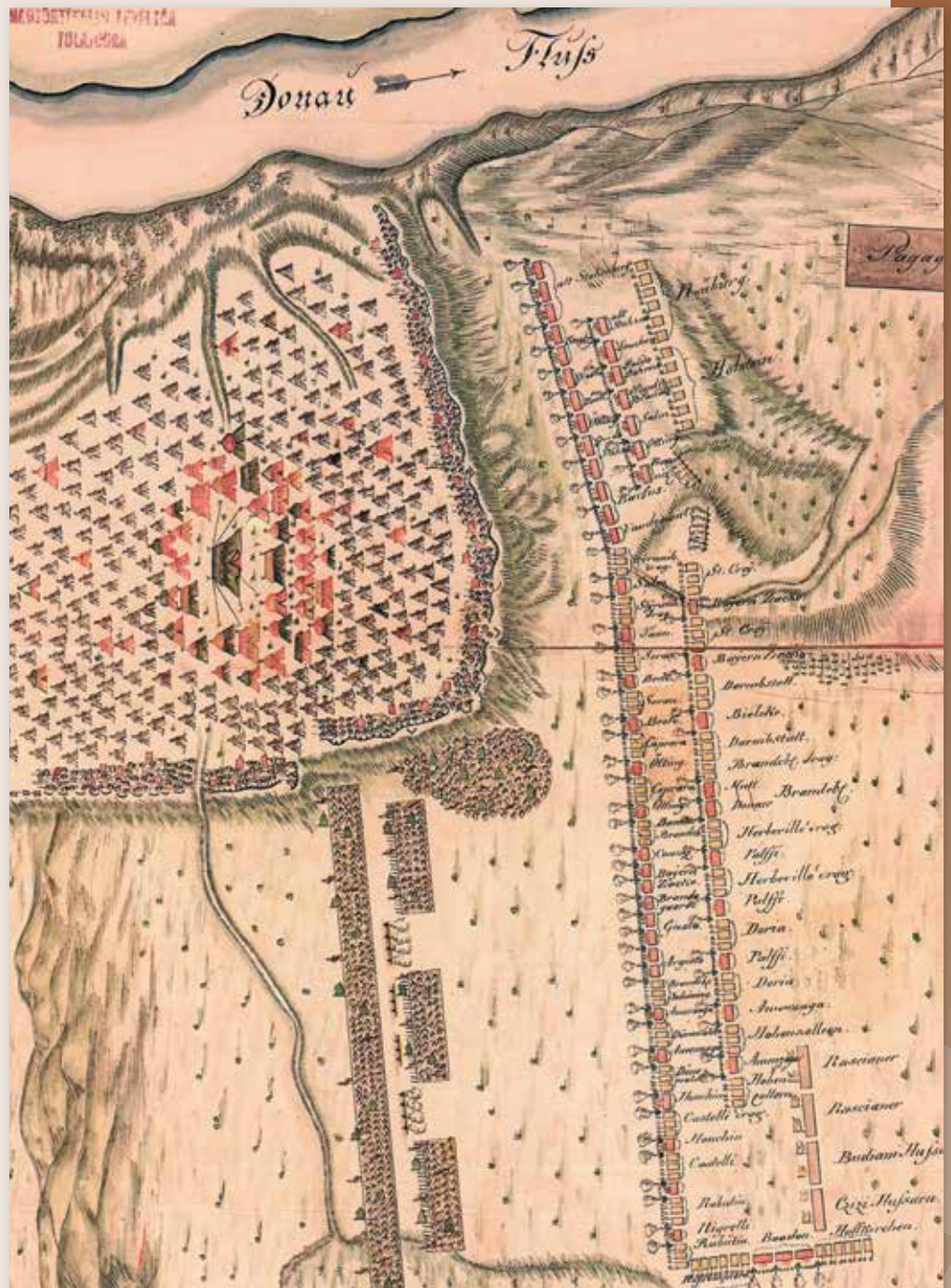
A trianoni békeszerződés aláírása új lendületet adott a közös szellemi tulajdon megosztására vonatkozó törekvéseknek, mivel kimondta, hogy a magyar vonatkozású történelmi beccsel rendelkező anyagok visszaszolgáltatásáról külön egyezményt kell kötni. Bár Ausztria többször is kijelentette, hogy a volt közös tulajdont illetőleg hajlandó Magyarországgal tárgyalásokba bocsátkozni, de az érdemi megbeszélésekre csak a soproni népszavazás, azaz a nyugat-magyarországi kérdés eldöntése után került sor. Az 1923 márciusában megindult tárgyalásokon az együttes tulajdon kérdése egy, mindkét fél számára elfogadható kompromisszumban oldódott meg. Az osztrákok lemondtak a levéltári anyagok kizárólagos tulajdonjogáról. Magyar részről pedig feladták a volt közös levéltáraknak gyakorlati együttbirtoklására vonatkozó igényt, és megelégedtek avval, hogy a levéltári anyagot közös szellemi tulajdonnak ismerjék el, és hozzájárultak ahhoz, hogy az egykori közös levéltári anyagok nagy részét továbbra is Bécsben osztrák igazgatás alatt kezeljék.

Az osztrák fél a szerződésben elismerte a közös szellemi tulajdonjogot a volt közös katonai hatóságoknak, alakulatoknak és intézeteknek a Kriegsarchivban őrzött, 1526-tól az 1918-as összeomlásig terjedő iratanyagára. Engedélyezte Magyarország számára, hogy a Kriegsarchivban egy hattagú, esetleg nagyobb bizottságot tartson, és szabályozta a kutatás és az anyagkölcsonzés feltételeit. Az egyezményt egyelőre csak a Kriegsarchiv igazgatójával kötötték meg. Az 1923-as tárgyalásokról szóló jelentések mindkét fél részéről tartalmazták azokat a kompromisszumos formulákat, amelyek csaknem változatlanul megjelentek a badeni egyezmény néven ismertté vált államközi szerződésben. Ennek az általános

levéltári szerződésnek legfelsőbb szintű elfogadására és aláírására a két ország még rendezetlen pénzügyei és olyan külpolitikai akadályok miatt, amelyek az osztrák kormány korábbi kötelezettségvállalásaiból eredetek, azonban még három évig várni kellett. 1926. május 28-án írták alá a badeni egyezményként ismertté vált osztrák–magyar levéltári megállapodást, amely 1927. január 1-jén lépett életbe.

Az egyezményben Ausztria kötelezte magát, hogy kiszolgáltatja Magyarországnak azokat az iratokat, amelyek magyar szellemi tulajdonnak tekintendők. Ezeket a korábban Bécsben dolgozó magyar levéltári bizottságok munkája alapján az egyezményben jegyzékbe is foglalták. Azokra a levéltári testekre nézve pedig, amelyek a proveniencia elve alapján nem voltak feloszthatók, a felek abban állapodtak meg, hogy azok – mint közös szellemi tulajdon – oszthatatlanul és elidegeníthetetlenül Bécsben maradnak, s hozzájuk a magyar kormány az osztrák szövetségi kormány hozzájárulásával a szükséges számban megbízottakat rendel. Az egyezmény szerint a bécsi Kriegsarchivhoz rendelt magyar képviselőknek megfelelő katonai és történettudományi képzettséggel kell rendelkezniük, számuk pedig legfeljebb hat lehet, nem számítva a Kriegsarchiv igazgatójának engedélyével alkalmazott segédszemélyzetet. Az eredményes próbaszolgálat letelte után a magyar levéltári megbízottaknak az egyezmény biztosította azt a jogot, hogy a közös szellemi tulajdont képző levéltári anyag sértetlenül és jó rendben tartására s a mindenkor érvényben levő osztrák levéltári szolgálati szabályzat megtartására tett eskü alapján a levéltári anyagokhoz szabadon hozzáférhessenek. Az osztrák szövetségi kormány kötelezte magát, hogy a közös levéltári anyagban más országoknak történő kiadás, az eredeti rendet megbolygató átcsoportosítás vagy selejtezés következtében történő változásokat csak a magyar levéltári megbízottak beleegyezésével hajt végre.

Hadinapló részlet
a császári hadsereg
Bádeni Lajos vezette
1691. évi hadjárataból

A felszámolási rendszer 1926 óta több változáson ment keresztül. 1926 és 1939 közt az első világháborús anyag kigyűjtésére helyezték a fősúlyt. Kezdetben a hadra kelt sereg (közös és honvédség) valamennyi hadseregének, hadtestének, hadosztályának és dandárjának hadművelési iratait átnézték. Valamennyi olyan irat másolatát, amelyből két eredeti példány létezett,

kiadták a magyaroknak. A többi fontosnak ítélt iratról, vázlatról, térképről másolatot készítettek. Később ezek a munkálatok csak a hadseregek, a magyar hadtestek és hadosztályok anyagára terjedtek ki.

Ausztria német megszállása befolyást gyakorolt a Kriegersarchivban működő magyar levéltári kirendeltség munkájára is. A németek ugyanis

nem ismerték el a badeni egyezményt s ezzel Magyarországnak az egykori közös haderő irataira vonatkozó társtulajdonosi jogait. Így az első világháborús iratokban való szabad kutatást, kiemelését és másolást be kellett fejezni. Sőt magát a bécsi levéltárban dolgozó magyar csoportot is meg akarták szüntetni. Csak a Kriegsarchiv akkori igazgatójának, Kiszling vezérlevéltárosnak a közbenjárására sikerült elérni, hogy a magyar képviselőt továbbra is megmaradhasson a bécsi Heeresarchivra átkeresztelt egykori cs. és kir. Hadilevéltárban, „ugyan már nem szerződéses, hanem bajtársi alapon.” Ekkor változott meg a magyar levéltári delegáció neve a M. Kir. Hadilevéltár Bécsi Felszámoló Osztályáról, a M. Kir. Hadilevéltár Bécsi Kirendeltségére.

1944 novemberében a kirendeltség állományába két katonatiszt, Marschall Károly ezredes – mint a kirendeltség vezetője, Moravek Elek őrnagy – mint az ő helyettese, továbbá hat férfi alkalmazott (nyugállományú tisztek), hat női alkalmazott (gépírónők) és egy küldönc tartozott. 1944. november 8-án – tekintettel a kirendeltség bizonytalan pénzügyi helyzetére – Marschall ezredes kénytelen volt alkalmazottainak felmondani. Csupán három női alkalmazottat tartott meg, akikkel havonta új szerződést kötött.

Bécs közvetlen hadműveleti területté válásával minden munka lehetetlenné vált. Moravek őrnagy 1945. április 4-én elhagyta Bécsset. Marschall ezredes pedig a kezdődő harccselekményekre való tekintettel ideiglenesen felfüggesztette a M. Kir. Hadilevéltár Bécsi Kirendeltségének tevékenységét.

Amint az utcai harcok véget értek, és a rend valamennyire helyre állt, a kirendeltség Bécsben maradt személyzete fel akarta venni a munkát.

Amikor a magyar kirendeltség vezetője felkereste az újjászervezet bécsi Kriegsarchiv igazgatóját, Oskar Regele vezérőrnagyot, az osztrák tábornok közölte, hogy elismeri a badeni egyezmény alapelveit, s bár az egyezmény jelenleg

jogi szempontból szünetel, egy újabb egyezség megkötéséig a magyar levéltári kirendeltség működését a Kriegsarchivban bajtársi alapon biztosítja.

1945. június 12-én Marschall Károly ezredes írásban jelentette a Magyar Honvédelmi Minisztériumnak, hogy a bécsi levéltári kirendeltség működését a bécsi Hadilevéltárban az orosz és az osztrák hatóságok által megejtett vizsgálat lefolyása után zavartalanul folytatja. Ha nehéz körülmények közt is, de megindult, illetve folytatódott a harcok miatt félbeszakadt levéltári munka, az 1848–1849-es forradalom és szabadságharchoz kapcsolódó iratok kigyűjtése és másolása, egy, a szabadságharc centenáriumára kiadandó kötethez.

Moravek őrnagynak, aki az 1946. április 7-én letartóztatott Marschall ezredes helyett átvette a kirendeltség irányítását, azonban hamarosan nehézségei támadtak az ausztriai megszálló és ideiglenes helyi hatóságokkal a levéltári kirendeltség elismerése kérdésében. Azonban nemcsak osztrák részről fenyegette veszély a Kriegsarchivban működő magyar levéltári kirendeltséget. Az ideiglenes Magyar Kormány Honvédelmi Minisztériuma ugyanis egy 1945. május 9-i rendeletével megszüntette a M. Kir. Hadilevéltárat, és fellelhető anyagainak őrzésével a Magyar Hadimúzeumot bízta meg. A Hadilevéltár megszüntetésével automatikusan érintette annak bécsi kirendeltségét is.

Mivel 1946 tavaszáig a Magyarország és Bécs közötti levelezés lehetetlen volt, a Hadilevéltár megszűnéséről a bécsi kirendeltség semmilyen értesítést nem kapott. Így Marschall Károly ezredes, majd Moravek Elek őrnagy minden hazai intézkedés és illetmény nélkül maradtak a helyükön, biztosítva ezzel a kirendeltség jogfolytonosságát.

1946. augusztus 19-én a Vallás és Közoktatási Minisztérium átiratban fordult a honvédelmi miniszterhez, amelyben tiltakozott a volt

Magyar Hadilevéltár Bécsi Kirendeltségének tervezett megszüntetése ellen. Átiratában a trianoni békeszerződés 177. cikkelyében és a badeni egyezményben lefektetett jogokra hivatkozva kérte a honvédelmi minisztert, hogy a nemzeti érdekekre való tekintettel a bécsi kirendeltséget a Hadimúzeum kirendeltségeként továbbra is tartsa fenn. Ennek érdekében méltánylandó az a körülmény, hogy a Hadilevéltár jelenleg felszámolás alatt álló bécsi kirendeltsége az elmúlt nehéz idők alatt súlyos anyagi helyzetben is elismerésre méltó buzgalommal tartott ki helyén, és a magyar érdekű levéltári anyag megóvása, feldolgozása, s jogaink folyamatos fenntartása terén számottevő érdemeket szerzett.

A vallás- és közoktatásügyi miniszter átirata úgy látszik korábbi döntésének felülvizsgálatára készítette a Honvédelmi Minisztériumot, mert a magyar katonai írásos és tárgyi emlékek gyűjtésére újjászervezett Honvéd Levéltár és Múzeum levéltári alosztálya mellett módot nyújtott a bécsi levéltári kirendeltség munkájának folytatására.

A nehéz pénzügyi viszonyokra való tekintettel a kirendeltség létszámát átmenetileg egy főben állapították meg.

Moravek őrnagy 63 éves korára és meggyengült egészségi állapotára való hivatkozással már 1949-ben kérte fiatal, arra alkalmas tisztek beosztását a bécsi kirendeltségéhez, hogy tapasztalatait átadhassa nekik, és betaníthassa őket a bécsi levéltári munkába. A kérést a Honvéd Levéltár és Múzeum parancsnoka és politikai tisztje támogatta, és javasolták egy-két „munkáskáderbeli”, fiatal, tudományos pályára megfelelő és ahhoz kedvet érző, lehetőleg német nyelvet beszélő bajtárs beosztását a kirendeltséghez.

Hosszas huzavona után a kijelölt utód, Borus József százados a Hadtörténelmi Intézet állományából 1956. május 10-én érkezett Bécsbe. A magyar levéltári kirendeltség május 14-én benyújtott kérelmére az Osztrák Szövetségi

Kancellári Hivatal 1956. szeptember 9-én kelt engedélyével hozzájárult ahhoz, hogy a badeni levéltári egyezményben lefektetett elvek alapján Borus József százados – mint az Osztrák Állami Levéltár Hadilevéltári Osztályhoz delegált magyar kirendelt – megkezdhesse szolgálatát. Ezzel úgy nézett ki, hogy jó tízévnyi bizonytalanság után, a badeni levéltári egyezménynek megfelelően, mindkét kormány egyetértésével és akaratával, – ha csökkentett létszámmal is – de ismét működik a magyar levéltári delegáció a bécsi Kriegsarchiv mellett.

Az 1956-os forradalom október – novemberi eseményei gyakorlatilag nem érintették a Bécsi Levéltári Kirendeltséget. A Magyar Néphadsereg 1957-es általános leépítésének keretében, de saját kérésére Moravek alezredest 1957. május 1-jével nyugállományba helyezték. A kirendeltség vezetését az időközben egyéves gyakorlatot szerzett Borus százados vette át. Decemberben jelentette, hogy az Osztrák Szövetségi Kancellári Hivatal – az Osztrák Állami Levéltár hivatali előjárója – a badeni szerződés alapján hivatalosan is elismerte levéltári delegátusnak és a bécsi magyar levéltári kirendeltség vezetőjének.

Miután politikai téren rendeződött a kirendeltség ügye, hamarosan gazdasági oldalról került veszélybe a bécsi levéltári delegáció léte. 1958. február 22-én a Pénzügyminisztérium felszólította a Hadtörténelmi Intézet igazgatóságát, hogy „devizagazdálkodási érdekeinket figyelembe véve” vegye fontolóra Borus százados állandó kiküldetéséből való visszahívását.

A Bécsi Levéltári Kirendeltség megszüntetését célzó pénzügyminisztériumi javaslattal szemben – miként hivatali elődei már annyiszor – Horváth Miklós alezredest, a Hadtörténelmi Intézet parancsnoka a badeni egyezményre, a magyar nemzeti és kulturális érdekekre hivatkozott. Levelének összefoglalásaként a Hadtörténelmi Intézet parancsnoka elismerte az ország valutáris nehézségeit, de kérte a Pénzügyminisztériumot,

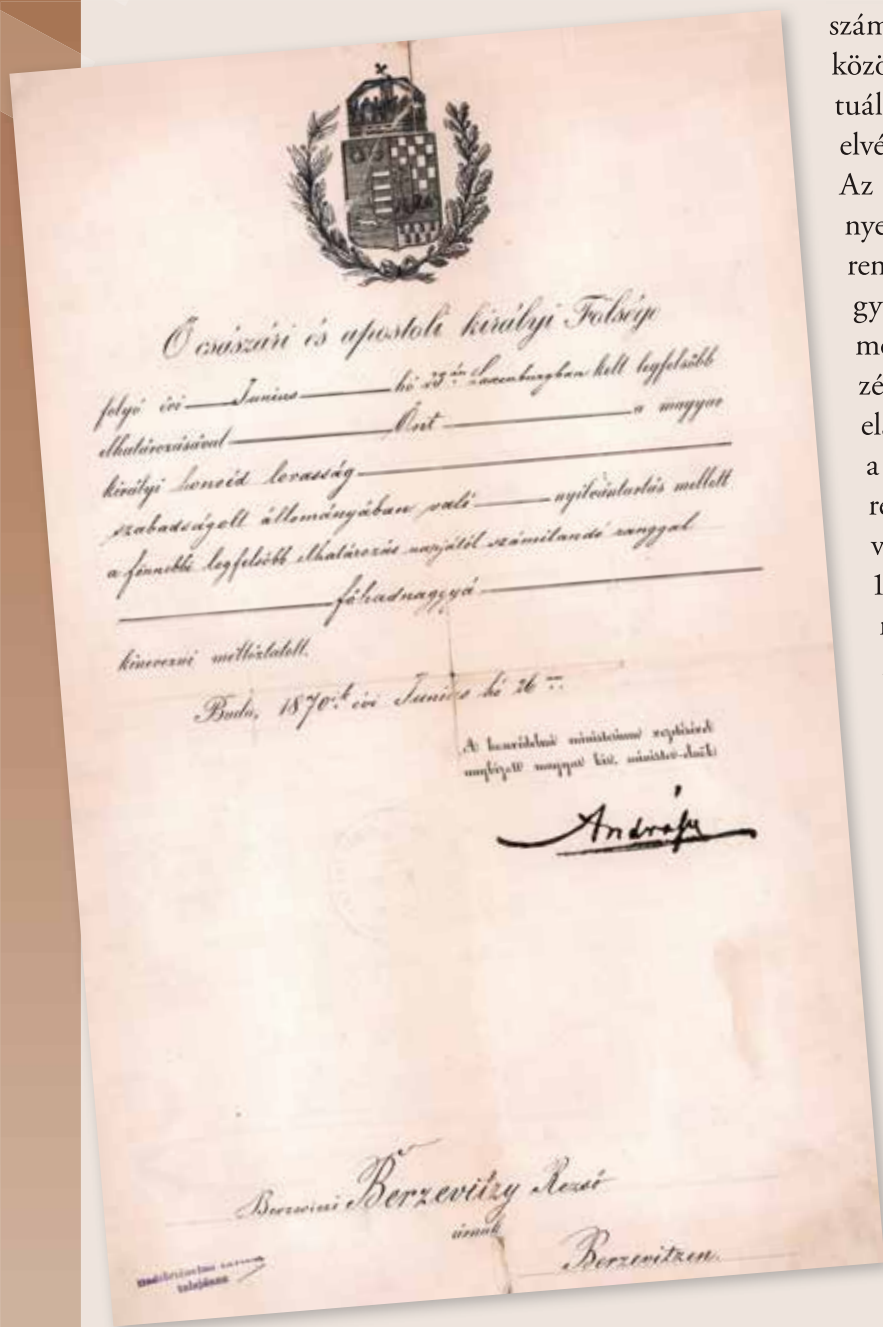
hogy tekintsen el a Bécsi Levéltári Kirendeltség megszüntetésére vonatkozó javaslatról.

Végül a Pénzügyminisztérium elállt a Bécsi Levéltári Kirendeltség felszámolását célzó javaslatától. 1959 októberében pedig újból feltöltötték a kirendeltség Moravék Elek nyugdíjazása óta üresen álló másik tiszti helyét. Azóta napjainkig a Hadtörténeti Intézet és Múzeum két

munkatársa dolgozik folyamatosan az Osztrák Hadilevéltár Mellé Rendelt Állandó Magyar Levéltári Delegációban.

A magyar levéltári kirendeltség továbbra is a badeni egyezményben lefektetett jogok és kötelezettségek alapján végzi feladatait. Azon kívül, hogy a magyar állam jogainak felügyeletét ellátja, biztosította és biztosítja a Kriegsarchiv iratainak hozzáférhetőségét a magyar kutatók számára. Ez az 1950-es és 1970-es évek között elsősorban különböző, éppen aktuális megrendelések alapján a Bécsben elvégzett mikrofilmvetés útján történt. Az 1980-as évek végén a hazai intézményeknek is sikerült korszerű másolóberendezéseket beszerezniük, így a magyar vonatkozású dokumentumok most már tervszerű másolása kölcsönzés útján itthon folyik. Az érdeklődés elsősorban a régebbi idők irataira és a térképekre irányult. E program keretében 2001-ig sikerült a Bécsi Udvari Haditanács 1557–1618, illetve 1686–1711 közötti iratainak mikrofilmen, a 18–19. századi katonai felmérések Magyarországra és Erdélyre vonatkozó térképszelvényeinek az eredetivel csaknem azonos színes másolatokban való hazajuttatása.

Az 1980-as évek második felétől nagymértékben megszaporodtak a bécsi levéltári kirendeltség feladatai. A vasfüggöny lebontása óta egyre több magyar és idegen kutató igényel bécsi kutatásaihoz

Honvédtiszti kinevezés
Andrássy Gyula saját kezű
aláírásával, 1870

Napoleon
kiáltványa a magyar
nemzethez, 1809

közvetlen segítséget. Tudományos intézetektől és magánszemélyektől egyre több megkeresés érkezik, amelyekben a családfakutatástól, az első világháborúban elesett és eltűnt katonák felkutatásán és a kitüntetések igazolásán át a régészeti kérdések megválaszolásáig a legkülönbözőbb, leveltári kutatásokat igénylő ügyekben fordulnak a kirendeltség munkatársaihoz. Az első világháború centenáriuma kapcsán 2016-ban, illetve 2017-ben nagyszabású digitalizálási munka folyt a kirendeltségen. Összességében közel 150

darab magyarországi vonatkozású első világháborús halotti anyakönyvet, valamint 150 doboznyi első világháborús temetőkataszteri anyagot digitalizáltak.

A kirendeltség nemcsak közös múltunk szellemi örökségét kutatja és gondozza, hanem a magyar–osztrák kulturális és tudományos kapcsolatok egyik fontos tényezője.

Bonhardt Attila – Farkas Gyöngyi –
Kiss Gábor – Solymosi József

A Hadtörténeti Térképtár

TÖRTÉNETI ÁTTEKINTÉS

A Hadtörténeti Térképtár nagyságát tekintve az ország legnagyobb ilyen jellegű közgyűjteménye, önálló gyűjteményként 1954 óta működik, anyagát napjainkban közel 400.000 egyedi és sorozattérkép, atlasz, dombormű, szakkönyv, szakfolyóirat, filmnegatív és diafilm, légifotó kontaktmásolat, földgömb alkotja. 1992-óta a teljes anyag szabadon kutatható, beleértve a korábban „Titkos” minősítésű, 1945 után készült katonai sorozattérképeket és légifotókat is.

A térképtár anyagának gerincét két korábbi gyűjtemény alkotja, amelyek az 1954-es szervezeti változást követően egyesültek:

1. A bécsi Hadilevéltárból (Kriegsarchiv) az első világháború után a M. kir. Hadtörténelmi Levéltárba került a Magyarországot megillető mintegy 50.000 darab térképszelvény.
2. Az első világháború után alakult M. kir. Állami Térképészeti (később Honvéd Térképészeti Intézet) mintegy 60.000 tételt számláló gyűjteménye, amely két nagy részből állt: a bécsi Katonai Földrajzi Intézettől átvett magyar vonatkozású anyagból, valamint a két világháború között megjelent saját térképeiből és egyéb gyűjteményéből.

Miután a Habsburg Birodalom, majd az Osztrák–Magyar Monarchián belül a hadügy közös volt, a katonai térképezést is Bécsből irányították, és ott gyűjtötték össze a katonai

vonatkozású térképek nagy részét, amelyek az első katonai felmérést megelőzően a Haditanács tervrajzgyűjteményébe (Plansammlung des Hofkriegsrathes), míg a várak, erődített helyek tervrajzai a Mérnöki levéltárba (Genie Archiv) kerültek. 1764-ben Franz Moritz von Lacy tábornagy a két intézményt Topográfia osztály néven egyesítette, így az első katonai felmérés szelvényei ide kerültek. 1801-ben Károly főherceg ismét elválasztotta a Mérnöki levéltárat a Topográfiai osztálytól, és ez utóbbi ekkor kapta a Kartenarchiv (Térképi levéltár) nevet, amely a bécsi Hadilevéltáron belül önálló osztályként működött. Ott őrizték az első katonai felmérés teljes anyagát, az előző korok hadműveleti térképeit és egyéb régi térképeket. A még használatban levő katonai térképeket az 1839-ben létrehozott bécsi Katonai Földrajzi Intézet (Militärgeographisches Institut) Térképtárában helyezték el.

Az első világháború után, a Monarchia megszűntével tehát e két helyről, a Hadilevéltár Térképtárából és Katonai Földrajzi Intézet jogutódjától kellett „megszerezni” a magyar vonatkozású anyagokat. A Hadügyminisztérium 10. osztálya irányításával 1918 novemberétől kezdődött meg a térképek összegyűjtése, ezek elsősorban az első világháborúban használt sorozattérképek, hadszíntér térképek voltak. 1919. február 4-én kelt hadügyminiszteri rendelettel létrejött a Magyar Katonai Térképészeti (később: Térképező) Csoport, amely a HM 10. osztálya

alá tartozott, majd a Tanácsköztársaság alatt a 10. osztály feloszlott, helyette a 7. osztályhoz került az előbbi szervezet. A térképező csoport feladata a hadműveletek térképészeti biztosítása volt. 1920 januárjában a Magyar Katonai Térképező Csoport a Szapáry laktanyába költözött (akkor Retek u. 43., ma Szilágyi Erzsébet fasor 5-7). 1922 júliusától az Intézet katonai besorolása megszűnt, a M. kir. Pénzügyminisztérium XIII/c ügyosztályaként, „Állami Térképészet” néven működött tovább mint a bécsi Katonai Földrajzi Intézet jogutódja. Az intézet megkapta a harmadik katonai felmérés 1:25.000 méretarányú felmérési szelvényeinek alapanyagát és kéziratos szelvényeit, az 1:75.000 részletes térképek alapanyagait, nyomólemezeit, kizárólagos kiadási jogát, valamint társkiadói jogot kapott az 1:200.000 és 1:750.000 méretarányú sorozatokhoz (Közép-Európa) területére. Az 1920-as évek elejétől megkezdték a felmérési szelvények felújítását, majd az évtized második felétől megindult a különböző méretarányú térképek kiadása, valamint egyéb: iskolai-, város-, kiránduló-térképek készítése.

Az 1930-as szervezeti szabályzatban az Egyéb szervek alá sorolva már kiemelik a Térképtár és Könyvtár megnevezésű részleget. Az intézmény 1938-tól vette fel a Honvéd Térképészeti Intézet nevet, 1940-től a Térképtár és Könyvtár a Közigazgatási Csoport részeként szerepelt. 1944-ben a Térképészeti Intézet Móra települt, a Térképtár, Könyvtár nagy része hátra maradt, amelyből sok térképet széthordtak, illetve sok elpusztult a romeltakarítási munkák során is, köztük egy Napóleon korabeli kéziratos térkép Győr környékéről, illetve feltehetően a harmadik katonai felmérés kéziratos szelvényeinek nagy része. 1945 májusában felfüggesztették a Honvéd Térképészeti Intézetet, csak egy kis csoport maradt a Honvédelmi Minisztériumon belül, de a Térképtár rendezését elsőrendű feladatként tűzték ki.

A gyűjtemény másik forrása a Hadtörténelmi Levéltár, amelyen belül a Térképtár 1919. február 1-jén hozták létre, elsősorban az első világháborús hadműveleti térképek rendszerezésével foglalkoztak. 1923 októberétől (a Hadtörténelmi Levéltáron belül) az V. csoport (Hadtörténelmi propaganda) 3. osztályaként létrejött a „térképészlet nyilvántartó részleg”, amely 1925-től a II. csoport (Régi Irattár) 2. osztályaként „Térképtár” néven szerepelt. Ezt követően a Térképtár (néha a Fényképtárral közösen) különböző szervezeti változások következtében 1927-től a Levéltári osztályhoz tartozott, majd 1939 februárjától az Irodalmi csoport 3. osztálya, 1943 júniusától pedig a Könyvtári csoport részeként szerepelt.

A badeni egyezmény a térképeket is érintette, ezért a bécsi Hadilevéltárban dolgozó magyar munkacsoport a hazaküldendő térképek válogatását is intézte: ennek következtében 1927 és 1930 között mintegy 50.000 térképszelvény került a Hadtörténelmi Levéltár Térképtárába, ezek döntő többsége a Bécsben több példányban meglevő térképekből, sorozatokból került ki. A kéziratos, illetve egy példányos, magyar vonatkozású térképek a bécsi Hadilevéltárban maradtak, lehetőség volt azonban azok másolatban vagy másolatásra való hazaküldésére és ez a lehetőség a mai napig is fennáll. 1945-re a gyűjtemény nagysága, figyelembe véve az évi gyarapodást, mintegy 55-56.000 térképszelvény volt.

A második világháborút követően 1946 szeptemberétől a Honvéd Hadimúzeumon belül a Térképtár a Könyvtár és Térképtár részleghez tartozott, majd 1950 októberétől ismét a Hadtörténelmi Levéltár Térképtári alosztályaként szerepelt, amikor is egy ideig, átmenetileg a Hadtörténelmi Könyvtárral egy épületbe, az Üllői út 8. alá költözött. 1954-től az újonnan felállított Hadtörténelmi Intézet önálló közgyűjteményévé vált Hadtudományi Térképtár elnevezéssel, ekkor már jelenlegi helyére, a Nándor laktanya volt épületébe költözött, és ekkor egyesült a már

említett Honvéd Térképészeti Intézet gyűjteményével, amely így „megmenekült” a régi térképeket érintő zúzdába kerüléstől. Ez részben annak a személyes kapcsolatnak volt köszönhető, hogy Kocsy Gyula őrnagy, aki 1950-től a Térképtár vezetője volt, korábban a Térképészeti Intézetben szolgált. Az átadott anyag részben a bécsi Katonai Földrajzi Intézettől származott, részben a két világháború között gyűjtött külföldi térképekből állt, nagyobb részét az Intézet saját kiadványai alkották (sztereografikus rendszerben készült új topográfiai térképek különböző méretarányban, várostérképek, kirándulótérképek). Az átadások a jegyzőkönyvek tanúsága szerint 1952 áprilisában kezdődtek, nagyobb lendületet 1954 után nyertek, miután a Térképtár az újonnan felállított Hadtörténeti Intézet önálló közgyűjteményévé vált. A hatvanas évek elejéig átadott mintegy 60.000 darabból álló gyűjtemény tartalmazta például a második katonai felmérés eredeti szelvényeinek másolati kópiáit, a harmadik katonai felmérés színes, kézíratos eredeti szelvényeit (nem teljes anyag), azok nyomatait és 1:75.000 méretarányú részletes térképeit, valamint az 1:200.000 és 1:750.000 méretarányú szelvényeit.

A Térképtár anyagát a továbbiakban egyéb felszámolt gyűjtemények, hagyatékok, újonnan megjelent polgári és katonai sorozattérképek, egyedi térképek folyamatosan gyarapították. Az 1960-as évek elejétől a Térképészeti Intézet folyamatosan adta át a rendszerből kivont Gauss-rendszerű katonai sorozattérképeket különböző méretarányban, valamint az azokhoz készült légifotó-kontaktmásolatokat. Legutóbbi nagy, több tízezer tételből álló gyarapodásunk 2000–2001-ben következett be, amikor a korábbi Honvéd Térképészeti Intézet utód szervezetei sok, számukra feleslegessé vált régi sorozattérképet és egyéb térképet gyűjteményi megőrzésre átadtak.

A szervezeti változások továbbra sem kímélték a Térképtárat. 1967-től szintén a Hadtörténeti Intézet részeként, de a Közgyűjteményi Osztályba sorolták, majd a Hadtörténeti Intézet és Múzeum önálló igazgatósága lett, Hadtörténelmi Térképtár néven. 1993-tól újra a Hadtörténelmi Levéltár szervezetébe tagolódott, majd 1998 júliusától a Hadtörténeti Könyvtár és Térképtár igazgatóságán belül önálló gyűjteményként szerepelt. 2011 tavaszától a Hadtörténelmi Levéltár és Irattár igazgatóságán belül önálló részleg.

A TÉRKÉPTÁR GYŰJTEMÉNYEI

A Térképtár anyagának felosztása és katalógizálása a bécsi Hadilevéltár rendszerén alapul, mivel az anyag nagy része a húszas évek végén eleve onnan származott, így eredeti beosztását megtarthatta; másrészt a rendszerbe gyakorlatilag (némi módosítással) mindenféle térkép besorolható.

A térképek csoportosítása nagyobb területegységek és országok szerint történik: a kontinenseket A, B, C, D, E, F betűk, az országcsoportokat, országokat római számok jelölik.

A földrajzi-területi beosztáson túl a tematikus megkülönböztetést a, b, c betűkkel jelölték.

- a) általános (politikai, közigazgatási) térképek
- b) természetföldrajzi (hegy-vízrajzi, vízrajzi, geológiai, stb.) térképek
- c) szaktudományos (katonai menettérképek, út, posta, vasút, turista, néprajzi, határ, stb.) térképek

Az alábbiakban, az egyes szakcsoportok részletesebb leírása mellett, kiemeltük az olyan fontosabb anyagrészeket, amelyek terjedelmüket,

jelentőségüket, esetleg érdekességüket tekintve meghatározók.

A I Égboltozati térképek. Több 18–19. századi térkép, mintegy 20 mű (a „mű” lehet egyedi térkép, illetve több szelvényből álló sorozat-térkép is).

A II Földtekék, világ- és földtérképek, földgömbök. Mintegy 140 mű, megemlítendő az 1. században készült, a 4. században Castorius által másolt, Konrad Puetinger 14. századi javítása alapján 1888-ban kiadott *Római Birodalom úttérképe Spanyolországtól Indiáig* című térkép (A II 18/1).

A III Történelmi atlaszok. Több mint 460 kötet. Az atlaszok a 18. század elejétől kísérik végig a történelmi eseményeket: hétéves háború, napóleoni háborúk, olaszországi hadműveletek, városok, erődök atlasza, az első és második világháború katonai atlaszai. A 19. század második felétől megjelennek a főleg oktatási céllal készült iskolai atlaszok az ókori világról, középkorról, újkorról. Néhány jelentősebb magyar kiadású történelmi atlasz:

- Jausz György: *Történelmi-földrajzi iskolai atlasz I, II, III. kötet*, 1870 körül (A III b 51).
- Acsády-Brózik-Cherven: *Történelmi iskolai atlasz*. 1899. (A III b 4).
- Kogutowicz Manó: *Teljes földrajzi és történelmi atlasz*. 1912. (A III d 40).
- Barthos-Kurucz: *Iskolai atlaszok sorozata I, II, III. kötet*. 1928, 1930. (A III b 20, 21, 22).

A IV Térképek nagyobb világrészekről. Mintegy 50 mű, több mint 470 szelvényen, a Földközi-tenger vidéke, a Közel-Kelet, Eurázsia hegy és vízrajzi térképei, több földrészt együtt bemutató történelmi térkép, óceánok ábrázolása. Itt található néhány, a Föld nagyobb területeinek ábrázolására kiterjedő 1:500.000 és 1:1.000.000 méretarányú sorozattérkép a 20. századból.

A V Földrajzi, szaktudományos atlaszok. Közel 700 kötet, a Térképtár egyik legértékesebb

anyaga. A legrégebbi és legértékesebb atlaszok közül elsőként említendő Honter János *Rudimentorum Cosmographicorum* című műve, 1549-ből, melynek térképészeti és földrajzi jelentősége is nagy (A V a 1). Az 1638-ban megjelent Mercator féle *Atlas Minor* érdekessége a régi térképek mellett a kötet végén elhelyezett névmutató (A V a 2). Ulrich Müller 1693-ban kiadott műve a legrégebbi katonai atlaszunknak tekinthető *Schauplatz des Krieges*, amely Spanyolországtól Németalföldre ábrázolja az erődítéseket, korabeli hadszíntereket (A V a 4). Sok szép atlasz származik a 18. századból (Sanson és Homann viláगतlaszok). 1800-ban látott napvilágot Franz Anton Schraembl viláगतlasza, amelyben összegyűjtötte a kor legkiválóbb kartográfusainak, felfedezőinek térképeit (A V d 119). Az első magyar kiadású atlaszok a 19. század elejéről valók, mint például Budai Ézsias viláगतlasza 1800-ból (A V a 10), illetve Johann Matthias Korabinszky: *Atlas Regni Hungariae Portatilis (A Magyar Királyság földrajzi atlasza)* 1804-ből (A V a 11). A szaktudományos atlaszok között megtalálható a múlt századi csillagászati atlaszoktól kezdve a tengerészeti, mezőgazdasági, geológiai, katonaföldrajzi, közlekedési és kereskedelmi, népességi atlaszokon túl a legújabb autóatlaszokig bezárólag minden. A világ számos országából rendelkezünk nemzeti és regionális atlaszokkal.

A VI A világra vonatkozó szaktudományos térképek. Mintegy 40 mű, világkereskedelmi, néprajzi, gazdasági, közlekedési, izokron és izoterma térképek találhatók itt.

B I Európa (az egész földrész) politikai, hegy-vízrajzi, szaktudományos térképei. 360 mű, mintegy 2500 szelvényen. Az egyik legrégebbi térkép Georg Matthäus Seutter 1720 körül származó Európa térképe: *Európa, a keresztény vallás, az erkölcsök, valamint*

a béke és a háború művészetének ápolásában az egész világon a legelső (B I a 2). E jelzet alatt található az Európát ábrázoló történelmi falitérképek is; közülük kiemelkedő jelentőségűek Barthos Indár – Kurucz György Európát ábrázoló történelmi falitérképei, melyeket a két világháború között adtak ki (B I a 32-38, B I a 62). A sorozatok közül ide kerültek az 1:1.000.000 és 1:2.500.000 méretarányú világtérképek meglevő szelvényei, az előbbi sorozat 1940-től a 20. század végig jelent meg, számos nyelven, több kiadásban, a magyarországi szelvényeket többször kiadta a Honvéd Térképészeti Intézet, B I a 46). Az 1:2.500.000 méretarányú sorozatot a szocialista országok 1965–1976 között készítették (B I a 12). A szaktudományos térképek közül a legrégebbi egy 1782-ből származó kereskedelmi térkép (B I c 21).

B II Európa nagyobb területei, ország csoportok. Több mint 400 mű, mintegy 15.500 szelvényen (a magas számot elsősorban a sorozatok és azok duplum példányai okozzák). Itt található több, Európa egyes részeire kiterjedő fontos sorozattérkép, mint például a Reymann-féle 1:200.000 méretarányú térképsorozat 1847–1896 között (B II a 35), 521 csatlakozó térképszelvényen. Josef Sveda 1856-ban elkészítette a Habsburg Birodalom 1:576.000 méretarányú, 20 szelvényből álló művét, majd ezt még 27 szelvényvel kiegészítve 1871-re kibővítette egész Közép-Európa területére: *General Karte von Central Europa (Közép-Európa általános térképe*, B II a 21). E térkép tulajdonjogát az Osztrák Hadügyminisztérium megvásárolta és a bécsi Katonai Földrajzi Intézet ennek alapján, nagyítással készítette el 1873–1876 között az 1:300.000 méretarányú Közép-Európa térképét, szintén *General Karte von Central Europa* címmel, 207 szelvényen (B II a 38). E sorozatot a 20. században is kiadták,

változatlan méretarányban, *Übersichtskarte von Mittel-Europa und Ost-Europa (Közép- és Kelet-Európa áttekintő térképe)* címmel, 267 szelvényre bővítve. A szelvényeket a 20. század elején, 1903–1913 között kezdték megjelentetni, német és lengyel kiadásban, majd sok szelvény a második világháború előtt és alatt felújításra került (B II a 50). Az itt található egyéb sorozattérképek közül megemlítendő még az 1:400.000 méretarányú *Operationskarte (Hadműveleti térkép)*, amely Kelet-Európa orosz, lengyel területeire készült el 1912–1916 között, 154 szelvényen (B II a 54). Az 1950 után készült katonai sorozattérképek közül ide lettek besorolva az 1:500.000 méretarányú térképek, amelyek több kiadásban, magyar és cirillbetűs változatban készültek az 1950–1970-es években. A szaktudományos térképek közül fontos megemlíteni Közép-Európa 1:864.000 méretarányú menettérképét 1848-ból: *Marsch-Karte von Mittel-Europa*, amely 19 csatlakozó térképszelvényből áll (B II c 35/1).

B III A Balkán-félsziget térképei. Mintegy 940 térképmű, több mint 9500 szelvényen, a Balkán-félsziget országainak politikai, közigazgatási felosztásáról. Érdekességként megemlítendő a Szathmári féle Havasalföld térkép 1:57.600 méretarányban 1864-ből, 99 szelvénylapon (B III a 204), illetve az 1909-ből származó cirill betűs szerb-bolgár határtérképek 1:75.000 méretarányban (B III a 89/3). A hegy-vízrajzi térképek közül igen érdekes egy 20 lapos kéziratos Duna térkép Zimonytól a torkolatig, körülbelül 1:100.000 méretarányban 1779-ből (B III b 32).

B IV Németország térképei. Több mint 900 mű, mintegy 6000 szelvényen ábrázolja a mai Németország területén fekvő 18–19. századi fejedelemségeket, püspökségeket, illetve a 20. század egyedi- és sorozattérképeit. Legrégebbi közülük a Philippus Apianus nevéhez fűződő

- Chorographia Bavariae (Bajorország atlasza)* című mű, amely 1566–1568 között készült fametszetű atlasz (B IV a 447/1). Sok értékes kéziratós térkép származik a 17–18. századból, a 19. századból pedig több részletes sorozattérkép, amely Németországot, illetve annak egyes részeit ábrázolja. Említést érdemel az 1807–1813 között Weimarban megjelent *Topographisch-militärische Charte von Teutschland (Németország topográfiai-katonai térképe)* 203 szelvényen (B IV a 60/3). A 19. század végéről, 1882–1894-ből való a *Karte des Deutsche Reich (A Német Birodalom térképe)* 561 szelvényen, a sorozat méretaránya 1:100.000 (B IV a 61). A hegy–vízrajzi térképek közül említést érdemel egy Alsó Rajna vidékét ábrázoló kéziratós térkép, amelyet Kettler tábornok számára készítettek az 1760-as években, méretaránya mintegy 1:100.000 (B IV b 120). A szaktudományos térképek közül figyelemre méltó egy 1764-ből származó *Németország és a szomszédos területek postahálózati térképe*, jelmagyarozattal ellátva, a Homann Örökösök kiadásában (B IV c 54).
- B V Franciaország térképei. 300 mű, több mint 2300 szelvényen, nagy részük a 18–19. századból. Több sorozattérképet is örzünk, köztük említésre méltó Cassini: *Carte géométrique de la France (Franciaország általános térképe)* 1:86.400 méretarányú térképműve, amely 1750–1793 között készült 191 szelvényen, és Franciaország első részletes felmérésén alapult (B V a 86). A hegy–vízrajzi térképek közül érdekesség egy 59 szelvényes Alpok térkép 1:80.000 méretarányban, 1877–1885-ből (B V b 18).
- B VI Nagy-Britannia térképei. Mintegy 120 mű, Anglia, Skócia, Írország és Wales területéről. A legkorábbi szigetországot ábrázoló térkép Ortelius: *Insularum Britannicarum (A Brit szigetek)* című alkotása 1657-ből (B VI a 20).
- B VII Olaszország térképei. Több mint 550 térképmű, csaknem 5500 szelvényen, a legrégebbi 1640 körül Lucca tartományt mutatja be Henricus Hondius feldolgozásában (B VII a 271). Az észak-olasz tartományok (Lombardia, Velence, Parma, Modena) a második katonai felmérés idején a Habsburg Birodalomhoz tartoztak, így a bécsi Főszállásmeisteri Kar alá tartozó milánói Katonai Földrajzi Intézet adta ki a felmérés alapján készült 1:86.400 méretarányú részletes térképet: *Carta topografica del Regno Lombardo-Veneto (A Lombard-Velencei Királyság topográfiai térképe)* 1833-ban 42 csatlakozó szelvényen (B VII a 48/2), valamint az 1:288.000 méretarányú általános térképet: *Carte Generale del Regno Lombardo-Veneto (A Lombard-Velencei Királyság általános térképe)* 1838-ban, 4 szelvényen (B VII a 47/1). Több sorozattérkép ábrázolja részletesen a területet a XIX. század második felétől - mint például az 1:100.000 méretarányú *Grande Carta Topografica del Regno d'Italia (az Olasz Királyság topográfiai térképe)* című sorozat, amely 1879–1895 között készült és több mint 300 szelvényből áll (B VII a 27).
- B VIII Németalföld politikai térképei. Közel 150 mű, több mint 2200 szelvényen, a legrégebbi 1634-ből való, Hollandia ÉK-i részét ábrázolja (B VIII a 55/1) Johannes Janssonius kiadásában. Sok érdekes sorozattérképet is örzünk, mint például Naudin: *Cartes particulières de Flandre...* (Flandria térképe), amely 20 szelvényből álló, 1700 körül készült kéziratós térkép, körülbelül 1:63.000 méretarányban (B VIII a 150). Az első katonai felmérés idején a Habsburg Birodalomhoz tartozott az Osztrák Németalföld (Belga Királyság) területe, így 1764–1771 között a terület felmérésre került, amely alapján 1777-ben egy 1:86.400 méretarányú részletes térképet jelentettek meg: *Carte chorographique des*

Pays-Bas Autrichiens... (Az Osztrák Németalföld topográfiai térképe) címmel, 25 szelvényen (B VIII a 126). A 19. századból Belgiumról egy 1:80.000 méretarányú sorozattal rendelkezünk, amely 25 szelvényből áll (B VIII a 130), Hollandiáról pedig egy 1:50.000 méretarányú, 1870-ben kiadott, 62 szelvényből álló sorozatot őrzünk (B VIII a 47).

B IX a A Habsburg Birodalom, az Osztrák–Magyar Monarchia politikai és általános térképei. Igen gazdag anyag, ide tartoznak az Osztrák–Magyar Monarchia területén fekvő tagállamok, így köztük Magyarország általános térképei a kezdetektől 1918-ig, a Monarchia felbomlásáig. Az anyagot közel 1000 térképmű alkotja, csaknem 74.000 szelvényen, valamint 1100 számon 1900 megyetérkép. A legrégebbi Magyarországot ábrázoló térképek közül való Zsámboky János: *Transilvania (Erdély)*, 1566-ból és *Ungariae loca praecipua...* (Magyarország) 1579-ből (B IX a 1073, illetve 490/5) és Wolfgang Lazius: *Hungariae Descriptio (Magyarország)* című térképe az 1570-es évek végéről (B IX a 487/1-1). Egyediek Mikoviny Sámuel kézíratos megyetérképei a XVIII. század első feléből, mint például a Jászság, Kunság, Pest megye térképei (B IX a 623, 624, 625).

A Monarchiát ábrázoló összes sorozat-térkép ebben az anyagcsoportban található, de ezekről külön fejezetben lesz szó. Megemlítendő azonban az első katonai felmérés alapján Fallon ezredes által készített 1:864.000 méretarányú térkép: *Das Oesterreichische Kaiserthum (Az Osztrák Császárság)* 1822-ből, 9 szelvényen (B IX a 9) és a második katonai felmérésen alapuló Scheda térkép: *General-Karte der Oesterreichischen Kaiserstaates (Az Osztrák Császárság általános térképe)* 1:576.000 méretarányban 1856-ból, 20 szelvényen (B IX a 17), amelyet, mint már említettük, később kibőví-

tettek Közép-Európa területére (B II a 21). A legkorábbi magyar nyelvű térképünk 1798-ból származik, Vályi András: *Magyarországnak Földképe*, méretaránya körülbelül 1:1.300.000 (B IX a 513/c). Gyűjteményünkben is megtalálható Lipszky János: *Mappa Generalis Regni Hungariae parti...* (A Magyar Királyság általános térképe) 1806-ból, méretaránya 1:470.000, 12 csatlakozó térképszelvényből áll (B IX a 518). Jelentőségét nagy mértékben emeli a hozzá tartozó, 1808-ban megjelent több nyelvű Repertorium (helységnévtár).

B IX b A Habsburg Birodalom, az Osztrák–Magyar Monarchia természetföldrajzi térképei. Közel 300 mű, több mint 2800 szelvényen, köztük igen értékes: Luigi Ferdinando Marsigli: *Carte des Donau Strohm von Wien bis unter Widdin in 18 sectionen (A Duna Bécs–Widdin között, 18 szelvényen)* című térképe 1726-ból, ami az addig legrészletesebb Duna ábrázolás a folyó ilyen hosszú szakaszán, méretaránya körülbelül 1:103.000 (B IX b 112). 1740-ből való Mikoviny Sámuel kézíratos térképe: *Plan von dem Laufe des Donau Stroms von Ofen bis Baja (A Duna Buda és Baja között)*, amelynek méretaránya 1:160.000 (B IX b 115). Igen gazdag a 19. századi Dunát, Tiszát, Balatont ábrázoló térképanyag, érdekesség egy 1830-as évekből származó 66 lapos kézíratos hajózási térképsorozat: *Topographisch hydrometrischen Donau Strom Karte von Petronell...* (A Duna topográfiai térképe Petronelltől Csernetzig, B IX b 122/2). Nyomon követhetők a vízszabályozások, például Vályi Béla: *A Tiszavölgy vízszabályozási átnézeti térképe* című, 1:400.000 méretarányú térképén 1901-ből (B IX b 234/5).

B IX c A Habsburg Birodalom, az Osztrák–Magyar Monarchia szaktudományos térképei. Több mint 700 mű, csaknem 7000 szelvényen, zömük a 19. századból. Közlekedési,

Mikoviny Sámuel: A Nagykunság térképe 1731 körül, a Tisza egy szakaszát ábrázolja Szolnok városával

- posta-, távirid-, határ-, út-, katonai elhelyezési- és menettérképek, néprajzi-, turista-, erdőgazdasági térképek. Miután az első felmérés alapján 1822-ben megjelent a Fallon térkép a Habsburg Birodalom területére (B IX a 9), megnyílt az út a részletesebb tematikus térképek készítése előtt, így 1835-ben megjelent: *Strassen Karte der Oesterreichischen Monarchie (Az Osztrák Monarchia úttérképe)* 1:864.000 méretarányban (B IX c 1/1), majd ezt követően az 1830–1840-es években a Birodalom országaira, tartományaira „dupla”, vagyis 1:432.000 méretarányban is megjelentek az úttérképek (ilyen részletes méretarányban ezek az első nyomtatott térképek, amelyeket a Habsburg Birodalom területére kiadtak), köztük 1832-ből való *Strassen-Karte des Koenigreiches Ungarn (A Magyar Királyság úttérképe)*, B IX c 619). Jelentős sorozat a 19–20. század fordulójáról (1877–1906) az 57 szelvényes, 1:300.000 méretarányú *Militär-Marschrouten-Karten der Österreichisch-Ungarischen Monarchie (Az Osztrák–Magyar Monarchia katonai menettérképe)*, amelyhez helynévmutató is tartozik (B IX c 2).
- B X A Pireneusi-félsziget térképei. Mintegy 100 mű, a legkorábbi 1635-ből való: *Gallaecia Regnum (Galícia tartomány)* térképe (B X a 1). A térképek zöme a 20. századból való.
- B XI Oroszország, Lengyelország térképei. Mintegy 860 mű, több mint 8900 szelvényen, legkorábbi közülük Joan Janssonius: *Nova Totius Livoniae (Lettország térképe)*, 1636-ból, méretaránya 1:1.500.000 (B XI a 172). Több sorozattérkép ábrázolja az orosz és lengyel területeket: egy Európai Oroszország területét 28 szelvényen bemutató mű 1801–1804-ből, méretaránya 1:830.000, cirill betűs (B XI a 10), vagy *Kriegstopographische Karte von Russland (Oroszország hadi térképe)*, méretaránya 1:126.000, 395 szelvényen 1915–1920 között jelent meg német kiadásban, de cirill betűs (B XI a 39), illetve a cári Lengyelország 1839-ben készült, 61 csatlakozó szelvényből álló, szintén 1:126.000 méretarányú térkép-sorozata, amely szintén cirill betűs (B XI a 94).
- B XII Svájc egész területének és az egyes kantonoknak térképei. Mintegy 70 mű, legrégebbi gyűjteményünkben egy 16. század elejéről származó térkép, címe: *Nuova Carta dei XIII Cantoni degli Svizzeri... (Svájc XIII kantonjának térképe)*, B XII a 8).
- B XIII Skandinávia politikai térképei. Mintegy 200 mű 700 szelvényen. A legrégebbi 1621-ből való, nagy részük a 19. századból származik. Érdekes többek között a következő, Svédországról készült sorozat: *Generalstabens Karta öfver Sverige (Svédország általános térképe)*, méretaránya 1:100.000, 1839–1937 között adták ki, 82 szelvénylapot őrzünk (B XIII a 23), vagy egy másik, Dániáról készült atlasz: *Atlas von Danemark*, 1766–1795-ből (B XIII a 55).
- B XIV Az Osztrák–Magyar Monarchia utódállamai közül Ausztria és Csehszlovákia térképei 1918 után. Mintegy 400 mű, 2000 szelvényen. Igen érdekes a *Csehszlovák erődítések nyilvántartása. Helyzet 1938.* című, 50 szelvényből álló 1:25.000 méretarányú sorozat (B XIV c 294).
- B XV Magyarország térképei a Monarchia felbomlásától napjainkig. Közigazgatási, politikai, községhatáros térképek, különféle munkatérképek, vízrajzi, földtani, turista- és környéktérképek, néprajzi, autó- és vasúti térképek. Ide tartoznak az országot ebben az időszakban ábrázoló sorozattérképek, amelyekről külön fejezetben esik majd szó. Jelenleg mintegy 1200 művet számlál, közel 100.000 szelvényen, de az újonnan megjelenő Magyarország térképek állandóan gyarapítják az anyagot.
- C Afrika térképei. Mintegy 370 mű. Több 18. és 19. századi ábrázolás mellett említést

- érdemel Matthias Seutter Afrika térképe a gyarmati beosztással 1726-ból (C a 4).
- D Amerika (Észak-, Közép-, Dél) térképei. 820 mű mintegy 2400 szelvényen. Az USA államairól érdekes egy 1876–1879 körül készült, 40 szelvényből álló sorozat különböző méretarányban (D a 150–177), vagy egy 1920–1939 között készült sorozat: *The topographic maps of the United States (Az USA topográfiai térképe)*, méretaránya 1:62.500, 355 szelvényen (D a 77). A természetföldrajzi térképek közül említést érdemel Clarence King: *Geological and Topographical Atlas (Geológiai és topográfiai atlasz)* című műve 1876-ból, 25 szelvénylapon, 1:250.000 méretarányban (D b 6/1).
- E Ázsia térképei. 520 mű, több mint 1200 szelvényen. Legkorábbi ábrázolás 1650 körül való, Petrus Bertius: *Turcicum Imperium (Török Birodalom)* című térképe, melyen az 1300–1649 között uralkodó török szultánok névsora is fel van tüntetve (E a 187). Érdekesség még egy 1915-ből származó, 1:169.000 méretarányú, 16 szelvényes Palesztina térkép, amelyhez helységnévjegyzék is tartozik (E a 222/11). A térképek zöme egyébként a 19. és a 20. századból való. A természetföldrajzi térképek közül a legkorábbi Johannes Jansson 1657-ből származó térképe a Bengáli-öböl és partvidékéről (E b 41). A szaktudományos térképek közül érdekességként említendő Rigoberto Bonne 1780-ban kiadott történelmi tárgyú térképei: „*A Méd Birodalom*”, „*Kisázsia bibliai tárgyú térképe*” (E c 5/1, 2, 3).
- F Ausztrália, Új-Zéland, Óceánia térképei. Mintegy 65 mű, főleg 19–20. századból.

A földrajzi-területi besoroláson túl (A, B, C, D, E, F), amelyek kontinenseket, ország csoportokat, országokat, országokon belül nagyobb területi egységeket foglalnak magukban, a városok

ábrázolását, útikönyveket a „G” jelzet alatt gyűjtjük. Ezen belül további tagozódás: G I a-tól m-ig az európai városokat, G II-től G V-ig a többi kontinens városait, útikönyveit tartalmazza. Az anyag a folyamatosan kiadott új kiadványokkal állandóan gyarapodik. Néhány érdekes régi térkép: Belgrád 1699. évi térképe (G I b 52); a königsteini vár kézirat alaprajza 1700 körül (G I c 286); Michel Etienne Turgot 1734–1739 között készült Párizst ábrázoló látrajzos térképe, amely 20 rézmetszetű szelvényből áll (G I d 78); Ancona várának 1815-ből származó kézirat térképe (G I f 14); egy, az 1700-as évek elejéről származó kézirat Antwerpen térkép (G I g 10); a Baseli kanton térképe 1766-ból, illetve Basel várostérképe 1786-ból (G I l 11, 8).

Ausztria-Magyarország városainak térképe (G I h), több mint 3600 tételből áll (könyv és térkép), mintegy 9000 szelvényen; sok a kézirat anyag; több Budai vár ábrázolás a 18. század második felétől, Buda és Pest térképei a 19. századtól napjainkig; a komáromi erőd több száz szelvényből álló ábrázolása, amelyek nagy része a 19. századból való, valamint ide kerülnek a napjainkban megjelenő egyéb várostérképek is.

A térképtár gyűjtőkörének egyik legfontosabb részét a hadtörténelmi vonatkozású térképek alkotják, amelyek ütközeteket, csatákat, háborús eseményeket mutatnak be „H” jelzet alatt. A 18. század végéig a térképi ábrázolások még felmérési alap (háromszögelés) és egyezményes jelek nélkül készültek, különösen a seregek menetvonalait, táborhelyeit, erődítéseit tartalmazták, tehát a hadműveletekkel voltak kapcsolatosak. A katonai rendfokozattal rendelkező mérnökök alaprajzszerű vagy perspektivikus rajzokat készítettek a csatateretek, táborozások környékéről. A katonai sorozattérképek megjelenésétől fogva, amelyek részletes felméréseken alapulnak, megváltoztak a hadtörténelmi térképek: kezdetben a kézirat térképek alapulvételével

Langer: A Budai Vár kéziratos térképe 1749-ből

ábrázolták a hadi eseményeket (ez az első katonai felmérés idején még ritka, a második katonai felmérés idején viszont már gyakori), majd később a kinyomtatott térképek szolgálták alapul a különböző háborús események ábrázolásához. Így a 16–18. században (az utólag készült kiadványokat kivéve) sok a kéziratos

ábrázolás, a 19. század végétől az alaptérképek zöme nyomtatott, a rajta ábrázolt hadtörténelmi eseményeket kézzel rajzolták, esetleg nyomtatták. A „H” jelzeten belül a térképek beosztása kronologikus.

HI Ókori háborús eseményeket ábrázoló térkép, 10 mű.

H II Hadtörténelmi térképek 476–1491 között, 1 mű.

H III Újkori háborús eseményeket ábrázoló térképek (a-e)

H III a Hadtörténelmi térképek 1492–1600 között, 15 mű. A legjelentősebb Wolfgang Lazius: „*A magyarországi hadszínterek*

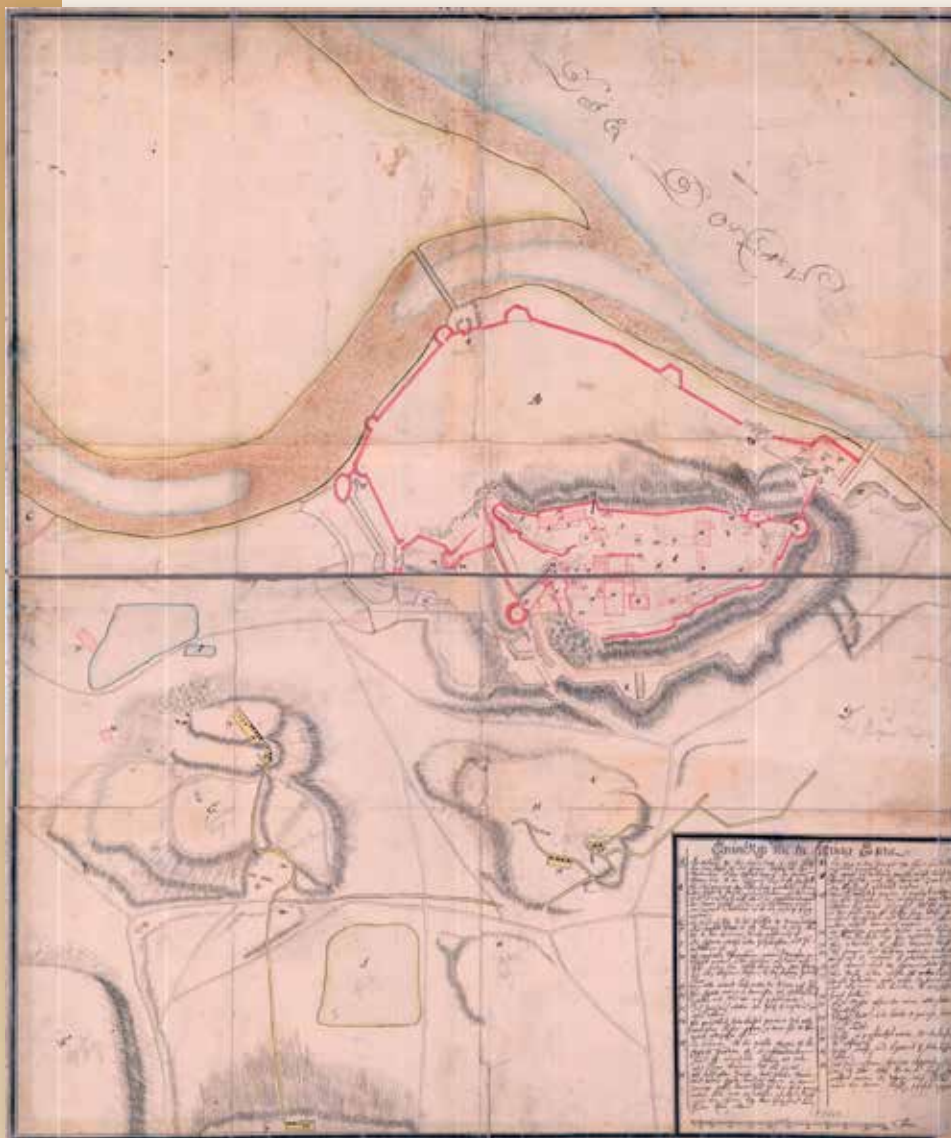
1556-ból” című rézmetszetű térképe (H III a 24).

H III b Hadtörténelmi térképek 1601–1650 között, 20 mű. Megemlítendő a „*Bethlen Gábor erdélyi fejedelem átkelése a Vág folyón Vágsellyénél*” című kéziratos térkép 1623-ból (H III b 76).

H III c Hadtörténelmi térképek 1651–1700 között, 205 mű, több mint 630 szelvényen. A 17. század végéről való a következő kéziratot térkép: *Plan der Battaille bey Santa 1697* (Az 1697-es zentai csata színtere, H III c 132), de a térképek többsége rézmetszetű, például *A szentgotthárdi csata részletes helyszínrajza hadállásokkal 1664-ből* (H III c 26), vagy *Arad ostroma a keresztény hadak által 1658-ban* (H III c 4). Megemlítenéd L. N. Hallart térképsorozata az 1686–1697-es török elleni harcokról és a bajor választófejedelem csapatainak táborozásáról, Buda 1686-os, Belgrád

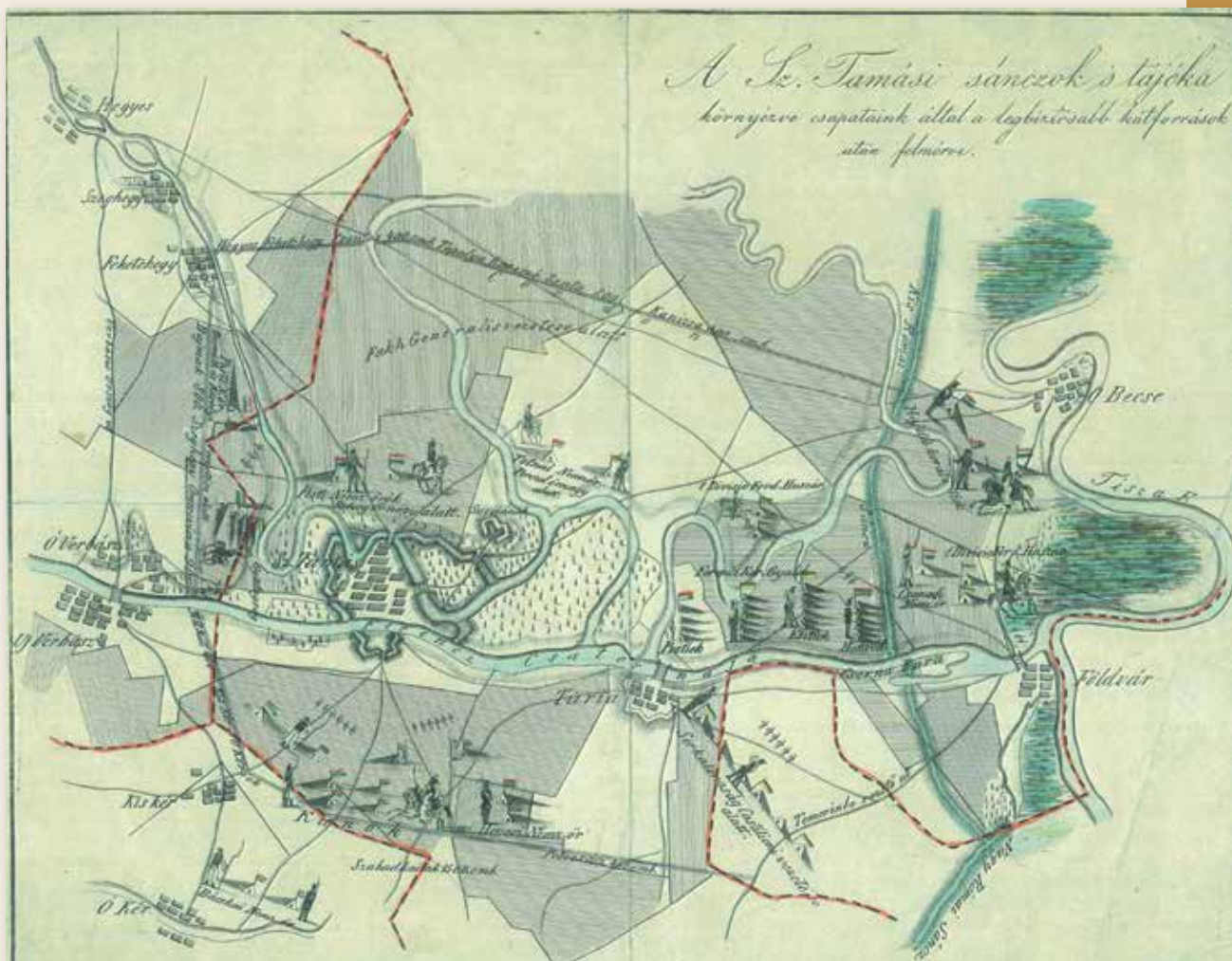
1688-os ostromáról, mindkettő rézmetszet (H III c 182/1, H III c 182/36).

H III d Hadtörténelmi térképek 1701–1740 között, 210 mű, több mint 270 szelvényen, ebből 64 kéziratot. Nagy részük a németországi, franciaországi, olaszországi és török háborúkkal kapcsolatos ütközeteket, csatákat ábrázolja, itt található a Rákóczi szabadságharc idején készült térképek: *Grundriss von der Festung Gran* (Az esztergomi vár alaprajza), kéziratot térkép az 1706. évi kuruc ostrom idején, ahol láthatók a vár és védelmi berendezései alaprajzban: a bástyák, sáncok, futóárkokat

Esztergom és környékének kéziratot térképe az 1706. évi kuruc ostrom idején, ábrázolják a vár védelmi berendezéseit, a sáncokat, futóárkokat

Szenttamás és környékének vázlatos helyszínrajza a Ferenc-csatorna tiszai torkolatánál, 1849-ből. Jól láthatók a honvédcsapatok táborhelyei, a sorkatonák, nemzetőrök egyenruhás alakjait életképszerűen ábrázolják

futóárkok (H III d 872). Belgrád 1717. évi ostromáról számos térképet őrzünk.

H III e Hadtörténelmi térképek 1741–1789 között, 430 mű, több mint 600 szelvényen, ebből 253 kéziratos. A térképek zöme a Német Fejedelemségek és Németalföld területén zajló csatákkal kapcsolatos, itt található az osztrák örökösödési háborúval (1740–1748), valamint a hétéves háborúval (1765–1763) kapcsolatos térképek is.

H IV Újabbkori háborúk (a-d):

H IV a Hadtörténelmi térképek 1790–1820 között, 290 mű, több mint 650 szelvényen, nagy

részük a napóleoni csatákkal kapcsolatos, több utólagos feldolgozás. Több kéziratos tábor- és hadállásterv, hídfők terve található 1809-ből, mint: *Lager Plan der Insurrections Truppen bei Commorn den 30. Juni 1809.* (A magyar nemesi felkelés csapatainak táborhelyei a Vág–Duna mellett Komáromnál, 1809. június 30-án, H IV a 1246/1), és *Nagy-Igmánd térsége a visszavonuló nemzeti hadállásokkal* (H IV a 1297), valamint: *Plan des doppelten Brückenkopfes nächst Gran. Anno 1809.* (Kettős hídfőállítás a Duna mindkét partján, Esztergom közelében, 1809-ben, H IV a 1310).

Standpunkt Primus 274.

Aus der X. Isonzo
Die Hermada unter fe

Látkép a 10. isonzói csatáról, láthatók a tüzérségi tűz nyomai

H IV b Hadtörténelmi térképek 1821–1840 között, 15 mű.

H IV c Hadtörténelmi térképek 1841–1913 között, 290 mű, több mint 1400 szelvényen. Itt található az 1848–1849-es szabadságharccal kapcsolatos csaták térképi ábrázolása, mint például *A Sz[ent] Tamási sánczok és tájéka környezve csapataink által a legbiztosabb kútforrások után felmérve* 1849-ből (H IV c 45). További térképek vannak a krími háború, az amerikai polgárháború, a német–dán, porosz–osztrák, porosz–francia, az 1877–1878-as orosz–török, az orosz–japán, valamint az első és második Balkán-háború eseményeivel kapcsolatban.

H IV d Az első világháború hadtörténelmi eseményei 1914–1918 között, közel 9500 darab térkép, illetve légifotó, igen jelentős anyag, melynek beosztása hadszínterek szerint történt (orosz, olasz, balkáni, román, nyugati és török), ezen belül szinte napról-napra, időrendi sorrendben követhetők az események a különböző helyzeteket ábrázoló térképek,

vázlatok alapján. Túlnyomórészt a harmadik katonai felmérés sorozattérképein (1:750.000, 1:200.000, 1:75.000, 1:25.000 méretarányban) ábrázolták a harci eseményeket, de az állóháború kialakulásakor megjelentek a nagyobb méretarányú térképek is 1:12.500, 1:10.000, 1:6250 méretarányban. Az első világháború időszakára esik a fotogrammetria (földi majd légi) alkalmazása a hadászatban, illetve a térképezésben. 1915 májusától már találunk légifelvételeket, amelyek az állásokról készültek, vagy csak a tájékozódást szolgálták (például az úgynevezett körpanoráma-felvételek). A keleti frontról több mint 300 légifelvételt őrzünk (többsége fotómontázs), az olasz frontról több mint százat. Körpanoráma felvételek elsősorban az olasz frontról maradtak fenn, több mint 100 darab.

H IV Legújabbkori háborúk (e-g):

H IV e 1919–1939 közötti térképek, 90 mű, mintegy 250 szelvényen, köztük a Magyar Tanácsköztársasággal és a szovjet polgárháborúval kapcsolatos térképek, amelyek az eseményeket

Schlacht Mai 1917.
indlichem Artilleriefeuer.

K.u.k. Kriegsvermessungsabteilung N° 5.

vagy összefoglalóan, vagy a különböző hadműveleti helyzeteket ábrázolják.

H IV f A második világháborús térképek 1939–1950 között, 153 mű 290 szelvényen. Több katonai sorozattérképen (1:500.000, 1:300.000, 1:200.000, 1:100.000 méretarányban) ábrázolt különböző „helyzetet” bemutató térképet őrzünk itt.

H IV g Az 1950 utáni hadtörténelmi térképek, 26 mű, köztük több az 1956-os forradalom és szabadságharc idejéből való, a budapesti katonai helyzetet ábrázolja (H IV g 21–26.)

A békebeli táborozások, hadijátékok a „J” jelzet alatt találhatóak, ezek egy része magyarországi (főleg Pest környéki), illetve Monarchia-beli táborozások, hadijátékok, mintegy 80 mű. A legkorábbi kéziratós térkép 1781-ből: *Plan von der gegend bey Pest (Pest környékének térképe)*, ahol jelmagyarázattal kibővítve jelölik a táborozások helyét (J VII m 12). Bécsben nyomtatásban is megjelent: *A magyar népfölkelő hadtest 1797. évi hadgyakorlata Szombathelynél c. térkép* (J VII m

30/1). Igen érdekesek a Gomba és Pest közötti területen zajló hadgyakorlatot bemutató, 1:14.400 méretarányú szelvények 1852-ből (J VII m 23).

A „K” jelzet alatt a 18–19. századi országleírásokat (katonaföldrajzi, földrajzi témában) őrizzük, főleg Közép-Európa területére; stratégiai szempontból fontos városok, várak, folyók, átkelők leírásait tartalmazzák, néha térképvázlattal. A K VII k jelzet a magyarországi és erdélyi anyagot tartalmazza, 25 mű, több kötetben. Érdekesség egy Lipszky János által összeállított anyag 1809-ből, *„Beszámoló egy hídfőről Budapest–Szentendre között”*, ahol a négy oldal leírásához egy kéziratós vázlat tartozik (K VII k 74).

Az „L” jelzet katonaföldrajzi leírásokat tartalmaz, mintegy 300 kötetben, az Osztrák–Magyar Monarchia, a Balkán országairól, Német és Olaszországról.

A Térképtár belső munkáját, valamint a kutatók igényeit több ezer kötetből álló kézikönyvtár

Pest környékének térképe 1781-ből, ahol jelmagyarozattal kibővíve jelölik a táborozások helyét

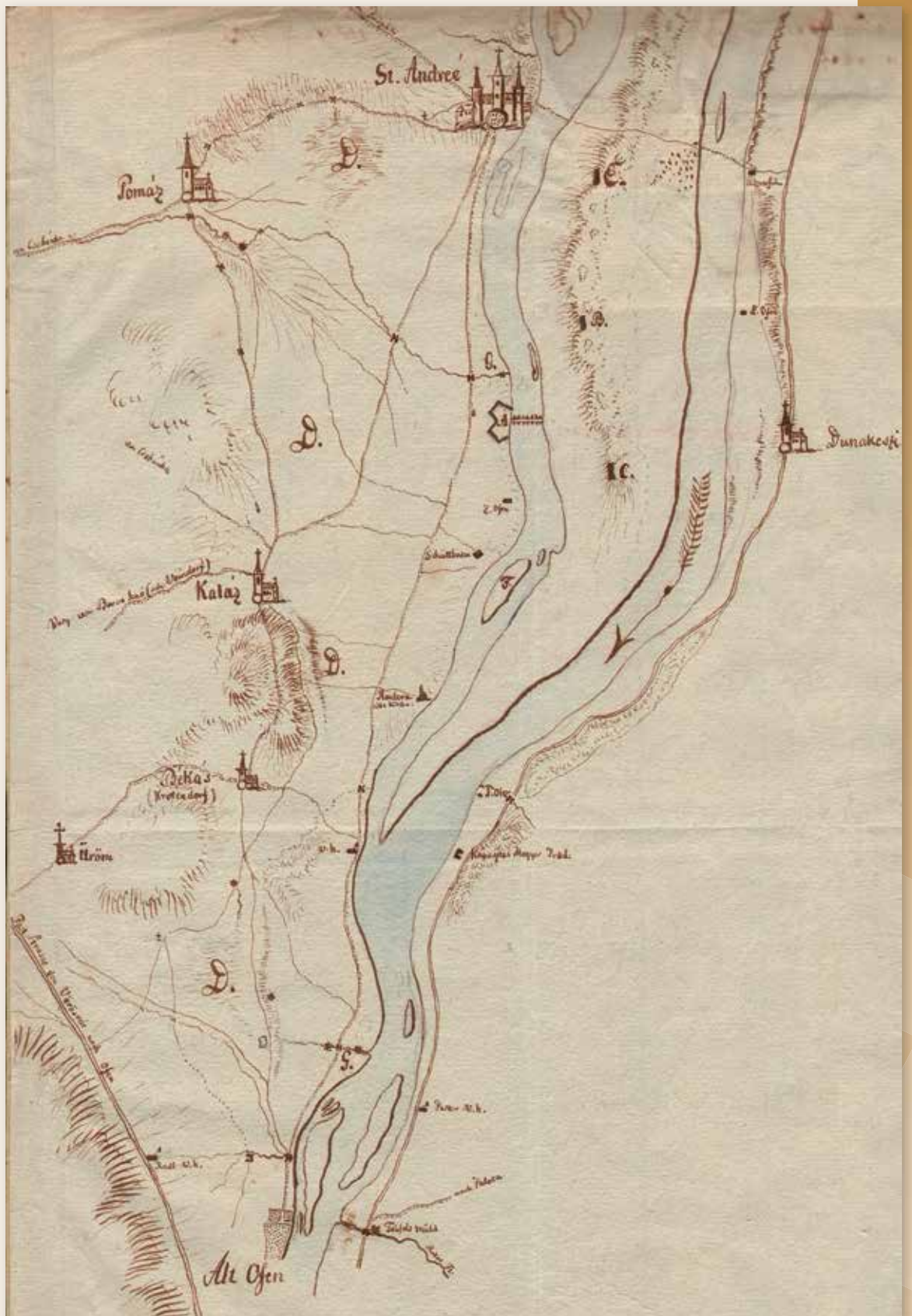
elégíti ki. Itt találhatóak szakfolyóiratok, jelkúcsok, tereptankönyvek, hazai és nemzetközi térképek prospektusai és az áttekintőlapok kiadványfüzetei, szakkönyvek, helységnévtárak. 1887-ből való: *Instruction für die militärische Landesaufnahme (előírások a [harmadik] katonai felméréshez, V. 2., V. 3.)* Több mint 250

helységnévtárt őrzünk, köztük: Vályi: *Magyar Országának leírása* című műve, amelyet Budán adtak ki 1796–1799 között (VIII. 4.). A monográfiák közül megemlítendő Borovszky Samu: *Magyarország vármegyéi és városai* című sorozat a 19. század végéről, 20. század elejéről, 21 kötetben (IX. 1.–IX. 21.)

Katonai topográfiai térképek

A 18. század második felére Európában megérték a feltételek, hogy a részletes topográfiai térképek iránt mutatkozó igényt kielégítsék. A Habsburg Birodalomban is egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy a hadszínterek kiválasztásához, a támadások előkészítéséhez a terepet részletesen ábrázoló, az egész birodalom területére kiterjedő

térképekre van szükség, amelyek a települések, utak, vizek, mocsarak, domborzat pontos ábrázolását adják. Magyarország területének a feltérképezésére a Habsburg Birodalom, majd az Osztrák–Magyar Monarchia keretén belül került sor, ezeket hívjuk első, második és harmadik katonai felmérésnek. Sajat korokban

Lipszky: A Buda–Szentendre közötti hídfő vázlatos rajza

a felmérési, sőt gyakran a levezetett méretarányú térképek is szigorúan titkosak, így a polgári élet számára hozzáférhetetlenek voltak. A két világháború között az önállóvá vált magyar katonai térképészet a harmadik katonai felmérésekből származó szelvények egy részét felújította. A második világháború után áttértek a Gauss–Krüger rendszerre, melynek különböző méretarányú szelvényei több felújítást, kiadást értek meg. A NATO-csatlakozást követően NATO-kompatibilis térképek készültek, amelyeket

2004-től rendszeresítették a csapatoknál; ezek is gyűjtőkörünkbe tartoznak. Térképtárunkban teljesnek tekinthető a katonai sorozattérképek anyaga, a felvételi és levezetett méretarányok egyaránt, az eredetileg kéziratos anyag egy része másolatban van meg. Sok szelvényt többször kiadtak, gyűjtőkörünk ezekre is kiterjed. A katonai sorozattérképek is besorolást nyertek a fent leírt katalógus rendszerbe (B IX a, illetve B XV a), de tárolásuk az anyag hatalmas mennyisége miatt külön történik.

Az első katonai felmérés

Mária Terézia a hétéves háborút (1756–1763) követően rendelte el a Habsburg Birodalom összes tagországának, köztük Magyarországnak a felmérését, amely a Birodalom teljes területén 1763–1787-ig folyt. Miután maga a felmérés már II. József uralkodása alatt ment végbe, gyakori a „Josephinische Aufnahme” elnevezés. Külön felmérő szervezet nem létezett, a térképezést a Főszállásmesteri Kar és a Hadmérnöki Kar tisztjei, illetve az ezredeiktől vezényelt tisztek végezték.

A birodalom teljes területére összesen 3245 kéziratos, színes felmérési szelvény készült el, 1:28.800 méretarányban, egy szelvény nagysága 63×42 cm, eredetijük a bécsi Hadilevéltár térképtárában található. A felmérés országonként, illetve tartományonként történt. A történelmi Magyarország területére is több felmérés esik, legnagyobb a Magyar Királyság területét ábrázolja 965 szelvényen (1782–1785, B IX a 1116). Erdély felmérése 280 szelvényre (1769–1773, B IX a 1123), a Temesi Bánságé 208 szelvényre esik (1769–1772, B IX a 1132). A Térképtárban mindhárom sorozat színes, eredeti méretű fénymásolat formájában található meg.

Többféle méretarányban készültek levezetett térképek is a történelmi Magyarország területére,

kéziratos eredetijük Bécsben a Hadilevéltár, illetve a Nemzeti Könyvtár (Nationalbibliothec) térképtárában található, térképtárunkban színes fénymásolat és fotómásolat formájában megtekinthetők:

- Andreas Neu: *Kleine Charte des Königreichs Hungarn (A Magyar Királyság részletes térképe)*. Méretaránya 1:115.200, 1785-ben készült, 39 egész + 5 kiegészítő szelvényen (B IX a 528/1-a);
- Jeney Lajos Mihály: *Neue Situations-Karte des Großfürstentums Siebenbürgen... (Az Erdélyi Nagyfejedelemiség részletes térképe...)*. Méretaránya 1:96.000, 1773–1775-ben készült, 4 nagyalakú szelvényen (B IX a 715/1);
- Andreas Neu: *Geographische Charte des Königreichs Hungarn (A Magyar Királyság földrajzi térképe)*. Méretaránya 1:192 000, 1782–1784-ben készült, 43 szelvényen (B IX a 1120);
- Történelmi Magyarország általános térképe. Méretaránya 1:230.400, készült 1790 körül, 20 szelvényen (B IX a 1161);
- Geiger: *General-Charte von Königreich Hungarn... (A Magyar Királyság általános térképe...)* Méretaránya 1:360.000, 1784–1785-ben készült, 8 szelvényen (B IX a 514/1).

A második katonai felmérés

Az első katonai felmérés elavulásához előszörban a geodézia fejlődése, a szelvények vetület-nélkülisége, a domborzat „a la vue” ábrázolása, a levezetett térképek kéziratossága, illetve titkos volta vezetett. A napóleoni háborúk rámutattak egy új felmérés szükségességére, amelyet I. Ferenc császár rendelt el 1806-ban és 1869-ben hagytak abba (nem teljesen fejezték be). A felmérés a Habsburg Birodalom akkori területére terjedt ki, elrendelésekor Bécsben létrehozták a Főszállásmesteri Kar alárendeltségében egy csillagászati-háromszögelet és felmérést végző testületet, valamint egy Topográfiai osztályt, amely a levezetett méretarányú térképek készítésével, kiadásával foglalkozott. 1839-ben az előző szervezetekből, valamint a milánói Katonai Földrajzi Intézetből létrejött a bécsi Katonai Földrajzi Intézet (Militärgeographisches Institut), amely ettől kezdve a birodalom területén folyó térképező munkákat irányította.

A kéziratossága, színes felmérési szelvények 1:28.800 méretarányúak, eredetijük szintén a bécsi Hadilevéltárban található, egy szelvény nagysága 63×42 cm. A felmérés itt is országonként, illetve tartományonként történt, a Birodalom teljes területét 3676 szelvény fedi, történelmi Magyarország területére esnek a Magyar Királyság (a Temesi Bánságot is tartalmazó) felmérési szelvényei, amelyek 1819–1869 között készültek, 1112 szelvényen, gyűjteményünkben színes fénymásolat formájában található meg (B IX a 1124), valamint Erdély katonai felmérésének

másolatai, 293 szelvényen (1869–1872, átmenet a harmadik katonai felmérés felé, B IX a 1163).

A levezetett térképek már nyomtatásban jelentek meg, 1:144.000 és 1:288.000 méretarányban, szintén országonként, illetve tartományonként. Történelmi Magyarország területére ezek a következők:

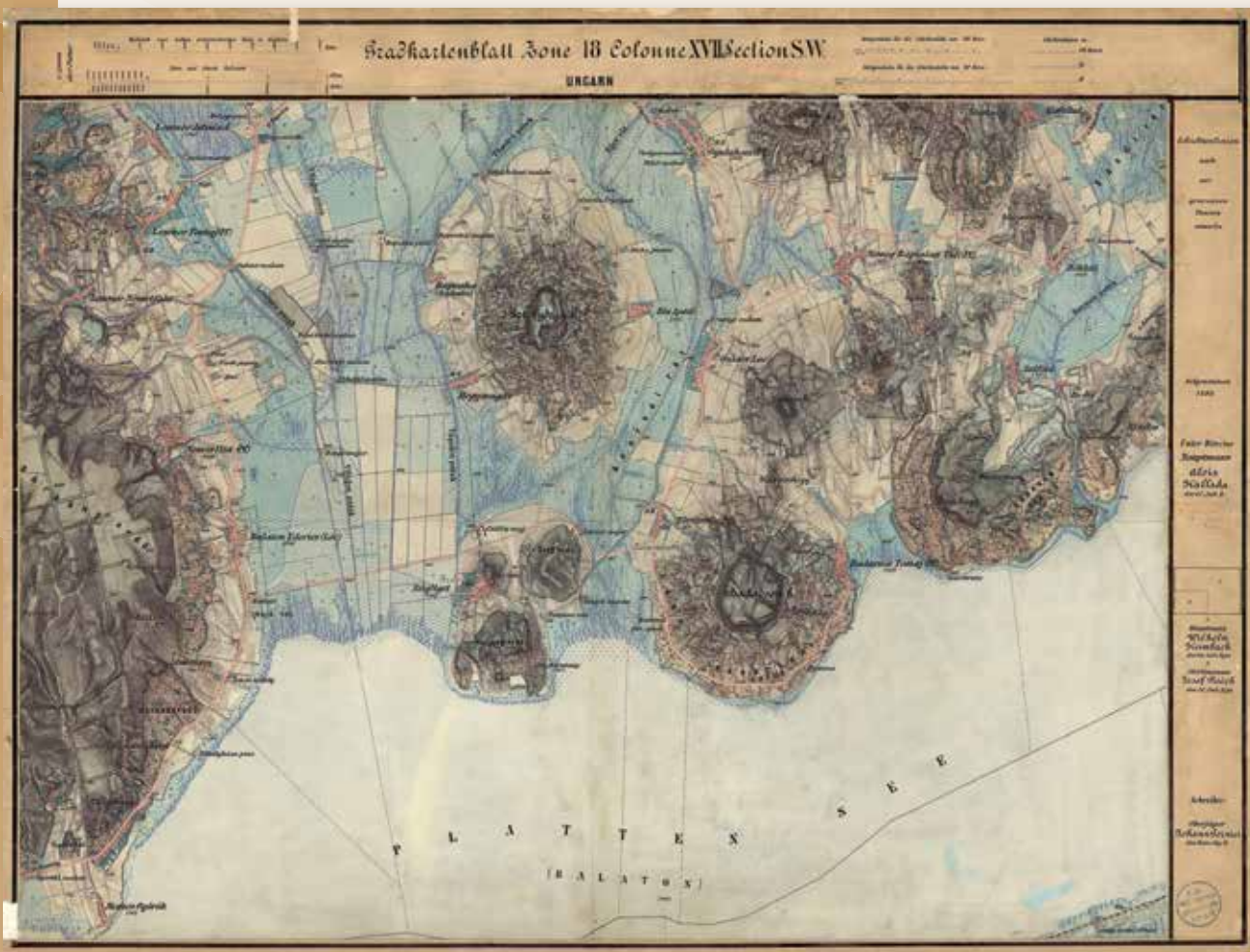
- *Spezialkarte des Königreiches Ungarn (A Magyar Királyság részletes térképe)* 141 szelvényen, 1:144.000 méretarányban, 1869–1881 között jelent meg (B IX a 531).
- *Administrativ Karte des Grossfürstenthums Siebenbürgen nach der neuesten Landeseinteilung 1859 (Az Erdélyi Fejedelemség közigazgatási térképe az 1859-es új közigazgatási beosztás szerint)*, 24 szelvényen, 1:144.000 méretarányban (1861, B IX a 719).
- *Administrativ- und General-Karte des Königreiches Ungarn (A Magyar Királyság közigazgatási térképe)* 17 szelvényen, 1:288.000 méretarányban. (1858, B IX a 521).
- *General-Karte des Grossfürstenthums Siebenbürgen (Az Erdélyi Fejedelemség általános térképe)*, 4 szelvényen, méretaránya 1:288.000. (1863, B IX a 711).

A második katonai felmérés alapján a Birodalom teljes területére kiadott egyetlen térkép: Josef Scheda: *General-Karte des Oesterreichischen Kaiserstaates (Az Osztrák Császárság általános térképe)*, 20 szelvényen, méretaránya 1:576.000 (1856, B IX a 17).

A harmadik katonai felmérés

A második katonai felmérés már befejezése, illetve abbahagyása idején elavult volt. Részben tartalmi szempontból, mivel 63 évig tartott, és a különböző tudományágak, mint például a geodézia sokat fejlődtek ez idő alatt, valamint

ama hiányosság miatt, hogy nem volt egységes, országonként, illetve tartományonként mérték fel és adták ki a levezetett térképeket. Ferenc József császár ezért 1869-ben kiadta az utasítást a harmadik katonai felmérés megszervezésére.

A harmadik katonai felmérés Badacsonyt és környékét ábrázoló kézirat szelvénye 1880-ból

A felmérésre kerülő terület az Osztrák–Magyar Monarchia volt, amelyet 1869–1887-ig mértek fel. A felmérés geodéziai alapját a bécsi Katonai Földrajzi Intézet által mért háromszögelési hálózatok alkották. A felmérés vetületét a poliéder vetületet választották. A szelvényezés az egész Monarchiára egységesen kiterjedt, a szelvények határoló vonalai összefüggést mutatnak a földrajzi fókálózatokkal.

Az Osztrák–Magyar Monarchiára összesen 2780 szelvény esik, ezen belül a történelmi Magyarország területére 1354, amelyek 1869–1884 között készültek (B IX a 397). A színes, kézirat szelvények méretaránya 1:25.000 lett, a szelvények nagysága pedig átlagosan 76×56 cm.

A Térképtár 104 darab eredeti, színes, kézirat térképszelvényt őriz, a többi a kézirat szelvények fekete-fehér nyomdai másolata.

A levezetett méretarányú térképek egységesen jelentek meg a teljes Osztrák–Magyar Monarchia, sőt az 1:200.000 és az 1:750.000 méretarányok esetében Közép-Európa területére, amelyek a következők:

- *Spezialkarte der Österreichisch–Ungarischen Monarchie (Az Osztrák–Magyar Monarchia részletes térképe)*, méretaránya 1:75 000, 1873–1889 között jelent meg. Előbb 715, majd 752 szelvény készült, ebből történelmi Magyarország területére 367 darab szelvény esik, egyszínű kiadás (B IX a 33).

- *Generalkarte von Mitteleuropa (Közép-Európa általános térképe)*. Méretaránya 1:200.000, 1887–1913 között adták ki, 265 színes szelvény (B II a 39).
- *Übersichtskarte von Mitteleuropa (Közép-Európa áttekintő térképe)*. Méretaránya 1:750.000, 1882–1886 között jelent meg, 54 szelvényen, kétféle domborzatábrázolással: csíkozásos és hipszometrikus (B II a 26).

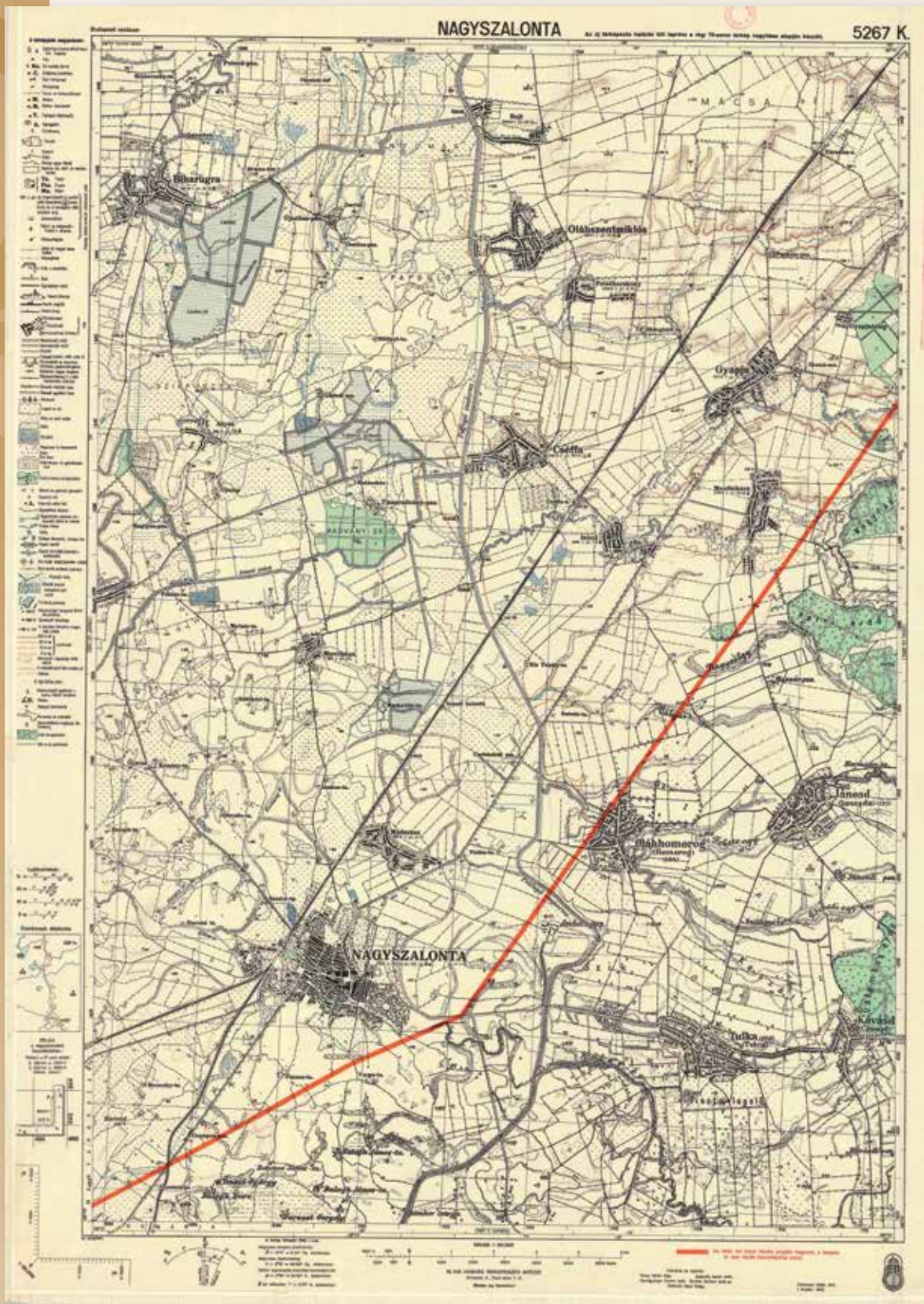
Az 1922-ben létrejött Állami Térképészet a harmadik katonai felmérés alap és levezetett méretarányú szelvényeit újította fel a két világháború között, de ez nem készült el az ország

egész területére. Az újonnan kiadott, felújított vagy csak újrayomtatott térképek a térkép-tárban a harmadik katonai felméréshez lettek besorolva, miután a szelvényezés, illetve a méretarány-rendszer megegyezik. Megemlíthető változások a következők:

- 1:25.000 méretarányban a trianoni ország területre eső 414 szelvény mintegy 1/4-e került reambulálásra (helyszíni felújítás), körülbelül 1/5-e pedig újfelmérésre, ezek színes, szintvonalas, nyomdai úton sokszorosított szelvények. A felmérés vetületét a sztereografikus vetületet választották, ami változást jelentett

1929-ben légi sztereofotogrammetria alapján felújított 1:25.000 méretarányú szelvény Badacsonytomaj környékére

1942-ben kiadott 1:50.000 méretarányú szelvény Nagyszalonta környékére, vastag piros vonal jelöli az 1940-es bécsi döntésben meghatározott határt

a harmadik katonai felmérésnél alkalmazott poliéder vetülethez képest. Az ország többi részéről a harmadik katonai felmérés 1:25.000 méretarányú szelvényeit sokszorosították egy színben, minden tartalmi módosítás nélkül, a sztereografikus vetület km hálózatával felülnyomtatva, hogy a felújított térképekhez csatlakoztathatóak legyenek (B IX a 397).

- 1:75.000 méretarányban a trianoni ország területét fedő 122 szelvény mintegy 40%-a jelent meg színes, szintvonalas kivitelben, a többi szelvényt továbbra is egy színben, kisebb módosítások alapján adták ki (B IX a 33);
- 1:200.000 méretarányban az első világháborút követő időszakban magyarított névrajzzal, az utolsó háború alatti részbeni helyesbítés dátumával adták ki a szelvényeket, a trianoni határokon kívüli területekre is. 1930 után a helyesbített huszonötezres és hetvenötezres méretarányú térképek alapján a kétszázézeres szelvények is felújításra kerültek, de csak a trianoni ország területére, amelyet 23 szelvény fed. A szelvények kivitele a harmadik felmérés kétszázézeres szelvényeivel összehasonlítva lényegesen nem változott (B II a 39);
- az 1:750.000 méretarányú térképeket az első világháborút követően magyarított névrajzzal, de tartalmilag változatlanul adták ki. Az 1930-as évektől készültek új, átdolgozott kiadások (csak a trianoni ország területére, 6 szelvény), de a térképek kivitele nem változott, továbbra is csíkozós és hipszometrikus változatban jelentek meg (B II a 26).

A második világháború előtt merült fel az addigi méretarány-rendszer megváltozásának igénye: két új méretarány jelent meg a katonai sorozattérképezésben, az 1:50.000 és az 1:500.000.

1940–1944 között a visszacsatolt részekkel megnövekedett ország területére kiadtak egy 1:50.000 méretarányú sorozatot 403 szelvényen. A térképek sztereografikus vetületi rendszerben

készültek, szelvényezésük összefügg az 1:25.000, illetve 1:75.000 méretarányú térképek szelvényezésével, a térképek döntő része azok alapján készült. Kivételt képeznek a visszacsatolt Észak-Erdély és Székelyföld területére eső, légifotogrammetriai támogatással felújított lapok (B IX a 39).

Az 1:500.000 méretarányú léginavigációs térkép 8 szelvényen, Gauss–Lambert kúpvetületben ábrázolja a Kárpát-medencét (B XV a 370).

A második világháború után megváltozott a katonai sorozattérképek rendszere, bevezetésre került a Gauss–Krüger térképrendszer, amelynek méretarány sorozata: 1:25.000, 1:50.000, 1:100.000, 1:200.000, 1:500.000, 1:1.000.000. 1950–1952 között a korábbi térképeket újították fel Gauss–Krüger rendszerben, 1953–1959 között történt meg az ország újra felmérése 1:25.000 méretarányban (a harmadik katonai felmérés óta az első, amely az ország egész területére kiterjedt). Azóta a felmérési és levezetett méretarányú térképek több felújított kiadásban jelentek meg és térképtárunkban megtalálhatók (B XV a anyagrészben, különböző jelzetek alatt).

A NATO csatlakozást követően ismét megváltozott a katonai topográfiai térképek rendszere. Az 1:50.000 méretarányú Gauss–Krüger rendszerű térképeket UTM koordinátahálózattal felülnyomtatva adták ki, amely lehetővé tette a többi NATO tagország térképeihez való csatlakozást (1995–1998 között, B XV a 53). A következő kiadások már UTM rendszerben készültek: 2001–2003 között (B XV a 53/A), majd 2004–2005 között (B XV a 53/C). Magyarországon új méretarányként 1:250.000 méretarányban 1996-tól NATO kompatibilis „JOG” térképek (*Joint Operations Graphic, Együttműködési térkép*) készülnek, „föld”, „légi” és „alacsony repülési” változatban, amelyeket 2-3 évente felújítva kiadnak (B II c 196, B II c 196/A, B II c 196/B, B II c 196/C). Gyűjteményünkben ezek a térképsorozatok is megtalálhatók.

A Berlin (Nyugati) tér üvegnegatívon az 1930-as évekből

Térképtárunk légifénykép gyűjteménye igen gazdag. Mintegy 15.000 darab második világháború előtti és alatti felvétel van, az ország egyes (akkor felmérésre kerülő) területeiről, illetve a második világháború alatt a visszacsatolt területekről. Készültek katonai célú (például a bombázásokról) légifotók is. Egyedinek tekinthetők az úgy nevezett „szépségfelvételek”,

amelyek üvegnegatívon találhatók, több mint 400 darab az ország különböző területeiről (Budapest nevezetességei, egyéb városok, kastélyok, várak, gyárak, G I h 3198). Az 1950–90-as évekből a teljes ország területre rendelkezünk légifotó kontaktokkal, amelyek a katonai térképezéshez készültek, több sorozatban, közel 70.000 darab.

Polgári sorozattérképek

Térképtárunkban megtalálható az 1:10.000 méretarányban készült állami alaptérkép sorozat (1960–1980, B XV a 44), amelynek felmérésébe a Magyar Honvédség Térképészeti Intézet is bekapcsolódott. Polgári célra az 1:25.000 méretarányú katonai újfelmérés (1953–1959) alapján

két színben sokszorosított 1:25.000 méretarányú (1970–1972, B XV a 40/1) és 1:100.000 méretarányú (1972–1973, B XV a 42) sorozatok jelentek meg.

A kataszteri és a polgári topográfiai térképek egységes országos térképrendszerbe

foglalására (EOTR) 1969-ben született döntés, melynek következtében 1:10.000, 1:25.000 (befejezetlen) és 1:100.000 méretarányú

térképsorozatok születtek, amelyek a térképtárban szintén megtalálhatók (B XV a 46, B XV a 47, B XV a 48).

A TÉRKÉPTÁR ANYAGÁNAK DIGITALIZÁLÁSA

Miután a térképek többnyire nagy méretűek, a digitalizálásukhoz szükséges A/0 szkennerek csak a kétezres évek elején jelent meg a piacon, így 2002-től megkezdődhetett a Magyar Királyság első katonai felmérésének színes fénymásolatainak szkennelése, az első DVD kiadvány ez alapján 2004-ben jelent meg. 2004–2010 között összesen 14 DVD jelent meg a gyűjtemény alapján, a katonai felmérések, a Habsburg Birodalom, az Osztrák–Magyar Monarchia, Magyarország térképeiből, valamint az első világháborús anyag egy része.

A térképeket leíró katalóguscédulákból digitális katalógus készült, több mint 30.000 tétel, ennek egyre nagyobb része van a szkennelt térképekkel összekötve, jelenleg ez több mint 100.000 térképszelvény, atlaszlap.

A térképtárban helyszínen digitálisan kutatható anyagrészek, kivéve a fizikai okokból nem szkennelhető, illetve a 70 évnél fiatalabb kiadásokat, amelyek szerzői jogi korlátozás alá esnek, a következők (jelölve azokat az anyagrészeket, amelyek a Hungaricana.hu közgyűjteményi portálon az interneten jelenleg elérhetők):

- Történelmi atlaszok (A III) és földrajzi atlaszok (A V) egy része;
- Az Európa térképek (B I, B II), a Balkán-félsziget térképei (B III), Németország térképei (B IV), Franciaország térképei (B V),

Nagy-Britannia térképei (B VI), Olaszország térképei (B VII), a Habsburg Birodalom, Osztrák–Magyar Monarchia, Magyarország térképei (B IX), Oroszország, Lengyelország térképei (B XI), Magyarország térképei a Monarchia felbomlásától napjainkig (B XV) anyagok döntő része a Hungaricana.hu című közgyűjteményi portálon is megtalálható (ahol nem lehetséges a szkennelés, csak a leírást láthatjuk);

- Ausztria-Magyarország városainak térképe (G I h) a Hungaricana.hu című közgyűjteményi portálon is megtalálható;
- Az újkori háborús eseményeket ábrázoló térképek (H III a–e) és az újabb kori háborúk (H IV a–d) térképei a Hungaricana.hu című közgyűjteményi portálon is megtalálhatók;
- A második világháborús térképek (H IV f);
- Az 1950 utáni hadtörténelmi térképek (H IV g);
- Békebeli táborozások, hadijátékok (J);
- Országleírások, földrajzi leírások térképpel (K);
- Katonaföldrajzi leírások (L).

A 20. századi katonai felmérések anyagának egy része csak a helyszínen, a régebbiek a Mappire nevű weblapon és a Hungaricana.hu című közgyűjteményi portálon tekinthetők meg.

Jankó Annamária

A Hadtörténelmi Intézet és Múzeum parancsnokai és főigazgatói 1918–2018

HADTÖRTÉNELMI LEVÉLTÁR ÉS MÚZEUM	
Gabányi János alezredes 1918. november 16. – 1920. szeptember 30.	
Rubint Dezső tábornok 1920. szeptember 30. – 1922. november 19.	
HADTÖRTÉNELMI LEVÉLTÁR HADILEVÉLTÁR (1930-TÓL)	HADTÖRTÉNELMI MÚZEUM HADIMÚZEUM (1930-TÓL)
Rubint Dezső tábornok 1922. november 20. – 1924. november 30.	Lucich Károly ellentengernagy 1922. november 1. – 1923. november 30.
Kozmovszky József tábornok 1925. január 1. – 1926. július 31.	Kratochvil Károly tábornok 1923. december 1. – 1924. november 30.
Suhay Imre tábornok 1926. augusztus 1. – 1927. május 31.	Sekulich Szilárd tábornok 1924. december 1. – 1926. július 27.
Gerbert Károly altábornagy 1927. július 1. – 1930. május 1.	Hegedűs Elek tábornok 1926. július 28. – 1928. szeptember 30.
Kubinyi Gyula altábornagy 1930. augusztus 1. – 1932. április 30.	Aggházy Kamil ezredes 1928. október 1. – 1938. április 30.
Lukács Béla tábornok 1932. május 1. – 1936. április 30.	Aggházy Kamil nyugállományú ezredes (megbízott) 1938. május 1. – 1940. január 31.
Czibur Andor altábornagy 1936. május 1. – 1939. március 1.	
Major Miklós altábornagy. 1939. április 1. – 1941. július 31.	szotyori Nagy Áron tábornok 1940. február 1. – 1945. március
Vásárhelyi Andor vezérőrnagy 1941. augusztus 1. – 1942. július 31.	
Bogányi Károly vezérőrnagy 1942. augusztus 1. – 1942. november 1.	
Farkas Ferenc vezérőrnagy 1942. november 15. – 1945. március	
MAGYAR HADIMÚZEUM / HONVÉD HADIMÚZEUM	
Erdélyi Gyula ezredes 1945. május 15. – 1947. március 12.	
HONVÉD LEVÉLTÁR ÉS MÚZEUM	
Erdélyi Gyula ezredes 1947. március 15. – 1949. február 25.	
Szentneményi Béla ezredes 1949. február 25. – 1950. szeptember 1.	

HADTÖRTÉNELMI LEVÉLTÁR (1950-TŐL) HADTÖRTÉNETI INTÉZET (1954-TŐL)

Neogrady László őrnagy (megbízott) 1950. szeptember 9. – 1950. november 1.	Szentneményi Béla ezredes 1950. szeptember 9. – 1950. november 1.
Ozorai Imre ezredes (megbízott) 1950. november 15. – 1951. március 31.	Csillag Ferenc ezredes 1950. november 23. – 1958. október 14.
Vértes Imre ezredes 1951. április 1. – 1953. február 5.	
Sallay Elemér őrnagy (megbízott) 1953. február 12. – 1953. december 21.	
Sziklai Sándor ezredes 1953. december 21. – 1956. október 26.	
Horváth Miklós alezredes (megbízott) 1956. november 2. – 1957. április 1.	

HADTÖRTÉNELMI MÚZEUM (1950-TŐL)

HADTÖRTÉNETI INTÉZET ÉS MÚZEUM

Otta István vezérőrnagy 1958. október 15. – 1970. április 30.
Liptai Ervin ezredes (megbízott) 1970. május 1. – 1971. október 30.
Liptai Ervin ezredes/vezérőrnagy 1971. november 1. – 1990. augusztus 5.
Rázsó Gyula közalkalmazott 1990. augusztus 15. – 1993. november 30.
Raffai Ernő közalkalmazott 1993. december 1. – 1994. május
Korsós László dandártábornok 1994. augusztus 1. – 1999. április 19.
Szakály Sándor közalkalmazott (megbízott) 1999. június 14. – 2000. október 31.
Szakály Sándor közalkalmazott 2000. november 1. – 2000. december 31.
Hermann Róbert közalkalmazott (megbízott) 2000. január 1. – 2001. június 30.
Holló József vezérőrnagy/altábornagy 2001. július 1. – 2010. december 31.
Kovács Vilmos ezredes 2011. január 1. –

Handwritten notes at the top left of the page, including the name 'André' and some illegible text.

André

